

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

(ગુજરાત કૉપીરાઈટ વિભાગ)

અનુક્રમાંક ૨૦૬૧ કેમત -

ગ્રંથનામ મેરુતુલ અક્ષર દિશાને
કવ્ય. દર્પણ
વર્ગાંક

મેરા તુલ અરસ,

ઈઆને

કન્યા દર્પણ.

એવે નામની

ઊરદુ ભાષામાં બનેલી એક કેતાબ જેમાં કુટુંબની સ્ત્રીઓને
બોધ આપવા લાયક નસીહતરૂપી કીસ્સોછે તેનો
ગૂજરાતીમાં તરજુમો.

અસલ ઉરદુમાં બનાવનાર,

મોલવી મોહોમદ નજર એહમદ,

ઉપુટ્ટી કલેક્ટર અને સેટલમેન્ટ આફિસર, ગોરખપુર.

બીજી આવૃત્તી.

આ તરજુમો.

અસલ ગ્રંથના માલિકની ખાસ પરવાનગી લઈ,

મુંબઈ,

દફતર આશકારા છાપાખાના મળે,

એહરામજી ફરદુનજીની કુંપનીએ છાપોછે.

કોટ—એહરામજી હોરમજી સોટ, નાં ૬ તથા ૧૧.

સને ૧૮૭૮ ઇસવી.

ગૂજરાતી કરનાર તરફથી.

નામદાર ઈંગ્લેન્ડ સરકાર તરફથી જેમ આ ઇલાકામાં દરએક લાએક અને નવા ગ્રંથોને ઉત્તેજન તથા મદદ મળેછે, તેવુંજ ઉત્તેજન બલકે અહિંના કરતાં વધારે સારી મદદ, વાચ્યપૂણાના ગ્રંથકારને મળતી જણાયછે. એવાં ભક્ષાં ઉત્તેજનને લીધે આજે વાચ્યપૂણાના પ્રાંતોમાં, ઉરદુ અને ફારસી ચોપડીઓના ફેલાવો અતિધણી વધી ગયોછે. ત્યાં દર વેળા નવાં નવાં અને ઉચીચોગી ગ્રંથો બાહર પડતાં જાયછે. એટલુંજ નહિ પણ સરકારની તરફથી મોટાં ઇનામો આપી નવા રીસાલાઓ લખાવ્યામાં આવેછે.

એવાં નવાં પ્રગટ થતાં પુસ્તકોમાંનું એક “મિરાતુલ અરુસ” ઇઆને ફક્રના દર્પણુ” નામનું ઉરદુ ભાષામાં છપાયલું એક પુસ્તક અમારા વાંચવામાં આવ્યું, જેમાં એક નવી વહુને સંસારમાં આવતાં શું શું વેઠવું પડેછે અને તે આમાનીથી પાર ઉતારવાને કેવી યુક્તિ કરવી પડેછે, તેના આશિષુષ દેખાવ, તથા સારા અને નરસા ખવામની સ્ત્રીઓની ચાલથી યોતાને થતું સુખ અને વીપત્તીઓ, તથા સ્ત્રી જાતીએ કેળવણી લીધાથી સંસારમાં થતા ફાયદા, અને કેળવણીના બળે કરી ગરીબીમાંથી અમીરીમાં આવવાનું અજબઅજબ જેવું વર્ણન, જે મનહરણુ રીતે અને નસીહત રૂપે એક બનવાજોગ વારતાના આકારમાં બયાન કીધેલુંછે. જોકે તે દિલ્લીના ઇસલામી કુટુંબને લગતું ચરિત્રછે, તોપણ આપણી તરફનાં દેશી કુટુંબોને બંધાયેલું અને વાંચવા આપવાજોગ લાગ્યાથી, અમે તેના ચાલુ ગૂજરાતીમાં તરજુમો કીધી, અને એના બનાવનાર, મોલવી મોહોમદ નજર એહમદ, જેઓ હાલ વાચ્યપૂણાના ઉપ્યુટી કલેક્ટર, અને સેટલમેન્ટ આફીસરછે, તેઓ પાસેથી તે છાપવાની પરવાનગી મેળવી, હમણાં એક પુસ્તકના આકારમાં વાંચનારાંઓની હજાર ધરીએ છીએ.

અકસર કરી, દેશી કુટુંબો એલમ, હુન્નર કે નસીહતોની ચોપડીઓ જાહાજ ઉલટથી વાંચતાં નથી, પણ જો એક ક્રીસ્ટો તેઓના હાથમાં આવ્યો હોય, તો તેઓ તે વાંચી વાંચીને કૂચો કરી નાંખેછે; એ અજમાએસ ઉપરથી આ ચોપડીને એક ક્રીસ્ટોનો આકાર આપેલાછે, પણ ખાતેનમાં તો ધર સંસારનું ખરૂં-ખરૂં ચરિત્ર ચિતારેલુંછે. જે કોઈ વાંચે, તેના જીવ મેહતાએ એમજ નથી, પણ એમાંથી નસીહત, તરખીઅત, સલુક, ચઢતી પડતી, હત્યાદી હાંસલ કીધા શિવાય રહેનાર નથી. એ ચોપડી કેવીછે, અને કુટુંબોને વાંચવા આપવાને કેટલી લાયકછે, તે વિષે અમારી તરફથી બોલ્યા કરતાં મોટી પદવીના અને વિ.

દ્વાન પૂરાપીઅનો તરફથી જે મતો બાહર પડ્યાંછે, તેમાંના ચોડાએક ફકરા નીચે આપેલા પૂરતા ગણાયે. એટલુંજ નહિ, પણ એ ઉરદુ કેતાબ સન ૧૮૬૯ માં છપાઈ બાહર પડ્યા પછેથી, ૨૧ વરસની મુદતમાંજ તેની લગભગ ૧૦ હજાર નકલો અપી ગઈ હતી, અને તે ઉપરાંત ચોતરફથી ધૂમ માગણી જારી હતી. વળી એ કેતાબનો એક બાબુએ પોતાની બંગાલી ભાષામાં, તથા એક પંડીતે વ્રજ ભાષામાં તરજુમો પણ કરીએછે.

એ ચોપડી પસંદ કરી એના બનાવનારને વાવ્યખૂણાની સરકારે રૂ૧૦૦૦) ધનતમ તથા ૨૦૦૦ ચોપડી ખરીદ કરી મદદ આપીછે. બસ તેટલુંજ દેખાડી આપેછે, કે એ ચોપડી દેશી કબીલાઓમાં વાંચવા આપવાને કેટલી ઉપયોગીછે.

ઉમેદ છે, કે ગૂજરાતી વાંચનારી બાહ્યોને આ વારતા વાંચતાં પસંદ આવશે, એટલુંજ નહિ, પણ સંસારમાં કેમ વરતવું, કબીલામાં કેવો સંપ રાખવો, કઈ કઈ બાબતમાં પોતાની સાજથી પોતાને અને કુટુંબને સોંપવું પડેછે, તેનો તોલ કરવાને બનશે. વળી એ ઉપરાંત પોતાથી દુર પડેલી બહેનપણી મુસલમાન ઓરતોના ધરસંસારની રીતબીતો, સાહચલણ, અદબઅંદાજ, ઇત્યાદિથી માહિતી મેળવશે.

છેવટે, મોલવી મોહોમદ નજર એહમદ સાહેબે પોતાના પુસ્તકનો આ તરજુમો છાપવાની ખુશીથી પરવાનગી આપી, એટલા માટે અમે એ ગ્રહસ્થનો ધણો ઉપકાર માનીએ છીએ.

મુંબઈ, નવેમ્બર સન ૧૮૭૬.

તરજુમો કરનાર.

આ પુસ્તક વિષે અપાયલાં મતો.

“ મેરાપુલ અરસ ” પુસ્તક વિષે વાવ્યખૂણુ પ્રાંતના ડીરેક્ટર આવ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન, મી૦ એમ. કેંપસન સાહેબે આપેલા મતનો સાર.

“ મને આ કેતાબ મળવાથી ઘણી ખુશી ઉપજીછે. તે એટલા માટે, કે એ કેતાબ સરકારના એક લાયકીવાળા અને કેળવણી પામેલા નોકરની કલમથી લખાયલીછે. એ કેતાબ ઘણી દિનપસંદ અને આ દેશના લોકોની હાલતને મળતીછે. હમણાં તલક એવી જાતની કોઈ કેતાબ બની નથી. એની હિબારત અને બયાન કરવાની રીતિ જોતાં એ ઉરદુ જુબાનનો એક ઘણો સારો નમુનોછે.

નજર એહમદની આ બનાવટ દરરોજ વાંચવા લાએક અને સમજવાને સાધારણુછે. એની મતજબ સાફ અને અમલ કરવા જોગછે. એમાં આશકી મતલબ અને નાજુક ખેલો, જેમાં આ દેશના ગ્રંથકારે પોતાની વડાઇ સમજેછે, તેવું કાંઈ નથી, અને મને ઉમેદછે, કે બીજા ઘણાઓ એ ગ્રંથકારની નકલ કરશે.”

નેનીતાલ તા ૦ ૨૨ મી જુલાઈ સન ૧૮૯૯ ની તેરીખની એક નોંધ ઉપરથી સારાંસ.

“આ ચોપડી સ્ત્રી જાતના ફાયદાને માટે બનાવ્યામાં આવેલી છે. એમાં ઇસલામ લોકોના એક ઉંચ પાનદાનનો એક લાયક ક્રીસ્તો બનાવ કીધેલો છે. એ આજ્ઞા ક્રીસ્તો ખાસ લોકોની જીબાન અને બોલવા ચાલવાની ઢપમાં લખેલો છે, કે જે આ મુજબની અમલ ઉરડુ છે. જેમ બપકાને માટે મોટા મોટા શબ્દો, અને રંગીનીને માટે ભારે વીચારો મૂકે છે, તેમ એમાં નથી. એમાં એવા બનાવો લખ્યા છે, કે જે દરએક વહુને પોતાના સાસરીયામાં વારેવાર સનમૂખ આપ્યા કરે છે. વળી એમાં જ્ઞાનખાનાની રીતી અને તરીકો એવા તો દરજાયો છે કે, જે યૂરોપીઅન આ ચોપડી વાંચશે, તે એથી કરી મોંથી પેહેલાં આ દેશના રીવાજ અને ચાલચલણની વાંકી મેળવશે. અહીં આંની સ્ત્રીઓની ભાષા, તેઓના દિલની વજાણ, તેઓનો ધીકાર, ખચ્ખાંચો તરફનો લાડ, પ્યાર, ધરમ સારમાં ઓરતોનો અપતીયાર, તેઓની હઠ ભરેલી રસમો, અદેખાઈ, મફર, ફેલ ફરેખ, છત્યાદિ સરવે આ કેતાબથી જાહેર થાય છે. અને એના લખાણમાં કોઈ સહરાગાઠ, કે નહિ બનવાજોગ બનાવ જણાતો નથી. દેખાઈવું છે, કે બનાવનારે અમલ મતલબ બનાવ કીધો છે. અને ક્રીસ્તારની નસીહત એમાંથી નીકળે છે. કરતાએ જાખજા જે ખેપાલો ઉભા કીધા છે, તેમાંથી મર્યાદા અને ખમીરની ખાસીયત જણાઈ આવે છે. જે શખસોનું બનાવ એ ક્રીસ્તામાં કીધું છે, તે વાંચનારને પોતાની આગળ ગોયા તેની નકલ થતી હોય એવું દીસે છે. જ્યાં સુધી હું જાણું છું, ત્યાં તલક કોઈ હિંદુસ્તાની લખનારે એની અગાઉ એવી સારી ઢપછપથી વાતખિત અને બોલવા ચાલવાની રીતે અમલ મતલબને એવું રૂપ નથી આપ્યું. જ્યારે એ કેતાબ જાહેર થશે, ત્યારે સેંકડો આદમીઓ તેને જોખથી વાંચશે, અને શીખાઉઓને માટે વગર શકે તે ફાએદમંદ કરશે.”

વાચખુણાના લેફ્ટનેન્ટ ગર્વનર, સર ઉલીઅમ મીઉરની સરકારના એક દસતાવેજમાંથી સારાંસ.

“નામદાર લેફ્ટનેન્ટ ગર્વનર બાહાદુર, ‘ચેરાતુલ અફસ’ કેતાબને જોઈ બહો ખુશી થયો છે. એ કેતાબ એવા દરજ્જાની છે, કે ગર્વનર મજકુરની નજીક ઉરડુમાં કોઈ પણ કેતાબ એના ખરેખરની નથી. જે કાંઈ તારીફ રીરકટર સાહેબે લખી છે, તે તારીફ એને ઘટતી છે. એમાંની મર્વે હાલતો જેમ ગૂજરતી નજરે જોતાં હોઈએ તેવી જ છે. એની ભાષા સરળ તથા વગર સહરાગતની છે, તેમજ હિંદુસ્તાનીઓના ધરમ સારનો મામલો ખરેખર, અને જેવી રીતે ચાલુ છે, તેવો જ બનાવ કીધેલો છે. વળી જે શખસોનું જીકર એ-મા છે, તે દરએકના ખમીરની હાલત જીદી જીદી જણાઈ આવે છે. તેમજ જોજોગ વગર અલકારે પણ દિલપર અસરનું થવું, તથા દિલને પલાળવું એમાંથી જાણાય છે, અને દરએક બનાવમાંથી અમલતોનો સુધારો, અથવા ખેરીઓ વચેના સારાં સલુકની એક નસીહત નીકળે છે. એમાંથી આ પણ અછી રીતે દેખાઈ આવે છે, કે હિંદુસ્તાનમાં ઓરતોનો ધરમ સારના મામ-

લામાં ઘણો હાથ હોયછે; તેમાં જ્યારે ચઢતા વેગે, અને નેક જાતીને કેળવ-
ણીની અસર થઇ હોય, ત્યારે તો તેનો અખતીવાર વધારે સરસ બદલો
આપનાર નીપજી શકેછે. આમતો માન્યામાં નથી આવતું કે હિંદુસ્તાનીયો-
માંથી કોઈ અહસ્થ આદમી 'આ કેતાબ' વાંચ્યા પછી, ઝોરતોની કેળવણીથી
અતિધણી ને ફાયદા થાયછે, તે વિષેનો ધનકાર કરે. એ ઉપરાંત આ કેતા-
બમાં એક સારો ગુણ એછે, કે તે હિંદુસ્તાની ઝોરતોને વાંચતા આપવાને
ઘણી લાયકછે. મેથક તેઓને દિલપસંદ લાગશે, અને તેઓની સમજ તથા
અકબમાં વધારો કરશે. કોઈ પણ અહસ્થ હિંદુસ્તાનીએ પોતાના કુટુંબમાં
એ કેતાબ વાંચાવવામાં કશી કિંદર રાખવી નથી જોઈતી. બલકે ખાતરી રાખવી
જોઈએછે, કે એથી તેઓનું દિલ રીજશે, અને એલમનો ફાયદો પણ હાંસલ
થશે. આખી કેતાબમાં કોઈ બાબદ એવી નથી, કે જે પાકીજ અને સજા-
હથી ભરેલી નહિ હોય, ઇઆ જેથી કોઈ એવા કાયદા કે અસલ રવાજની
તાલીમ નહિ મળતી હોય, કે જે અકસર કરી ઇસલામોની નજદીક એવથી
દૂર અને નેકીથી ભરેલી હોય. મોહામદ નજર એહમદની મોટી તારીફ એ
વાતમાંછે, કે તેને રાસતીની તરફ એક નવો રસ્તો કાઢાયોછે, અને સાદી તથા
સરીસ હખારતમાં ફાએદમંદ તથા દેન લોભાવનારા લખાણનો નમુનો ખીજ-
ઓને વાસ્તે પેદા કરી આપ્યોછે. નામદાર લેફ્ટનેન્ટ ગર્વનરને ભરેશોછે, કે
ઘણાએક લોકો આ રીતની જલદીથી નક્ક કરશે.

નામદાર લેફ્ટનેન્ટ ગર્વનર સાહેબ, મોહામદ નજર એહમદને એક હજાર
રૂપિઆનું ઇનામ અપયવાને ખાસ ખુશી જણાવેછે. બલકે કદરવાનીની રાહ
પોતાની ખાસ ગીરોથી એક ઘડીઆજ, કે જે ઉપર ઘટતો લેખ કેતબીમાં
આવશે, તે અખશીસ કરશે. અને ઉમેદ રાખેછે, કે આ ઇનામ મોહામદ
નજર એહમદને. ભરી દરબારમાં ઇનાયત કરવું. હુકમ
આપ્યામાં આવેછે, કે સરકારને માટે એની ૨૦૦૦ નક્કો શીજા છાપ ઉપર
સૌથી સરસ છપાઈની જલદીથી છપાય, તથા મોહામદ નજર એહમદને પરવા-
નગીછે, કે બનાવનાર દાખલ એ કેતાબની કાપીરાઈતો હક પોતે રાખે, તથા
પોતાની તરફથી તે છપાવવાની ગમે તો ઘટતી તદખીર કરે. ઉમેદછે, કે એ
કેતાબ ઘણી ફેલાવો પામશે, કારણકે એની એખારત સાદી, સરખ, ફેશી જ-
ખાનો વાંચનારની નજરમાં ઉંચી અને નવીજ ઢપની જણાયે.

નામદાર લેફ્ટનેન્ટ ગર્વનર સાહેબની નજરમાં આ મુનાશય આવેછે, કે
એ કેતાબને માટે પરીક્ષા લેનારી ખોઈને ભલામણ કરવી, કે એ પરીક્ષામાં
દાખલ કરવાને લાયકછે, કેમકે આ મૂલકના લોકોમાં આલતા સાધારણ કોસ્સા
અને વગર અર્થની હેકાએતો, કે જે ઘણુંકરી પસંદ કરવા જોગ નથી, તેને
બદલે એ કેતાબ, કે જેની નાદર મજમુનોથી વાંચનારાઓને માત્ર સહીસ ને
મધુર થાણુ જખાનથી વાકેશીઅત મળશે, એટલોજ ફાએદો નથી, પણ ધાર્મ-
સારતા ખટનાની પણ એથી ઘણી વાકેશી હાંસલ થશે, તથા મેથક જેઓને
પોતાની મુનાસેખના લોકો સથ રાત દહાડો કામ પડેછે, તેઓને દરરોજનો
મામસી સમજવા, સમજવવાને પણ ઘણું સવળ થશે."

મેરાતુલ અરસ.

આ ઉરડુ કેતાબના બનાવનાર, મોલવી મોહોદ નજર એહમદ, પોતાની

કેતાબના દીખાઆમાં આ પુસ્તક બનાવવાના કારણમાં જણાવેછે કે—

“જોકે આ સુન્નકમાં ઓરતોને પઠાવા લખાવવાનો રીવાજ નથી, તોપણ મોટાં શેહેરામાં મોટાં ખાનદાનો અને ઉંચાં કૂળની અકસર ઓરતો કુરાને મજબૂતો તરજુમો, તથા મજહબને લગતા ફકરાઓ, અને નસીહતોના ઉરડુ રીસાલાઓ વાંચેછે તથા વંચાવેછે. હું ખાદાનો આબાર માનું છું, કે હું પણ દિલ્લીના એક એવાંજ કૂળનો આદમી છું.

“ખાનદાનના રેવાજ મુજબ મારી દીકરીઓ પણ કુરાને શરીફ, તથા તેના અર્થ, અને કયામત નામું, તથા રાહેનીજત, ઇત્યાદિ, ઉરડુ નાહના નાહના રીસાલા ધરમાનાં મોટાંમાયોથી શીખ્યાં. રાત દહાડો ધરમાં પઠવા લખવાની ચરચાતો ચાલુજ હતી. હું જોતો હતો, કે અમા મરદોની દેખા-દેખીથી છોકરીઓને પણ શીખવા ઉપર એક જતનો ઉજટછે, અને તે સાચે મને એ પણ જણાવું હતું, કે એકલા મજહબનોજ અભિઆસ બચ્ચાંઓની હાલતને માફક નથી. ફક્ત એજ બાબદો તેઓની નજર આગળ રહેછે, તેથી તેઓના દિલોને કંટાળો, તથા તેઓની તખીઅતને કચવાટ, તથા જોહનમાં ધટાડો થાયછે. માટે હું એક એવી ચોપડીની શોધ કરતો હતો, કે જે નીતી અને નસીહતોથી બરેલી હોય, તથા જેમાં એવા બનાવો દરસાવેલા હોય, કે ઓરતોને પોતાની જીંદગીમાં સામે આવનારા હોય. ઓરતો તરેહવાર વહેમો, જોહેલીઅત, અને આડા માર્ગને લીધે હમિશાં રંજ મુસીબતમાં ફસેલી રહેછે, માટે તેઓના એઆલોને સલાહ આપે, અને તેઓના વહીવટને મદદ મળે તેવી તે ચોપડી હોય. વળી તે કોઈ એવી દિલપસંદ ટપમાં હોય, કે જેથી માંચના-રીઓનું દિલ કંટાળે તથા તખીઅત ધબરાએ નહિ. પણ તમામ કેતાબખાનું શોધી વળ્યો, તોપણ એવી કોઈ કેતાબનો પત્તો મુતલક મળ્યો નહિ, ત્યારે મેં ‘આ કીસ્સા’ નો વિચાર બાંધ્યો, ને પ્રથમ અકબરીનો અહેવાલ રચ્યો. છોકરીઓને તો ગોયા તે પોતાનો ઓરાકજ ધધ પડીયો; તેથી દરરોજ ચોપડી

પૂરી કરી આપવાની માગણી કરવા લાગી. એથી મેં અસગરીના અહેવાલ પણ પૂરા કીધા. એમ કરતાં ધીમે ધીમે એ ચોપડીની ચરચા મોહોણામાં થવા લાગી, ને કેટલીએક ઓરતો તે સાંભળવા સારું આવવા લાગી, જેણે સાંભળ્યું તે રીઝ ગયું. કેટલાંએક મોટાં મોટાં ઘરોમાં ચોપડી મંગાવી. કેટલાંએકે એની નકલો લેવાની આહ્વેશ કીધી. એ દરમિયાન મારી વડી દીકરીનાં લગ્ન કીધાં, અને મોટી કીમતના ધરણુને બદલે, એ કેતાબ મેં તેને પક્ષામાં આપી. તેણીને સાસરે પણ એ કેતાબની ખૂબ વાપવાખી થયું. જ્યારે મેં જોયું, કે એ ચોપડી ઓરતોને માટે ઘણી ફાયદા બરેલી છે, અને તેણીઓ એને શારી- પેકે દિલ લગાડી વાંચે છે તથા સાંભળે છે, ત્યારે એને મેં વાલ્યખૂણાની મદદ સામોના ડાઇરેક્ટર સાહેબની મારફતે સરકારમાં મોકલી, સરકારની કદરદાનીએ તો મારી આપર, અને આ ચોપડીની કીમતને એટલી તો વધારી, કે તેનું બચાવ થઇ શકતું નથી. હુંતો દિલબાવતી પોતાની મુસાદ અને મેહન- તનો બદલો પામી ચૂક્યો છું.

- મેરા તુલ અરસ.

ફરજંદોને સૂચના.

જે આદમી દુનિઆની હાલત પર કાંઈપણ વિચાર નથી કરતું, તો તેના કૌરતાં વધારે અમાની બીજું કોઈ નથી. વિચાર કરવાને લાયક દુનિઆમાં હજારે બાબદો છે; પણ તેમાં સરવેથી સરસ અને સરવેથી અગતની બાબદ તો આદમીનો હાલ છે. વિચારવું જોઈએ કે જ્યારથી આદમી પેદા થાય છે, ત્યારથી મરવા સૂઝીની જીંદગીમાં તેને શું શું બાબદો સામે આવે છે, તથા કેવી રીતે તેની હાલત બદલાતી જાય છે? ઇતિહાસની જીંદગીમાં સરવેથી સારો વખત બચપણનો છે. એ ઉંમરમાં આદમીને કોઈપણ જાતની ફિકર રહેતી નથી. મા અને બાપ ઘણીએક માયા અને પ્યારથી તેને પાળે છે, તથા જ્યાં સુધી બને છે ત્યાં તલક તેને સુખ આપે છે. બચ્ચાંનાં સારાં ખાવાં, અને સારાં પેહેરવાથી મા બાપને ખુશી ઉપજે છે; બલકે બચ્ચાંઓનાં સુખને વાસતે મા બાપ પોતાની ઉપર જોઈમત અને દુખ ખેંચી લે છે. મરદ બાપ બનવા પછી મેહેનત કે મજૂરી કરી કમાય છે. કોઈ ધંધો, કોઈ વેપાર, કોઈ ચાકરી કરે છે. મતલબ કે જેમ બની આવે છે તેમ બચ્ચાંઓનાં સુખને વાસતે પૈસા પેદા કરે છે. તેમજ ઓરતો જોએ મા બને છે, તેઓ અગર બાપની કમાઈ ધરના ખર્ચને બસ નથી પડતી તો પોતે પણ પૈસો પેદા કરવાને વાસતે કેટલાએક વખત મેહેનત કરે છે. કોઈ મા લોકોનું સીવે છે, કોઈ સૂતરના ગોરા વીંટાળે છે, કોઈ ટાપીઓ વેતરે છે. તેમાં કોઈ દુખની મારેલી તો રૂંટિઓ કાંતી, ઈંચા ઘંટીમાં દળી, ઈંચા રાંધવાની ચાકરી કરીને પોતાનાં બચ્ચાંઓને પાળે છે. ફરજંદ ઉપરની માયા મા બાપને જે હોય છે, તે કદિ દેખાડવાની કે બનાવટની હોતી નથી; પણ સાચી અને ખરા દિલની હોય છે. મહામાની પરમેશ્વરે ફરજંદની મમતા મા બાપને એવી લગાડી છે કે ફરજંદો તેથી પરવરશી પામે. શરૂઆતમાં બચ્ચાં અશક્ત અને પરવશ હોય છે. નથી બોલી જાણતાં કે નથી સમજતાં, નથી ચાલી શકતાં કે નથી ફરી શકતાં. અગર તેવી હાલતમાં મા બાપ માયાથી તે ફરજંદોને પાળતે નહિ તો એ બચ્ચાં જૂએ મરી જતે. ક્યાંથી તેમને રોટલી મળતે, ક્યાંથી તેઓ કપડાં

લાવતે, અને કેમ કરી મોટાં થતે ? ફક્ત આદમી ઉપરજ એવી બંધી નથી. જનવરોમાં પણ બચ્ચાંની મમતા ઘણી કઠણ છે. જ્યોત્સો મરઘી પોતાનાં બચ્ચાં-
ઓને કેવી રીતે પાળે છે ! સારું દહાડો તેઓને પાંખમાં ઢાળી બેસી રહે છે,
અનાજનો એકપણ દાણો મળે છે તો તે પોતે નથી ખાતી ને બચ્ચાંઓને ખોલા-
વીને ચોંચમાંથી તેઓની આગળ મૂકે છે. અચર જો બહાર કે બિલાડી તેનાં
બચ્ચાંને મારવા આવે છે, તો તે પોતાના જીવની દરકાર છોડી દઈ લડવા
પડ્યા મરવાને સામે થાય છે ! મતલબ એકે માબાપને એ ખાસ મોહોબત ખો-
દાએ ફક્ત એટલા માટે આપી છે, કે બચ્ચાંમાં અશક્ત બચ્ચાંને જે જરૂરનું છે
તેથી તે અટકી નહિ રહે, બલકે બૂખની વખતે ખાણું, તરસની વખતે પાણી,
સરદીથી બચવાને ગરમ કપડાં અને હરેક તરેહની સુખની સીજ ધરતી
વખતે તેને મળી આવે. અજમાએશથી આતો જાણીએ છીએ કે એ ખાસ
મોહોબત બ્યાંસૂધી બચ્ચાંઓને જરૂર અને હાજત હોય છે ત્યાં સૂધીજ રહે છે.
જ્યારે મરઘીનાં બચ્ચાં મોટાં થાય છે ત્યારે મરઘી તેમને પાંખમાં ઢાંકી રાખવું
છોડી દે છે, ને જ્યારે તે બચ્ચાં ચરી ફરીને પોતાનું પેટ પોતે ભરી લેવાને
શક્તિવાન થાય છે ત્યારે તે તેમને કાંઈ પણ મદદ નથી કરતી. બલકે જ્યારે ઘણાં
મોટાં થાય છે ત્યારે તેને એવી રીતે મારવા દોડે છે કે ગોવા તે તેમની મા નહિ
હોય. એજ માફક આદમીના માબાપોનો પણ હાલ છે. બ્યાંસૂધી બચ્ચું ઘણું
નાહાનું છે ત્યાં તલક મા દૂધ પાય છે, તેને ગોદમાં લઈ ફરે છે, પોતાની ઉંઘ વેચી
હીંચકા નાંખીને સુવાડે છે, પણ જ્યારે બચ્ચું ખીચડી ખાવાનો જ સમજીદાર
થયું તો મા તેને દૂધથી ખીલકુલ છોડાવી દે છે. જે દૂધ વરસો સૂધી પ્યારથી
ધવાડતી હતી, તે હવે કઠણઈ અને ફરપણાથી પીવા દેતી નથી. ધાવણાને
કડવી ચીજો લગાડે છે, ને જો બચ્ચું ધાવવાની જીહત કરે છે તો તેને મારે છે,
અને ધમકાવે છે. થોડી મુદતબાદ બચ્ચાંઓનો હાલ એવો થઈ જાય છે કે તેને
કેડ લેવું પણ માને આકાર થાય છે. શું તમારે તમારાં નાહાના બાઈ બેનોને એ
ખાબદમાં માર ખાતાં નથી દીઠાં, કે જ્યોત્સો માની કેડથી ઉતરતાં નહિ હતાં, ને મા
ગુસ્સાથી કહેતી કે “કેવું હકીલું છોકરું છે, કે કેડથી ઉતરતું નથી.” આ ઉપરથી
એમ નહિ સમજવું કે માને માયા રહી નથી, પણ દરએક પંગતીએ એક ખાસ
તરેહની મોહોબત હોય છે. બચ્ચાંનો હાલ હમેશ એકસરખો નથી રહેતો.
આજે દૂધ પીતું છે, કાલે ખાવા લાગ્યું છે, પછી પગે ચાલવા શીખ્યું છે. જેમ
જેમ બચ્ચું ઉંમર વધે છે તેમ તેમ તેના પ્રમાણ મુજબ મોહોબતનો રંગ પણ
બદલાતો જાય છે. છોકરા અને છોકરીઓ પઢવા કે લખવા શીખવાને વા-
સતે કેવો અને કેટલો માર આવે છે ? જોકે નાદાનીથી બચ્ચાં તે સમજતાં નથી
પણ મા બાપના હાથથી જો કાંઈ સખતી પહોંચે તો તે અચિત કરી બચ્ચાંના
પોતાના ફાયદાને મારે જ છે.

દુનિઆમાં તમને મા આપથી જીદાં થઈને ઘણા દિવસ જીવવું છે. કોઈના પણ મા આપ સદાકાલ જીવતાં રહેતાં નથી. સારાં ભાવેગનાં છોકરા છોકરી તે છે કે જેઓ મા આપના જીવતાંજીવત એવા અદ્ય તથા એવો ધંધો શીખ્યાં હોય છે જેથી તેમની તમામ જીંદગી સુખ અને આરામમાં ગુજરે. તેમજ પૂરાં હિંમતવાળાં ફરજદો તે છે કે જેઓએ મા આપની જીંદગીની કદર નહિ બુજી, અને જે આરામ મા આપની દોલતથી તેઓને મળ્યું તે અકારત કીધું; અને એવા સારા નસિંતાઈ ભરેલા ને બેફિકરીના વખતને સુસતી તથા રમત ગમતમાં ગમાવ્યો; તથા આખી ઉંમર રંજ સખતીમાં કાપી; પોતે કુખી રહ્યાં, ને મા આપને પણ પોતાને લીધે આપદામાં નાખ્યાં. ઉપર કહ્યું તેવાં મરવા ઉપરજ કોઈ મુકરર નથી, લગત વેહવા થયા પછી પણ ફરજદો મા આપના જીવતા જીવત છૂટાં યાવછે. જ્યારે ફરજદો જવાન થાયછે ત્યારે મા આપો ધરડાં થઈ ફરજદના મોહોતાજ બનેછે. ધરડાં થવા પછી ફરજદોને મા આપથી મદદ મળવી તો કમ હોવી જોઈએ; સામા તેઓએ મા આપની ચાકરી તથા મદદ કરવી ફરજ છે. માટે છોકરા અને છોકરીઓએ અચિત કરી વિચારવું જોઈએ કે મા આપથી જીદાં થયા પછી તેઓની જીંદગી કેમ કરી ગુજરશે.

દુનિઆમાં સૌથી ભારી બોજો મરદોને માથે છે. આઘાનું, કપડાં અને દરરોજના ખર્ચની સરવે ચીજો પૈસાથી હાંસલ થાયછે; ને સરવે ખટરાટ પૈસાનાજ છે. ઓરતોને વાસતે તો ખુશી ભરેલું છે કે ઘણું કરી તે કમાવા અને પૈસા પેદા કરવાની મહેનતથી બચી જાયછે, પણ જીવો મરદ કેવી કેવી સખત મહેનત કરેછે. કોઈ ભારી બોજો માથે ઉઠાવેછે, કોઈ લાકડાં વેહેછે, કોઈ સોનાર, લોહાર, ધાતુગર, કસારો, કુંડગર, સોનું કુટનાર, કુંડ બકા મારનાર, તારકસ, ઢોળ ચઢાવનાર, જડીયો, વણકર, ડીલીગર, બતીઓ, હુકા બનાવનાર, મીનાકાર, કલધંગર, ધૂળધોયો, સિકલગર, આરસી બનાવનાર, જરદોજ, મનીહાર, નાજબંદ, નગ બનાવનાર, કલાબટું કરનાર, સ્કરહાંણ બનાવનાર, ધાતુ કાડનાર, ઢાલી, સુતાર, ખરાદી, નાજિયરવાળો, કંગઈ બનાવનાર, વાંસફોડો, કાગદી, જીલહીયો, રકુગર; રંગરોજ, છીપી, પાઘડી બાંધનાર, દરજી, હુકાનળી બનાવનાર, મોચી, મોહારકંદ, ઢાંડફોડો, મીસ-તસી, ડબગર, કુંભાર, હલવાઈ, તેલી, તંબોળી, રંગારી, અનારી, ધાંધી ઇત્યાદિ જે ધંધાદારીછે, તે સરવેના કામોમાં એકસરખી મહેનતછે, ને એ તમામ મહેનત પૈસા કમાવાને માટે મરદ સેહેવેછે તથા ઉઠાવેછે, પણ એ કહેવાથી એમ નહિ સમજવું કે ઓરતોએ ખાવા અને સુવા સિવાએ દુનિઆનું કોઈ કામ કરવાનું નથી ! અરેછે કે ઘર સંસારનું સરવે કામ ઓરતો કરેછે. મરદ પોતાની કમાઈ ઓરતો આગળ લાવીને મૂકેછે, અને ઓ-

રતો પોતાની અક્ષયથી તેને એવા બંદોબસ્ત અને સહુકથી ઉઠાવે છે કે સુખની સાથે આખર ધન્ય ઉપર એકે સંખ્યન આવવા નથી દેતી. હવે બારીકાથી જોઈશું તો જ્યાં સુધી એક પૈડું મરદનું અને એક પૈડું ઝોરતનું હોતું નથી ત્યાં સુધી દુનિઆની ગાડી ચાલી શકતી નથી. મરદોને પૈસો પેદા કરતાં એટલો વખત નથી બચતો કે તે ધરના નાહાના નાહાના કામોમાં રોકે.

આ છોકરાઓ, એવું શીખા કે માટીડા થયા પછે તે તમને કામ આવે અને આ છોકરીઓ, તમે એવો હુબર હાંસલ કરો કે ઝોરત થયા પછી તમને તેથી ખુશી અને ફાવેલો થાય. ખરૂં છે કે મરદ સાથે સરખાવતાં પુરુષોએ ઝોરતોને કાંઈ એક કમજોર પેદા કીધેલી છે ખરી; પણ હાથ, પગ, કાન, આંખ, અક્ષય, સમજ, યાદ, એ સરવે મરદની બરાબર જ ઝોરતને આપેલું છે. છોકરાઓ એ જ ધંધાઓથી કામ લઈને કાબેલ, પંડીત, હકીમ, કાનૂનીગર, ધંધાદાર અને હરેક બાબદમાં પહેલેલા તથા હુબરમંદ બને છે. ત્યારે છોકરીઓ પોતાનો વખત ઢીંગલાં ખેલવામાં તથા કલાણીયો સાંભળવામાં ખાઈ અપટ રહે છે. જે જે ઝોરતોએ વખતની કદર બૂજી અને વખતને કામકાજમાં રોક્યો છે, તે મરદની માફક દુનિઆમાં નામવર અને પ્રખ્યાત થઈયો છે. જેમકે નુરજાહાન બેગમ, જ્યોતનેસા બેગમ, ઇઆ હાલની નુવાબ સેકંદર બેગમ, અથવા અંગરેજોની શાહાજાદી માહારાણી વીક્ટોરિઆ. આ ઉપર કહેલી ઝોરતોએ એક નાના જેવાં ધરનો કે કપીલાનો નહિ પણ આખા મુલક અને ખંડનો બંદોબસ્ત કીધો છે. કેટલીએક નાદાન ઝોરતો એમ વિચારે છે કે “ઘણું શીખીને શું મરદોની માફક મોલવી બનવું છે? ને એમા મેહેનતે કીધાથી શું ફાવેલો છે?” પણ એમ નહિ, જે ઝોરતો વધારે શીખી છે તેઓને તેથી જ્યાં ફાયદો પણ મળેલો જ છે. અમે કબૂલ કરીએ છીએ કે ઘણો માહાબારત એક જ ઝોરતોએ શીખવાની ફરજ નથી પણ જેટલો જરૂરનો છે તેટલોખી ઘણુંકરી ઝોરતો હાંસલ ક્યાં કરે છે? થોડામાં થોડું પોતાની ભાષા શીખી લેવી એટલો ઘણું જરૂરનું છે. અગર એટલું પણ નથી આવડતું તો ખેશક તેને નામોશી જેવું છે, તથા પોતાના ધરની વાત પારકાને જાહેર કરવી પડે છે, ઇઆ તે છુપી રાખી આથી નુકસાન થાય છે. ઝોરતોની વાતો ઘણુંકરી ખાનગી અને લજ્જા ભરીલી હોય છે પણ કદી પોતાની મા બેનને તે જાહેર કરવાની જરૂર પડે છે, ને એવું બને છે કે તે વખત ઉપર મા બેન ઘણું દૂર હોય છે તો એવી વેળાએ ઇઆતો લજ્જાને છોડવી પડે છે ઇઆ નહિ કેવાના સખબથી નુકસાન ખમવું પડે છે. પઠવા વાંચવા કરતાં લખવું કાંઈ એક મુશ્કેલ છે પણ જો કાંઈ ચોપડીમાંથી રોજ ચાર લીટીઓ નકલ કર્યા કરે અને તેમજ પોતાના દિલથી ઉપજાવીને લખ્યા કરે તથા એ બાબેની સલાહ પૂછ્યા કરે તો, જરૂર કરી થોડા મહિનામાં તે લખવાનું શીખી જશે. ખચીત કરી શોભતા દસ્કતની જરૂર નથી. લખવું એ પણ

એક હુબરછે, જે અગતની વખતે ઘણો કામ આવેછે. અગર લખાણ બલ જરૂર હોય અથવા અક્ષર ખેડાંજ અને ખેડપ લખાએતો તેથી મેદિલ થઈને લખવું માંડી વાળવું નહિ, કોઈપણ કામ શરૂઆતમાંજ સાઈ થવું નથી. અગર કોઈ મોટા કામિલને એક ટોપી વેતરવા અને સીવવા આપો, જેણે કોઈ દહાડા તે કામ કીધું નથી તો જરૂર ટોપીને તે ખીગાડી નાખશે. એક દાખલો લ્યો કે ચાલવું હાલવું જે હમણાં તમને આટલું સેહેલું લાગેછે, ને વગર હરકતે અહિંથી તહિં દોડતાં ફરેછો, પણ કદાચ તમને યાદ નહિ હશે કે એ તમે કેટલી મુશ્કેલીથી શીખ્યાંછો ? તમારાં માખાપ અને વાલીઓને સારી પડે યાદેછે કે પેહેલાં તમને ટેકા વગર ખેસતાં પણ નહિં આવડતું હતું, જ્યારે તમને કેડથી ઉતારી નીચે ખેસાડતાં ત્યારે એકજણ પકડી રહેતું, ધમ્મા તકી-આનો ટેકો કરી આપતાં હતાં ! એ પછે તમે ફરસડીયાં મારવા શીખ્યાં, પછે ઢાલીયો પકડીને ઉભું રહેવા લાગ્યાં અને જ્યારે તમારા પગ વધારે મજબૂત થયા ત્યારે ધીમે ધીમે ચાલતાં શીખ્યાં, તેમાં પણ સેંકડો વખત તમને ઠોકર લાગતી, ને દરરોજ તમે તૂટી પડતાં હતાં. હવે તેજ તમે છો કે ખાદાના ફજલથી આજે ખેડક દોડાછે, ફરેછો ? એજ મુજબ એકવાર લખવું પણ આવડી જશે. આથી અગર તમને છોકરાઓના જેવું સાઈ લખવું નહિ પણ આવડે તોપણ જરૂર જોયુતો આવડશેજ, ને એટલી મુશ્કેલીતો નહિ રહેશે કે ધોભીનાં કપડાં, કે દળનારીની દળાઈને વાસતે દીવાળપર કાપા એંચવા ધમ્મા કાંકશ કે પથરા ગણીને રાખવા પડે. ધરનો હિસાબ કેતાબ અને લેણદેણ મોઢા અદ રાખવું ઘણું મુશ્કેલછે, ને બાજે મરદાની એવી આદત હોયછે કે જે રૂપિઆ પૈસાં ધરમાં આપેછે તેનો હિસાબ પૂછવા કરેછે. અગર મોઢાં ઉપર યાદ નહિ રહીતો મરદને શક પડેછે કે એ રૂપિઆ ક્યાં ખરચ્યા ? જેથી મકામે પોતપોતામાં કંકાસ ને કજીઓ ઉઠેછે. અગર ચોરતો એટલું લખવાનું શીખીએ કે પોતાનેજ સમજવાને બસ થાય, તો તેટલું પણ કેવું સાઈછે ?

લખ્યા પઢ્યા ઉપરાંત, સીવવું જરૂર તથા રાંધવું સીધવું એ બંધો હુબર હરેક છોકરીને શીખવો જરૂરછે. કોઈ આદમીને આ વાતની ખબર નથી કે આવતા વખતમાં તેની સામે કેવો બતાવ આવી ઉભો રહેનારછે. મોટા અમીર અને મોટા દોલતમંદો એકાએક ગરીબ અને હાજતમંદ થઈ જાયછે. અગર કોઈ હુબર હાથમાં હોયછે તો તે જરૂરની વખતે કામ આવેછે. આ એક જાણીતી વાતછે કે, આગલા વખતના પાદશાહો દોલત અને હકુમત છતાં જરૂર કરીને કોઈ હુબર શીખી રાખતા હતા, કે જે મુસીબતની વખતે કામ આપે. યાદ રાખજો કે દુનિઆની કોઈ હાલત ભરસો રાખવા જોગ નથી. મોટે આજે તમને સુખ અને ફરસુદ હાંસલછે તેટલે ખાદાના શુકર કરી કે તેણે પોતાની મેહરબાનીથી આપણા ધરોમાં ખરકત ને ફરાગત આપીછે, પણ એમ કહેવાની મતલબ

એવી નથી કે તમે એ આરામની કદર નો કરો, ઇઆ આવતા વખતને વાસતે પોતાને એવું ધારી નમિંત રાખો કે એ આરમ હમોને હમશાં હાંસલ રહેવાનો. સુખના દાહાડમાં કેટલીએક ચોકસ આદતનો માહાવરો રાખવો જરૂર છે; અગરએ જોદાએ તમને નોકર ચાકર પણ આપ્યા હોય તે છતાં પણ તમારે પોતાની આદતને બગાડવી જોઈએ નહિ. કદાચ જોદા ન કરેને તમારી એ મોટાઈ જતી રહેતો એ આદત ઘણી કામ આવશે. પોતે ઉઠીને પાણી નહિ પીવું ઇઆ નાના નાના કામોમાં ચાકરો ઇઆ નાના ભાઈ બેનોને મેહેનતુ આપવી, ને પોતે એદી બનીને બેસી રહેવું, એ ઘણું નાચુનાસેબ અને આદતને બગાડવાની નિશાની છે. મોટે તમેએ પોતાનું સરવે કામ પોતે કરવું જોઈએ. બલકે તમે હોશિઆરી અને ચાલાકીથી રહેતો પોતાનું કીધાં ઉપરાંત ઘરનાં ઘણાએક કામ તમે ઉઠાવી શકો. જો તમે થોડી થોડી પણ મેહેનત કરતાં રહેતો પોતાની માને ઘણીએક મદદ, ને ટેકા કરી શકો. પોતાથી બનતું કોઈ એવું કામ છોડી દેશો નહિ કે જે મા પોતાને હાથે કરે ઇઆ ખીજાંએને તેને વાસતે બોલાવતી અને મેહેનત આપતી ફરે.

આ મારી પ્યારી દીકરીઓ, રાતના જ્યારે સુવા જાઓ, ત્યારે પોતાનું ખીજાનું પોતાને હાથે ખીજાવી લ્યો, ને સવારના સકાળે ઉઠીને તે વાળી ઉચકી તેને ઘટતી જગાએ મૂક્યા કરો. તમારાં કપડાંની ગાંસડી તમારાં કબજામાં રાખો. જ્યારે કપડાં બદલવાની જરૂર હોય ત્યારે ફાટેલું ઇઆ ઉખડેલું પોતાને હાથે દરસ્ત કરો. મેલાં કપડાંની જતન કરો. જ્યાંજ્યાંથી ધોબણુ કપડાં લેવા આવે ત્યાંજ્યાંથી તેને એલાહેદાં રાખો. અગર કપડાં બદલી મેલાં કપડાં ઉચકી ઉઠાણે નહિ મૂકશો તો કદાચ ઉંદર કરડશે ઇઆ પડ્યાં પડ્યાં વધારે મેલાં થશે, ને ધોબણુથી તે સારાં ધોવાઈ શકાશે નહિ. વળી બીની જમીન અને પસીનાથી હવાએલાંને લીધે, તેમાં ઉપેઈ લાગુ પડશે. ધોબણુને પોતાનાં મેલાં કપડાં પોતે જોઈને આપ્યા કરજો; ને જ્યારે ધોઈને લાવે ત્યારે તમે પોતે જોઈને લેવા કરજો, કે કોઈ કપડું એછું કરી ઇઆ કેયેથી ફાડી લાવી નહિ હોય, અથવા કેયે ડાઘડા બાકી રહી નહી ગયો હોય. એવી રીતે જ્યારે તમે પોતાનાં કપડાંની ચોકસી રાખશો તો તમારાં કપડાં ખૂબ સાફ ધોવાયા કરશે, ને કોઈ કપડું બાકાશે નહિ. જે ઘરેલું તમે પેઠેરી રાખતાં હોય તેમાં મોટી બીમતના જે દાગીના હોય, તે સુતા આગમચ અને સવારના ઉઠા તારે તેપર નજર કરજો કે સરવે સલામત છે કે નહિ. ઘણીએક બેખબર છોકરીઓ રમતાં કૂદતાં જાણુ નાંખી દેછે, તે કેટલાએક દહાડા ગયા પછી તેને જાણાયછે, કે બાળી ગુમાઈ ગઈ, છલું નીકળી પડ્યું, તેટલે તો ઘરમાં કેટલીએક વખત ઝાડું દેવાઈ ગયેલું હોય, ત્યારે ક્યાંથી જાણાય કે જરા જેટલી ચીજ ક્યાં જતી રહી ઇઆ કબ

જગાએ મટોડામાં ડટાઈ ગઈ ? પાછળથી તે ગાર્ફલ છોકરીઓ જાણ્યુંને વા-
સતે અફસોસ કરી રહે છે, ને તમામ ધરને સોધાસોધમાં હેરાન કરી નાંખે છે.
જ્યારે મા બાપ જાણે છે કે એ છોકરી જાણ્યુંની સંભાલ રાખતી નથી, ને ઝાઈ
નાંખે છે ત્યારે તેઓ પણ અફસોસ કરે છે. તમારે હમેશાં વિચાર રાખવો જો-
ઈએ કે ધરના કામોમાં તમારે બાએકનું કયું કામ છે. ઘણુંકરી નાના બાઈ
બેનો રડતાં અને મમત કરતાં હોય છે, તેને તમે સંભાળી શકો તો માતાને તે-
ઓ મેહનત નહિ આવે. માકું ધોવરાવવું, તેના ખાધા પાણીની ખપ્પર રા-
ખવી, કપડાં પેહેરાવવાં, એ સરવે કામ તમારે બાવકનાં છે, ને જો ચલાવતો તમે
કરી શકો, પણ જો તમે બાઈ બેનો સાથ મરાયા કરો છતાં મમત કરો તો
તમે પોતાને હાથે પોતાની વક્કર ખુએછો તથા માતાને સુખ આપવાને બદલે
વધારે દુખ આપો છો; તે ધરનું કામકાજ જુએ કે તમારી પંચાતી ચૂકવ્યા કરે ?

ધરમાં જે આણું પડે છે તેને એવી મતલબથી જોવા નહિ કરીએ કે ક્યારે
રંધાઈ રહેશે, ને ક્યારે ખાવા મળશે. ધરમાં જે કૂતરાં કે બિલાડાં કે
ખીજાં કોઈ જાનવર પળતાં હોય, ને તે જો પેટ ભરવાની આશાથી ખાવાને
ધનતેજર રહેતો તેમાં કાંઈ અજબ જેવું નથી, પણ તમારે તો દરેક વાતમાં
એવું જ્યાં રાખવું જોઈએ કે ગોશત કેવી રીતે પકાવ્યામાં આવે છે, નીમક કે-
ટણું નાંખે છે, ઈત્યાદિ. તમે જો હરેક પકવાનને ધ્યાનથી જોયા કરો તો બર-
સોછી કે થોડાજ દિવસમાં તમે રાંધવાનું શીખી શકશો, ને તમને એ હુબર
આવડી જશે; જે હુબર દુનિઆતા તમામ હુબરોમાં સૌથી વધારે અગત્યનો છે.
સાધારણ ખાણા ઉપરાંત તરદુદના કેટલાંએક પકવાનની રીતિ પણ શીખી લેવી
જોઈએ. આપ્યા ગયાની મેજબાનીમાં હમેશાં તરેહ તરેહના પકવાનની
જરૂર પડે છે. કયાખ, પલાવ, મીઠા ચાવલ, જરદો, મસાલો ભરેલી ચટણી,
મુરખ્ખો, દૂધપાક, એ સરવે સ્વાદદાર અને તરદુદનું આણું છે. તે હરેકની
ખનાવટ યાદ રાખવી જોઈએ. કેટલીએક વાણીમાં જાજી તરદુદ હોતી
નથી પણ તેને સ્વાદદાર પકાવવામાં તારીફ છે, જેમકે માછલી, કારેલાં ઈત્યાદિ.

સીવવું એ કાંઈ ઘણું કઠણ કામ નથી. વેતરવામાં અફલ ખરચવી જો-
ઈએ છે ખરી, ને તેને દિલ લગાડીને સમજી લેવું ઘણું જરૂરનું છે, ઓરતોને
ખરમાં સરવે જાતનાં કપડાં વેતરવાં તો અગત્ય કરીને પેહેનાં શીખી લેવાં જોઈએ.
હમે કેટલીએક બેવકૂફ ઓરતોને જોએલી છે કે પોતાનાં કપડાં લઈ ખીજી ઓ-
રતોની પાસે વેતરાવા માટે ધક્કેલા ખાયા કરે છે, અને જરાજેટલી વાતને
લાધે ખીજીઓની ખુશામદ કરતી ફરે છે. મરદોનાં કપડાંમાં અંગરખાં કાંઈ-
એક મુશકેલ છે, પણ તમે જો તમારા બાઈઓનાં અંગરખાં વેતર્યાં કરો તો બે
ચાર અંગરખાં વેતર્યાંથી તે સમજમાં આવી જશે.

છોકરીઓ શરમને મારે માઢથીતો નથી બોલતી, પણ દિલમાંતો જાણે છે કે કુંવારાપણાના (મહિઆરે રહેવાના) થોડા દિવસ કાંઈ આરજ છે. આખર સાસરે જવું છે. લગન પછી (સાસરે ગયા પછી) બીલકુલ નવી તરેહની જીંદગી યુજારવી પડે છે. જેમકે તમે મા, મમાઈ, માસી અને કપીલાબી તમામ આરતોને જીએ છો. મહિઆરે રહેવાનો વખત ઘણો થોડો છે. ને એ વખતનો મોટો ભાગતો નાદાનીમાં યુજારી જાય છે અને જીંદગીનો મોટો પાહાડો હજી સામે આવનાર છે, કે જે તરેહ તરેહના કુચલા અને જાત જાતના બેસડાથી ભરેલો છે, હવે તમે વિચારો કે તમે કોઈ એવી ઉંચે ઉપાડોની છોકરીતો નથી કે લગન પછી તમાને કાંઈ જીંદગી જાતનું નસીબ મળી જાય. જેમ દુનિયા જાહાનની વધુ છોકરીઓને હોય છે, તેવું જ તમારે માથે પણ આવશે. ત્યારે ધ્યાન ધરી જોવું જોઈએ છે કે, આરત જાત કેવી રીતે જીંદગી યુજારે છે? લગન પછી તેઓની કેવી રીતે ઇજત હોય છે? મરદ તેનો દરજ્જો અને આતરદારી કેવી રીતે કરે છે? કેટલાંએક ચોક્કસ લોકોની હાલત ઉપર નજર ના કરશો. જેવી કે કેટલીએક જગાએ સંજોગથી જોઈએ તે કરતાં પણ જ્યાં પ્રીતિ હોય, ઇઆ આરત મરદને માથેની થઈ હોય, ઇઆ કેયે જગ્યાએ ખડાખાસદુ ચાલવું હોય, ઇઆ આરતની આખર બીલકુલ ઉડી ગઈ હોય. એ વાતતો જીંદગી જાણવી, તમારેતો દેશના સાધારણ લોકોના રૈવાજ અને ચક્કણ જોવાં જોઈએ. એ સાધારણ રૈવાજ જોતાં હમાનેતો આરતોની કશી ખૂબ કદર નથી દીસતી. લોકોએ તેઓને “કમઆકલી” નો ખેતાબ આપેલો છે. મરદો વારંવાર “તીરીઆ ચરિત” અને “તીરીયા હટ” બોલતા ફરે છે. મરદો આરત જાતને ખેવકા જાણે છે, અને કહેવત છે કે “થોડો, સ્ત્રી અને તલવાર” એ ત્રણથી કોઈએ વફાઈ જોઈ નથી. એક કવિએ કવિતામાં પણ તેમની બધી કીધી છે,

“અગર નિક જુદી સરંજમે જન,

“જનારા મજન નામ જુદી, નજન.”

“અગર આરતનું છેવટ સાંજ હોતે, તો આરતોનું જે “જન” (માર) નામ છે તેની જગ્યાએ “મજન” (નો માર) કરીને હોતે.” (એટલે આરતો કસુરવાળી ને કમઆકલી છે તેથી જ તેઓને “માર” નું નામ આપ્યું છે) એ સરવે વાતો તો ચોપડીઓમાં લખેલી છે. હવે આપણે સંસારમાં જોઈશું તો ધરના ધસડોળા ઉપરાંત દુનિઆનાં કોઈ નવાઈનાં કાંમે આરતોની લીધામાં નથી આવતાં, ઇઆ કોઈ ઉમદા કામની સલાહ અને મસલહતમાં આરતોનો ભાગ નથી લેવું. જે ધરમાં આરતોની ઘણી આતરદારી તથા ઘણી ઇજત હોય છે ત્યાં પણ જો આરતોને કાંઈ પૂછ્યામાં આવે છે તો માત્ર એટલું જ કે “કેમ બાઈ આજે શું તરકારી નાખ્યામાં આવશે? છોકરીને વાસતે યુંથેલો જોડો મંગાવશે કે દોહોડા હાંસીઆનો? સોપારી માં-

મર્દો લેશે યા જાણ ? જરૂરો પૂરતી લેવો પડે છે કે અમાનતખાની ? રજાને પીળી ધારી જેમથી હાથ સુરમહ રંગની ? ” આવી વાતો સિવાએ કોઇની ઓરત દેખાડી આપશે, કે મરદોએ મોટાં મોટાં કામોમાં કદી તેમની મજાહ લીધી છે ? હાથ મોટું કામ તેણી તા હાથમાં સોંપી છે ? ત્યારે ઓ ઓરતો શું તમને એવી હિલુપસતી સાથે જીવવું નાખુશ નથી આવવું ? અને શું પોતાની બેએતેખારી અને બેહજતી પર તમને અફસોસ નથી હોતો ? શું તમને એટલી ઉઝટ નથી આવતી, કે મરદોની નજરમાં તમારી હજત વધે ? પણ ખરું છે કે તમે તમારે હાથે તમારે વકર જોઈ નાખ્યો છે. તમે પોતે જ કારણ આવી મરદની આંખ આગળ નીચી પડીઓ છો. તમારામાં કાબેલીઅત હોતે તો, મરદો તમને કેમ કરી તુચ્છ ગણતે ? મુશ્કેલતો એજ છે કે તમે કુત દાળ રાટલી પકાવવા, અને કાટું તૂટું સીંચામાં જ પોતાની બગાડ સમજો છો. ત્યારે જેવી તમારી લયાકત છે તેવી જ તેની બૂજ છે ! તમારી હાજતી ચાલુ હાજત, જેમાંની એક મૂરખાઈ, એક મક્કર, તથા બેવ-કાઈ છે, તે ઉપરથી અગર દુનિઆબરતા એજન્જમ તમે ઉપર લગાડયામાં આવે તો વાજેબ, અને દુનિઆબરની ખુરાઈએ તમે પર કહાડયામાં આવે તો વાજેબી બોલાએ.

મોટે ઓ ઓરતો, તમે મરદોનાં દિલ બેહલાવો, તેઓની જીંદગીને તમારી ખુશીની પુંજ ગણો, તેઓની આંખોને વસંતનો બાગ કરી જાણો, તેઓની આંખો વધારનારી, ને તેઓના ગમને દૂર કરનારી થાઓ. અગર તમારાથી મરદોનાં મોટાં કામોમાં ભાગ અપાએ, અને તમારામાં મોટાં કામો બજાવાનાં સલ્ક હાવતો, મરદ તમારા હાથ ધોઈ ધોઈને પીએ, અને તમને પોતાના સિરતા તાજ બતાવી રાખે. તમારાં કરતાં વધારે સારે તેઓનો ગમખાર, તમારાં કરતાં વધારે સારે તેઓનો મજાહ આપનાર, તમારા કરતાં વધારે સારે તેઓનો ઝેરખાહ ખીજો કોણ હોય ? મગર મોટા કામો કરવાની આવડ તમારામાં ક્યાંથી હોય ! ઘરની અપ્પટ દીવાલમાં તો તમે જાણે કે પડેલાં છો. કોઈને મળતાની કે કોઈ સાથે વાત કરવાની, નથી તમારામાં અફલ, કે નથી હોશ, આદમીથી આદમી શીએ છે. મરદો પઠી લખીને અફલ અને ઘાન હાંસલ કરે છે, અને જેઓ લખ્યા પઠ્યા નથી તેઓ પણ હજારે તરેહના લોકો સાથે બેજાહને દસ જાણુથી દસ તરેહની વાતો સાંભળે છે, પણ તમારા નસીબમાં તો પડદામાં ભગઈ બેસવાનું છે. આપણા દેશની રીત અને રેવાજે ઓરતો ઉપર પરદેશીનીની કુરજ લાગી નાંખેલી છે. ત્યારે પઠ્યા લખ્યા સિવાએ ખીજી કંઈ તદ્દનીર છે, કે જેથી તમારી અફલનું વધનું થાય ? એક લેખે જાનાં મરદો કરતાં પણ ઓરતોને વાંચવા શીખવાની વધારે જરૂર છે. મરદોતો બાહેરના કુરનાર હરનાર પડ્યા, તેથી લોકો સાથે હજી

મળીને પણ માન હાંસલ કરી લેશે, પણ તમે ધરમાં બેઠાં બેઠાં શું કરશો? શું સીવવાની ટોકરીમાંથી અકલનાં પડીકાં કાઢી લેશો? ઇઆ અનાજની કોડી-માંથી અજમાએસનું પોટલું ભરી લાવશો? માટે વાંચવા શીખો કે તમે ખૂણામાં બેઠેલાં છતાં તમામ દુનિઆની મુસાફરી કરી શકશો એવમ હાંસલ કરી કે પોતાના ધરમાં બેઠાં છતાં જમાનાઓની વાતો તમને મળવા કરશે.

ઝોરતોએ પોતાની ઝોલાદની શોભાને ખાતર પણ ડાહાપણ હાંસલ કરવાની ઘણી જરૂર છે. છોકરીઓ સાસરે જાય ત્યાં તલક, અને છોકરાઓ ધણુંકરી દસ વરસની ઉંમર તલક ધરોમાં કેળવણી પામે છે. એ સુદતમાં માતાઓની ખાસીઅત અને ચાલચલણની બચાવોમાં અસર થાય છે. માટે એ ઝોરતો, ફરજદોની આવતી જીંદગી તમારા અખતોઝારમાં છે, જો તમે ચાહો તો શરૂઆતથી જ તેઓના દિલમાં એવા ઝેરાદો અને એવા જીવો એવાં લેવા ભરી નાંખો કે તેઓ મોટા થઈ સાઈ નામ અને સારા દેખાવાં હાંસલ કરે, તથા તમામ ઉંમર આશાએશમાં ગુજરીને તમારા શુક્રગુલર થાય. અને જો તમે ચાહો તો તેઓની આધીનતાને એવી બગાડી નાંખો, કે જેમ જેમ મોટાં થાય તેમ ખરા ખીનાં લક્ષણ શીખતાં જાય, તથા છેવટ સુધી એ શરૂઆતના અફસોસ કપી કરે. માટે બચાવો બોલતાં થયાં અને કેળવણી લેવા જોગ માન હાંસલ થઈ કે જો માતાઓમાં ડાહાપણ હોય તો, ત્યારથી જ બચાવોને તાલીમ આપતાં જવું. નિશાજ અને મદદશામાં મોકલવાની આશામાં છોકરાઓના કેટલાંએક વરસો નકામાં જાય છે. એકતો ઘણી નાહની ઉંમરમાં બચાવોને નિશાજે જવાની નાખુશી હોય છે, ને તેમાં વળી માતાની મોહોખત ચઢાવો કરી આપે છે, તે એમ કે નાહતા બચાવો જો હજી પોતાને કેળવણીની જરૂરીયાત સમજતાં નથી તેઓને ઉત્સાદની કદમાં મૂકવાને દિલ કરતાં નથી. ત્યારે હવે માતાઓ જો ચાહો તો એ અમમમાં તેઓને ધણું એક શીખવી પઢાવી શકે. છોકરાંઓ નિશાજે બેઠા પછી પણ ધણું સુધી વગર ઉલટથી શીખે છે, અને ઘણે દહાડે તેઓની શક્તિમાં વધારો થાય છે. એ વખતમાં તેઓને માતાઓથી ઘણી મદદ મળી શકે એમ છે. પેહલું તો માતાના સરખી મેહરબાની અને પ્યાર ખીજમાં ક્યાંથી હોય? ખીજું તો રાત દિવસ સાથેને સાથે રહેવું, જરા બચાવોની વલાણ ઉલટ ભરી જોઈ કે જટ એક હરફ ઝોજખાવી દીધી, અથવા કાંઈ આંજળ યાદ કરાવ્યા, કે કદી ઉત્તમણ આચળણની દિશા જ બતાવી દીધી. એવી રીતે માતાથી તો વાતેવાતમાં એટલું શીખવી શકાય છે કે, જે ઉત્સાદ વરસો સુધીની કેળવણીમાં વઠીક શીખવી શકતો નથી. વળી માતાઓની તાલીમમાં આ પણ એક ઉત્તમ છે કે છોકરાંઓને દેહસત નથી ઉપજતી, બલકે ઉલટથી વધારો થતો જાય છે. એમાં ફરજદોની સંભાળને સંભાળ, તેઓની પરવરશીની તદખીર, તેઓના જાતની

સહામતી, માતાઓનાજ અપતીયારમાં રહેછે, અગર ન કરે ઝાઢા, કોઈ કોઈ માતાઓમાં એવા ડહાપણની ખામી હોયછેતો, તેના ફરજદારના જીવ જોખમમાં રહેછે. એવું કોણ કમખખત હશે કે માતાની મોહખત ઉપર યુમાન લખુ જાએ, પણ એજ મોહોખતનો જો એવફૂફાઈથી ઉપયોગ કીધામાં આવેતો ખનવા જોગછે કે નફાની જગાએ ઉલટું નુકસાન પહોંચાડે. જરા વિચાર કરી જુઓ, શું હજારો જાહેલ અને કમઅકલ માતાઓ એવી નથી કે જોએ ખચ્યાંના હરેક દરદને નજર લાગી, પડછાયો પડયો, ઝપાટો લાગો, અને ઘોડો પહોંચેલો જાણી દવાદારની જગાએ જાહેરો, પીછી, ઉતાર પ્રત્યાદિ કરાવ્યા કરેછે, ને તેવા અણુધટતા એલાજની અસર તમિજ સમજી લો કે શું થતી હશે ?

• આ સરવે કહેવાની મતલબ એજછે કે સંસારની સરવે શાન્તિ અકલ ઉપર, અને અકલની શાન્તિ એજમ ઉપર મુકરરછે. હવે તમને એક રમુજ વારતા સંભજાવું છડં, જેથી તમને જણાશે કે વગર હુતરવાજાને કેવી સખતી પહોંચેછે.

૨૧૧૮

અકબરી નામની મીઝાજદાર વહુની વાત.

અકબરી ખાનેમ* નામની એક એવફૂફ છોકરીનાં લગન, મીઆં મોહો-મદ આકેલ નામના જીવાન સાથે થયાં હતાં. એ છોકરીએ પોતાની એવફૂ-ફીથી સાસરામાં વરસ, જે વરસ પણ નિભાવ નહિ કીધો. લગન થયાને એાથે કે પાંચમેજ મહિનેથી પોતાના ખાવંદપર તકાજો કરવા લાગી, કે તમારી માં અને ખેનોમાં મારો નિભાવ નથી થતો, મને જીડું ઘર માંડી રાખો. મીયાંએ કહ્યું “તમારી જે કાંઈ પંચાતી મારી મા ખેન સાથ થતી હું જાણુંછું, તેમાં સરવે તમારોજ વાંકછે. મોહોક્ષામાં જે હલકે વાંધેના લોકો રહેછે તેઓની છોકરીઓને તમે ખેનપણી કરી રાખીછે. ભાંડુ ભઠીયારીની છોકરી સુનીયા, તથા ખખશુ કલ્લઈગરની છોકરી જીલકન, કીમુ ભીસ્તીની છોકરી રેહમત અને મુલન ભીજવાજીની છોકરી સલમતી, એ સધળીઓ રાત દહાડો તમારી પાસે આવ્યા કરેછે, અને તમને એ વાતનો કથો પણ એઆલ નથી કે એ લોકો આપણી બરોબરીયાં નથી, નથી આપણને એઓ સાથ સગાઈ, કે નથી ધરોખો, કે નથી પીછાણ, કે નથી મોહોખત. એ બાબે આપ્યા મોહોક્ષામાં

* ખાનેમ એટલે બાઈ, બાનું.

ચરચા ચાલે છે કે આવી તે કેવી વહુ લાવ્યા છે કે જ્યારે જોખમેજ ત્યારે આવી હજારી છોકરીઓ પાસે ખેડેલી હોય છે, જોકે આપણા મોહોદ્ધામાં કાજી અમા- મચ્છલી, હકીમ સફાદદોલા, મુનશી મમતાજી એકમદ, માતવી રૂઢઅલા, મીર હુસેન રત્ન, એવા મારા ને આજરૂદાર લોકે પણ રહે છે, ને તેઓની વહુ દોકરીઓ આપણા ઘરમાં આવ જવ કરે છે, પણ તે કોઈ સાથ તમે વાત પણ નથી કરતાં. મારે જો માજીએ તમને હલકાં અને નીચ લોકોની છોકરીઓ સાથ મળવાને ના કહી હોય તો તેમાં નરસ શું કહ્યું ? ” આ બેવકૂફ છોકરીઓ જવાબ દીધા કે “ મોહોતનું મળવું દિવસે ભાવનું હોય છે. મારી માની પડા- શમાં એક ખાસુ મનીહાર રહેતો હતો, તેની બનુ નામની છોકરી મારી સહી થતી હતી. જ્યારે હમે નાહાના હતાં, ત્યારે એકેક સાથ રમતાં હતાં, ને બે દીંગણીના વેહવા પણ મેં બનુની સાથે કીધા હતા. તે બનુ બિચારી ઘણી ગરીબ હતી, તેથી હું મારી માની હરસે ઘણીએક ચીજો તેને આપતી હતી. મારી માએ મને ઘણીવાર મના કીધી પણ બનુની દોષતી મેં છોડી નહિ.” મીયાંએ જવાબ દીધા કે “ એમ કરવામાં તમે ઘણી જાન મારી.” એ સાંભળી પેલી હેમક ઓરત આવંદર તણાઈ બોલી, “ જુઓ જાદાના કસમ લખને હું કહું છું, કે મને કહે તે જુઓ સંભળાને કેહજો, નહિતો પીટી પીટીને મારું ખુન કરી નાખીશ.” એટલું બોલી રડવા લાગી ને પોતાના મા બાપને કડવા દેવા લાગી, કે “ જાદા ! મા બાપનું બહું થજો કે તેઓએ મને આ કમબખ્ત- તીમાં નાંખીએ, મને એકલી જોખને સરવે મને સતાવા લાગ્યા છે; એ જાદા હું મરું ને મારો જનાલો નીકજો.” એમ બોલતાં. ગોસ્વાની મારી પાન આવાની તબકડી ને ઢાલીયા ઉપર મૂકેલી હતી તેને લાત મારી ઉરાડી નાંખી, એટલે તેમાંનો તમામ કાથો, ચુનો બીજાનાં ઉપર ઉડી પડ્યો. રંગીન ઓઢણી ને ધડી વાળી પગ આગળ મૂકેલી હતી તેને ચુનો લાગવાથી તેનો તમામ રંગ ખવાઈ ગયો. તબકડીને પડવાનો ધપકારો સાંભળીને સામેના ઓરડામાંથી સાસુ દોડી આવી. માને આવતી જોખને છોકરો તો બીજો દરવાજેથી વટી ગયો. પણ પોતાના દિલમાં પરતાવા લાગ્યો કે ક્યાંને ક્યાં મેં આ સતેજા ચિત્તાને છેડયો. સાસુએ આવીને જોયું તો ચાર પૈસાનો કાથો ને ગઈ કા- લેજ પકાવી ચાળીને કુદીમાં ભરવો હતો, તે સધજો નીચે પડેલો છે. બીજાનું કાથાથી લટપટ થઈ ગયું છે, ઓઢણી ચૂતાથી તરબોળ થઈ પડી છે ! સાસુએ વહુને પેટમાં ચાંપી અને ફાકટમાં પોતાના બેટાને કેટલુંએક બુરું બોલી. એ- ટલી ખાતરદારી કીધાથી તો જુલુંતાને લેટવાનું બહાનું મળયું ! સાસુએ ઘણુંએક સમજવડું તથા કાલાવાલા કીધા પણ તેની કશી અસર આ મફર- બાજ વહુ ઉપર થઈ નહિ. તેના રડવા કુટવાનો આવાજ સાંભળીને પડાસણો ભેગી મળી અને હાંસી બ-ડું કે બખ્તુ કલ્લમગરની છોકરી જુલુંત

વહુને મહિર દાડી ગઇ, ને ત્યાં ટકા ચઢાવી એકની ચાર કીધી. જાદાની કહેરખાનીથી અકબરીની મા પણુ ધણી તીખી હતી, તે સંભળતાં જ ડાલીમાં બેસી વેવાઇને ત્યાં આવી પહોંચી અને ધણીએક લડી વઢીને છોડીને પોતાની સાથે ઘેર લઇ ગઇ. આથી કેટલાએક મહિનાઓ સુધી બંને તરફથી આવડું જવું, મોકલવું ચાકલવું બંધ પડ્યું.

આ બેવકૂફ અને મફરખાજ છોડરી, જેનું નામ અકબરી હતું તેને સારામાં “મીનજદાર વહુ” નો ખેતામ મળ્યો હતો. એ છોડરી બેવકૂફ, બેહુનર, ને બદ સ્વભાવની હતી, પણ તેની નાહાની બેન “અસગરી” નામની ધણી ડાહી, સમજી અને સારા સ્વભાવની હતી. નાહાની ઉમરમાંથી જ તે ધરમ પ્રસ્તકનો તરજીનો તથા નસીહતોની ચોપડીઓ સીખી હતી. લખતાં પણ તેને આવડતું હતું. ધરનો હેવાલ પોતાના બાપને દેશવર ખાતે દર અઠવાડીએ લખી મોકલતી હતી. બધી જાતનાં કપડાં વેતરી તથા સીંચી જાણતી હતી તથા જાત જાતનું સ્વાદદાર ખાણું પણ પકાવી શકતી હતી. આખા મોહો-લામાં આ ડાહી છોડરી અસગરીની ધણી વખાણ થતી હતી. માતા ધરનો તમામ કારોબાર અસગરીના હસ્તકમાં રહેતો હતો. જ્યારે કે ઇત્વાર બાપ રજા લખતો પરદેશથી ઘેર આવતો, ત્યારે ધરના વહીવટ બાબતે મરવે સજાહ તેનાથી પૂછતો. રૂપિયા, પૈસા, કોઠડી અને પેટીઓની કુચીઓ મરવે કાંઈ અસગરીની પાસે રહેતી હતી. મા બાપ બંને ખરાં જીગરથી અસગરીને ચઢતાં હતાં, બલકે મોહોલાના મરવે લોકો અસગરી પર ખ્યાર રાખતાં હતાં. પણ એની વડી બેન અકબરીતો આ નાહાની બેનથી અણુમની રહેતી. વખતે એકલી જોતીતો તેને ચીખતી પણ ખરી. તોપણ અસગરી પોતાની વડી બેનનો અદબ કરતી, અને મા આગળ તેની રાવ ફરીવાર પણ નહિ કરતી. સંજોગે બંનેની માંગણી એકજ ધરમાં થયેલી હતી. મોહોમદ આકેલ અને મોહોમદ કામેલ નામના બે સુગા બાઇઓ હતા, તેમા અકબરીના વેહવાતો વડા બાઈ મોહોમદ આકેલ સાથે થયા હતા. અસગરીનું નામ મોહોમદ કામેલ સાથે પડી ચૂક્યું હતું; મગર લગન થયાં હતાં નહિ. અકબરીના ખરાબ સ્વભાવને લીધે નજદીક હતું કે અસગરીની માંગણી તૂટી જાય. પણ એ છોડરીઓની માસી જે મોહોમદ આકેલના ઘરની નજદીકમાં રહેતી હતી, તે હમિયાં સજાહ કરાવતી, અને જોકે ઉપર મહું તેમ અકબરી મગાઇને જતી રહી હતી, પણ તેની માસીએ ધણીએક ધિક્કાર તથા ઠાકો આપી તથા તરેહવાર પાઠીઆં ગોઠવી બંને તરફ સમજાવતી કરાવી. તે પછે કેટલાએક મહિના બાદ તે રમજાનની ધદના * બહાનાથી બાણજીને પાછી સાસરે લઇ

* રમજાનની ધદ તે મુસલમાન લોકોનો નવાં વરસનો દિવસ.

આવી. કેટલાએક દહાડાતો મોહામદ આકેલ મીનજદાર વહુ સાથે ઉંચે મોઠે રહ્યો. એક દિવસે મોહામદ આકેલે પોતાની માને કહ્યું કે “આજ રાતે મેં એક દોસ્તને મોહમાન નોતરેલાં છે, વાસતે આણું કાંઈએક વધારે અને સારું કરવું.” માએ જવાબ દીધો, “દીકરા, જોદા જાણે છે કે કેવી શક્તિથી હું રોટલી પણ કરે છઉં. તરણ દિવસ થયા, આધાની વખતે મને તાહાડનાં લખલખાં ભરાય છે ને મને પોતાની થપ્ત પણ રહેતી નથી. જોદા પડાશીનું ભણું કરે કે તે એટલું પણ રાંધી આપે છે. તમે ધનન કીધા અગાઉ ધરમાં જરા પૂછી લેવું તો હતું.” મોહામદ આકેલે અજબ થઈ પોતાની ઓરત તરફ હાથ કરી કહ્યું કે, “શું એ એટલાં કામની પણ નથી?” વહુમાં એટલી ધીરજ ક્યાં હતી કે આટલા બોલ સાંભળી ચૂપ રહે. તેથી સાંભળતાં જ બોલી ઉઠી, “એ જુડી માને પૂછો કે દીકરાનાં લગન કીધાં છે કે લોનડી વેચાતી લીધી છે? લ્યો જ રાજાનાં મુલો ફૂંકવો!” મોહામદ આકેલે વિચાર્યું કે હમણાં જો લાંબી દૂરી કરે છું તો પેહેલાની માફક ફરેતી થશે. તેથી દલગીરીથી ચૂપ થઈ ગયો, અને મેજબાનીને મોઠે બજારમાંથી કાંઈ વેચાતું લઈ આવ્યો; એટલે એ વાત તો હીયાં જ ઠંકાઈ ગઈ.

હવે મોહામદ આકેલની સામે બીજી એક મુશ્કેલી આવી પડી. એટલે જ તે વિચારાએ ઇદની એક અઠવાડીઉં અગાઉથી મીનજદાર વહુ જના કપડાંની તૈયારી કરવા માંડી. દરરોજ તરેહ તરેહનાં કપડાં, રંગબેરંગી ચૂડીઓ, દોહરા હાંસીઆના અને ડીલી કસબથી ભરેલા જોડા લાવતો હતો પણ તે કાંઈ મીનજદારની આંતરમાં આવતું નહિ હતું. એમ કરતાં ઇદને બાત એકજ દહાડો બાકી રહેલો હતો તેથી ઘણો દલગીર થઈને અકબરીની માસી પાસે ગયો. તેણે આવતો જાણતાં જ ધરમાં બોલાવી આવારણું લઈ પ્યારથી ખેસાડીને પાનની બીડી બનાવી આપી. પછે પૂછ્યું કે, “કહો જ અકબરી ખેસાડીને પાનની બીડી બનાવી આપી. પછે પૂછ્યું કે, “કહો જ અકબરી સારી પકેતો છે?” મોહામદ આકેલે જવાબ દીધો, “સાહેબ તમારી ભાણે જ તો કોઈ અજબ મીનજદારની ઓરત છે, એનેથી મારો દમ તો નાકમે આવ્યો છે. એના ઢંગ કાંઈ ઓરત તરેહના અને સંઘણું બોલવું ઉલટું છે.” માસી સાસુ બોલી, “દીકરા, તેના કાંઈ અંદેસો ના કરો, હજુ એની ઉંમર નાહની છે. બચ્ચાં છોકરાં થશે, ને ધરનો બોલો માથે પડશે. એટલે પોતાની મેજે મીનજદાર મુશ્કેલી જશે. દીકરા, જોદાએ તમને સરવે વાતે લાયક કીધા છે, એવું નહિ થાય કે લોકો હસે ને તમારી ફરેતી થાય.” મોહામદ આકેલે બોલ્યો કે “હું તો એવાજ વિચારથી ઘણા અપાડ કરતો ફરે છું. હવે જુઓ, કાલે ઇદ છે તો પણ હમણાં જ નથી ચૂડા પેહેવા, કે નથી કપડાં તૈયાર કીધાં. જરા તમે પોતે તસદી લઈ આવી સમજાવો. મેં તો ઘણું પણ કહ્યું, માએ ઘણું કાલાવાલા કીધા પણ કાંઈ માનતી નથી.” માસી સાસુએ કહ્યું “ઠીક છે.” પછે માસીએ જઈને અકબરીને ચૂડા પેહેરાવ્યા, કપડાં વેત્યાં, જલદીને વાસતે

સરવે જણા મળીને સીવવા બેઠાં. માસીએ કહ્યું, “દીકરી, ઇન્જરની કળીઓને તમે સીવો, તમારી સાસુ ઝોરબ કાપે ઝેટલાંમાં હું તમારી ઓઢણી પર કોર ઠાંકું છું.” જરે અકબરી કળીઓ લગાડી રહી ત્યારે ઇતરાઇને માસીને કહેવા લાગી. “લ્યોજી હજી તો તમારા બેઉ પક્ષા બાકી છે તેટલે હું તો બેઉ પાએળ-ઓને કળી લગાડી પણ રહી.” માસીએ જોયું તો કળીઓ સંધળી ઉઝડી સીવેલી. અકબરીની સાસુ દેખતાં શરમને લીધે માઠાં ઉપર તો કાંઈ બોલી નહિ પણ છુપા છુપા બે ચાર બખીયા એવા તો બર્બા, કે અકબરીની આંખોમાં આંસુ ભરાઇ આવ્યાં, અને ઇશારતથી કહ્યું કે, “રાંડ વાંજણી જરા જોતો ખરી ઉઝડી કળીઓ મૂકી બેઠી.” અકબરીએ પોતાનું સીવેલું સરવે પાછું ઉખેડ્યું અને ફરીથી કળી મૂકવા લાગી. જ્યારે કળી મૂકી ચૂકી ત્યારે માસીએ જોયું તો સ્ત્રીમાં ચુન આવેલી. હવે તો માસીથી ખમાઇ શકાઈ નહિ, તેથી અકબરીની સાસુની આંખ ચોરાવીને એક સોએ અકબરીના ઠાંચામાં બોકી, ને કળીયો ફરીથી ઉખેડી પોતે લગાડી. એવી રીતે બોદાં બોદાં કરીને મીનજ વહુનાં કપડાં તૈયાર કરી લીધાં. માડી રાત થઇ હતી તેથી અકબરીની માસી પોતાને ઘેર ગઈ, અને એ લોકો પણ સૂતાં.

ઈદની ગડબડ ને મીનજદારનો મરદાદ.

સવાર પડતાં બચ્ચાંઓ ઈદની ખુશાલીમાં સકાળમાં જ ઉઠ્યાં, કોઇએ રાતની હાથે બાંધેલી મેદી છોડી, કોઇએ અત્તર અને બોશબોઇને માટે ધભ-રાટ કીધી. કોઇએ ઉઠતાં જ ઈદની માગણી શરૂ કરી. મોહામદ આકેલ પણ બામદાદની નેમાળથી ફારેગ થાઈ હમામમાં નાહાવા ગયો, તે નાહી ધોઇને ચાર ધડી દહાડો ચડતાં પાછો ઘર આવ્યો. છોકરાંઓને જોયાં કે કપડાં બદલીને ઇદધાને વાસતે તૈયાર થઇ બેઠાં, પણ મીનજદાર વહુતો પોતાની આદત મુજબ હજી સૂઇ રહ્યો. મોહામદ આકેલે પોતાની નાહની બેન મેહે-મુદાને કહ્યું કે, “મેહેમુદા જાઓ તમારી બાબીજીને જગાડો.” પેહેલાં તો મેહે-મુદા અચકી ઉભી, કાંએકે તે આ મીનજ વહુથી ઘણી ખીંછીતી હતી. જ્યારથી પરણી આવી ત્યારથી મીનજદાર પોતાની આ નાહાની નણુંદ સાથે એક દહાડે પણ પ્યારથી વાતચિત કરીતી હતી નહી, તેમજ પોતાની પાસે આવજ કે બેસવા પણ દીધીતી નહિ. તો પણ બાઈના કહેવાથી ને ઇદની ખુશીમાં મેહેમુદા દોડતી દોડતી ગઈ ને બોલી, “બાબીજી ઉઠો.” બાબીએ ઉઠતાં જ મેહેમુદાને એક તમાચો બેચી કાઢાડ્યો. મેહેમુદા રડવા લાગી. બાહરથી તેનો આવજ સંભળીને બાઈ ધસી આવ્યો, તેને રડતી જોઇ પોતાના પાસામાં આંખી પૂછ્યું કે “શું છે?” મેહેમુદાએ રડતી રડતી કહ્યું કે “બાબીજીએ મારી.” મીનજદાર બોલી “જુઓ વાંજણી જૂઠી, પોતેજ દોડતાં પડી ગઈ, ને નાહક

મારું નામ લે છે." મોહામદ આંકેલને ગોસ્સો તો આપ્યો પણ વખત નોઈને તામસ કરી ગયો. પછે મેહમુદને પ્યાર કરી પઠાવી મુગી રાખીને બાબી-જીને કહ્યું, "ઝેર હવે ઉઠો, નાહો, કપડાં બદલો. દહાડો ઘણો ચડીએ છે, હું ઇદધા જઈશું." મીનજદાર ટીચકું ચઢાવીને કહ્યું, "હું તો એટલું સફારથી નથી નહાતી. હમણું થંડીનો વખત છે, તમે તમારે ઇદધા જતા કાંએ નહિ, મેં કાંઈ તમોને મને કીધા છે કે?" મોહામદ આંકેલને આવા રોકડા જવાબથી ધણું દુઃખ થયું. મીનજદાર સદાની એવી કમવખત હતી કે પોતાના બા-વંદને હમેશાં નાખુશ રાખતી હતી. એટલામાં મોહામદ આંકેલને તેની માએ પોકારી કહ્યું કે, "દીકરા, બજારમાં જઈ દૂધ લાવી આપો, ને તે પછે ઝેર સાથે ઇદધા સીધારો." મોહામદ આંકેલે કહ્યું, "ધણું સારું, પૈસા આપો કે દૂધ લાવી આપું, પણ જો મારા આપ્યા અગાઉ, એ કપડાં નહિ બદલસેતો, સમજાઈ કપડાં હું ચૂંટામાં નાંખીશ." મોહા-મદ આંકેલતો દૂધ લેવા બજાર ગયો. માને માનમ હતું કે દીકરાનો મીનજદાર ઘણો ગયો છે અને એનો સ્વભાવ પણ એર તરેહનો છે, કે ધણું કરી એને ગોસ્સો આવતો નથી. પણ જો આપ્યો તો પછી એની અફસ કંકાણે રહેતી નથી, મોટે એવું નહિ થાય કે ખરેખર નવાં કપડાં બાળી નાંખે. તેથી પોતે જલદીથી વહુ પાસે ગઈ ને બોલી "દીકરી, જોદાને વાસતે એવું ના કરો કે ખેસનું વરસ અપશુકનમાં જાય. ઉઠો, નહાઓ ને કપડાં બદલો. મીનજદારે કહ્યું, "નહિં હું તો આ વખતે નથી નહાતી, જરા પછી નહાઈશ." સૌસુએ ધણીએક આજેજી અને કાલાવાજા કરી વહુને ઉઠાડી, નવરાની ધોવરાની, બાજ હોળીને કપડાં પેહેરાવી, મોહામદ આંકેલના આપ્યા અગાઉ એશકી કરી ખેસાડી. મોહામદ આંકેલ ઘેર આવતાં બાબીનો આ ફરકાર જોઈને ખુશી થયો, અને ઇદધા જતાં મેહમુદને પૂછ્યું, "કહે બેન તમારે વાસતે બજારમાંથી શું રમત લાવું?" મેહમુદએ કહ્યું, "એક સારી સોબખતી "રહેજી" * લાવજો કે તે કિયર હું મારો બલુવાનો સેપારો મૂકીશ, તથા ખડીઓ કંજમ મૂકવા સારું એક નાહાની ઇંચકોતરી પણ લાવજો." મીનજદાર પોતેજ બોલી ઉઠી, "ત્યારે મારે સારુંશું?" મોહામદ આંકેલે કહ્યું "જે તમે કહે તે લેતો આવું." મીનજદાર બોલી, "મકબુલુકા અને સીંગોડાં, તથા ચીની ઝેર, મટનની કળી અને ધણી સારી નારંગીઓ; એક ઢાલકડું ને એક ખંજરી એટલું લાવજો." એ સાંભળી મોહામદ આંકેલ હસવા લાગ્યો ને પૂછ્યું કે "ઢાલકડી, ખંજરીને શું કરશો?" પેત્રી બેવકૂફ મીનજદારે જવાબ દીધો કે "વળડશું; વળી બીજું શું કરે?" મોહામદ આંકેલે બલુકું કે હાથુસૂની એ બેવકૂફમાં નાદાન બચ્ચાંની

* વાંચતી વેળા પ્રસતકને બાકડાંની ઘોડી ઉપર મૂકે છે તે.

માફક ખાવા અને રમવાના એઆસો બરેલાં છે. કપડાં બદલ્યાથી જે ખુશી મોહોમદ આકેબને ઉપજી હતી તે સરવે ધૂળ મળી ગઈ, અને તે નાખુશ દિવસી ઇદલા જતો રહ્યો.

આણીમેર એ ગયો કે મીનજદારે વળી એક નવો બુકો ઉભો કરીયો. સાસુને કહ્યું કે “મને એક ડાહી મંગાવી આપો, હું મારી માને ઘેર જઈ છું.” સાસુએ જવાબ દીધો, “વારં આ વખત, તે કાંઈ ઘેર જવાનો છે? ચાર મહિના ઘેર રહીને હજી તો આઠ દિવસ થયા તમે આવ્યાં છો, ને વળી આને ઇદને દહાડે જવું તો ઘણું નામુનાસેખ છે.” મીનજદારે કહ્યું, “આને મારો જીવ ઘણો બલરાય છે, ને દિલને ચેત પડતું નથી. મને મારી સહી બાસુ મળીદારની દીકરી બનુ યાદ આવે છે.” સાસુ બોલી, “હા દીકરી, કોઈને કોઈ સાથે એવી પ્રેમ હોય છે; જેવી તમને બનુ ની છે. અગર તમારું દિલ એમજ આહાત્ત હોય તો તેને બોલાવી મંગાવો.” મીનજદારે કહ્યું, “વાહ! શું જખરાં તેડાવનારાં! જો એમજ બોલાવનાર હતાં તો કાલેજ તેને બોલાવીને ચૂડા પેહેરાવ્યા કાંએ નહિ?” સાસુએ જવાબ દીધો, “દીકરી મને શું ખખર કે તમને તેની યાદ એકાએક આવશે?” મીનજદાર બોલી, “બસ બાઈ બસ, અવે ભાંજગડ કરવામાં શું કુપદો, જો ડાહી મંગાવવી હોય તો મંગાવી આપો, નહિ તો હું સત્રમતીના બાપ પાસે મંગાવું છું.” સાસુએ કહ્યું, “છોકરી, કાં તમારી શુદ્ધ શુદ્ધ ગઈ છે? મીયાને પૂછ્યું પરછીડું નથી, ને પોતાની મેજે જાઓ છો? શું મને મારો બુકો પો ગુમાવ્યો છે, કે છોકરાની રજા વગર ડાહી મંગાવી આપું?” મીનજદાર ટચકો કરી બોલી, “મીયાં શાતા ને પૂછ્યું શાનું, શું કોઈ પોતાના મા બાપને ઇદ જેવે દહાડે પણ નહિ મજે કે?” એટલું કહીને મૂલત ભાજવાળી પાસે ડાહી મંગાવી ચાલી ગઈ. થોડા વખત પછી મોહોમદ આકેબ ઇદલાથી છૂટીને ઘરમાં આવતાં જ મોટેથી બોલવા લાગ્યો, “લ્યો બુ તમારી ઢાલકડી ને ખજરી, લ્યો વજાડો.” પણ જોયું તો સમજામાં સ્પષ્ટરૂપ થઈ ખેડકાં છે. તેથી માને પૂછ્યું કે “શું થયું, ખરતો છે?” મહેમુદ બોલી ઉઠી કે “ભાભીજી જતાં રહ્યાં.” મોહોમદ આકેબ અજબ થઈને પૂછ્યું, “એમો શા મોટું ગયાં? ક્યાં ગયાં? ને જવા કેમ દીધાં?” મા બોલી કે “બેડી મેસાડલી એકાએક કહેવા લાગી કે હું તો મારી માને ઘેર જઈ છું. મેં ઘણું પણ મમજવું અતે ના પાડી ને પણ કશું માન્યું નહિ, મૂઝત પાસે ડાહી મંગાવીને ચાલી ગઈ, ને હું તો રડતી જ બેસી રહી.” મોહોમદ આકેબ એ સાંભળતાં જ આગનો બહુકો થઈ ઉઠ્યો, અને ધાર્ડું કે હમણાં જ આમરે જઈને તે નાપાક આરતને સજા કરે. એવા વિચારથી તે બહાર નીકળ્યો. એની મનસુખ મા સમજી ગઈ, તેથી માએ પાછો બોલાવ્યો પણ તેણે કશો જવાબ દીધો નહિ. મા બોલી, “શાખાશ મેરા શાખાશ! હું તમને બોલાવું છું ને તે સાંભળવા

જતાં કાંઈ જવાબ નથી દેતા ! તેરમી સદીમાં માની મરજદા એવીજ રહી ગઈ છે !” એ સાંભળતાંજ મોહામદ આંકેલ પાછો આવ્યો. માએ પૂછ્યું, “મેટા કહેતો ખરા કે આવી ધૂપમાં ક્યાં જાઓછો ? હજીતો હમણું ઇલાધી આવ્યા, ને એટલામાં પાછા બહાર ચાલ્યા ! મા મરે, તમારો જીવ થાકી જશે.” મોહામદ આંકેલ બોલ્યો, “મા હું ક્યે નથી જતો, મસજીદમાં હાઈજ-જીને મળવા જઈ છું.” માએ કહ્યું “ઓ દીકરા જરા ઠાથ ધર, મેં કાંઈ પોતાના બાલ ધૂપમાં સંકેદ નથી કીધા, જીએતો થઈ મને કહેજે તે ! હાઈજ-જીની પાસે જાઓછોતો અંગરજો અને કુપેટો ઉતારી મૂકીને સુધીથી મસજીદમાં જઈ મેસો.” એ સાંભળી મોહામદ આંકેલ અચકવા લાગ્યો. માએ હાથ એવીને તેને પોતાની પાસે બેસાડ્યો; અને તેના માથા તરફ જોઈને બોલી; ઇલાધામાં જતાં આવતાં તમારા બાલ સંપૂર્ણ ધૂળથી ભરાઈ ગયાછે, જરા તકીયાપર માથું મૂકી લેજો તો હું તે સાફ કરું. મોહામદ આંકેલ માના કહેવાથી જરા સેટ થયો. મેહમુદ બાઈને લેટેલો જાઈ પંખો નાંખવા લાગી. એક ગમથી ઇલાધામાં જવા આવવાની થાક, વળી પંખાની થંડી હવા, ને તે ઉપરાંત માથા ઉપર માનો માથા ભરેલો ફરતો હાથ. આથી કરી તેના જીવને જરા ચેત પડ્યું, ને તે ઉંઘાઈ ગયો.

જ્યારે જાગ્યો ત્યારે દહાડોતો નમી ગયેલો હતો. ને ગોરસો પણ ધીમો પડ્યો હતો. માએ કહ્યું, “ઉઠો, હાથ ઓઢું ધુઓ, ને સાંજની નેમાજ પઢો. વખત થોડાજ રહ્યોછે, પછી આવોતો તમને કાંઈ કામ સોંપું.” દૂધમાં, મોહામદ આંકેલ નેમાજ પઢીને આવ્યો તોમાએ કહ્યું, “લ્યો હવે તમે સાસરે જાઓ, પણ તમને મારા જાતના કસમછે કે ત્યો ત્યાં તમે કાંઈ લડવા વઢવાતો.” મોહામદ આંકેલે કહ્યું, “એમછે તો મને માકલોજ ના.” મા બોલી, “દીકરા એ બોલવું કઠંગુછે. સાસરે તો તમારું, ને બીજા કોને માકલું ? લ્યો આ એક રૂપિયો, એ તમારી સાળી અસગરીના હાથમાં ઇલાધી મુખારક-બાદીનો આપજો તથા આ એક અડધી રૂપિયો અને રમકડાંમાંથી અડધાં રમકડાં માસીયાસુના દીકરા મીયાં મુસદ્દમને વાસતે લેતા જાઓ અને એક ખુમચામાં સેવ તથા દૂધ તથા મીઠાઈની ટોપલી આપણી દાસી અજમત પાસે ઉચકાવીને સાથે લેતા જાઓ, પણ ખખરદાર કાંઈ બોલવું સામવું નહિ.” મોહામદ આંકેલે કહ્યું “ત્યારે પેટી ઢાલકડી ને ડકલી પણ લેતો જાઉં ?” મમ્મી કહ્યું “લ્યો, પણ ત્યાં કાંઈ લાંબી ટૂંકી બોલી ઉઠતા ના.”

મોહામદ આંકેલ સાસરે જઈ પહોંચ્યો. ઘરમાં અકબરી પોતાની સહી-યોની સાથે ધૂમ મચાવી રહી હતી, તેની ગડબડનો આવાજ છેક ગલીના નાકા સુધી સંભળાતો હતો. પેટેલાં તો દાસી અજમત ઘરમાં ગઈ. અસગરીએ તેને દૂરથી આવતી જોઈને હજવેથી બેનને કહ્યું; “બેન, અરે બેન,

અપાડા કરો, તમારે સાસુરથી હાસી આવી છે." અજમતે અંદર જઈને મોહામદ આંકેલને તેડયો; "સાહેબજી આવી જી." એટલે મોહામદ આંકેલ ઘરમાં આવ્યો ને સાસુને નમ્યો. સાસુએ કહ્યું, "જીવતા રહે ને બાંપી ઉમરના થાઓ." એવામાં અસગરી પણ પોતાની ઓઢણી સરખી કરીને ઓરડામાંથી બહાર આવી, ને ધણાએક મલાળથી વાંકી વળાને બનેલીને સલામ કીધી. અસગરીને બનેલીએ ગોદમાં બધ પ્યારથી પાસે બેસાડી; ને હપિઓ આપતો કીધો. અસગરી પોતાની માનું મોઢું જોવા લાગી. માએ કહ્યું, "બધ લ્યો, બનેલી બંદનું આપે છે." અસગરીએ હપિઓ બધ ફરીથી સલામ કીધી અને પાસેથી ઉઠીને મનાળથી ખીજી જગાએ બેઠી. પછી સારા સહુ-કથી એક ઘાતું પાથરણું લાવી બનેલીની આગળ ખીજાણું, તથા એક રકાખીમાં સેવ, એક પ્યાલામાં દૂધ, એક તપકમાં સાકર અને ચમચો લાવી સામે મૂક્યો. સાસુએ કહ્યું, "ઘીરો જરા પાઓ." મોહામદ આંકેલે ઓજર કીધી કે "મને બદલામાં વધારે વખત ધવાથી હમણાં જ જરાવાર થયો મેં પાણું પાકું છે." સાસુએ કહ્યું, "તેનો થું મુજકો, સેવ તો પાણી થઈ જશે વાસતે ઉઠો પાઓ." મોહામદ આંકેલ ખાતો હતો તેટલામાં અસગરી એકચી લવંગ નાખીને સ્વાદદાર પાન બનાવી લાવી. ખાઈ રહ્યા પાદ અહિં તહિંની વાતો ચાલી. થોડા વખત પછે મોહામદ આંકેલે કહ્યું, "જી હું રજા લઉં છું." સાસુએ કહ્યું, "હવે ક્યાં જશો, આજે તો યાંજ સુષ રહો." મોહામદ આંકેલે કહ્યું, "આજે બંદનો દહાડો છે તેથી આવ્યા ગયાને મળવું છે, ને કેયે કંઈ મોકલવું ચાકલવું પડે, વળી હું માને રાતને વાસતે કહી પણ નથી આવ્યો." સાસુ બોલી, "મળવા બેઠવાનો તો હવે વખત રહ્યો નથી, રાતતો પડવા આવી અને મોકલવા ચાકલવાને તો વેવાણુ પૂરતાં છે," અને હસીને એમ પણ બોલી કે "તમે કાંઈ વેવાણુનું દૂધ નથી પીતા." અજમત હમણાં જશે તે તમારા રહ્યાની ખબર કરશે. મોહામદ આંકેલે ધણાંએક બહાનાં કાઢાડ્યાં પણ સાસુ આગળ એક ચાલી થકથું નહિ, ને મોહામદ આંકેલને જબરદસ્તીથી રહેવું પડ્યું. ચાર ઘડી રાત ગુજરી, ને પાંચા પીંચાથી ફારંગ થયાં. અસગરીએ વાસણુ માળ્યાં, પડી ખડી સૌ ચીજો ઉંચકી ઠેકાણે મૂકી, બાહરના દરવાજાને સાંકળ દીધી, કોટડીઓને તાળાં મારી ફૂંચીઓ માને સોંપી, બાહરના ઓરડા તથા ખબરચાખાનાના ચેરાગો મેળવ્યા. પછે મા તથા બેન અને બનેલીને પાન બનાવી આપ્યાં અને નચિંતાઈથી જઈને સૂતા.

મોહામદ આંકેલને તેની સાસુ જીવે રહુવા ઉશકેરે છે.

હવે સાસુએ મોહામદ આંકેલને પૂછ્યું, "કેમ ઘીરો, તમે માઠી બે ઓરમાં એવું થું આવી પડ્યું છે કે દિન ઉગતે બડાઈ ચાલ્યા કરે છે? અસગરીની તે

એવી નહીં આદત છે કે કદી જૂનમાં પણ સાસરાની વાત મારી આગળ નથી કરતી. મારી દુનિઆમાં દીકરીએનો ઇસગુર હોય છે કે સાસરાની જરાએ જરા વાતો આવી માને કહે, પણ નથી જણાવું કે એને જોવાની એવી શું મનાઇ છે કે પૂછતાં પૂછતાં મોઢું થાકે તોપણ એ બંદી એક બોલ બોલતી નથી, પણ મોહોલ્લાના લોકોમાં આવાચીવી થાય છે તે જતાં આવતાં લોકોથી હું ઘેર ખેંડાં સાંભળ્યા કરું છું.” મોહોમદ આકેલ સાસુથી એ સાંભળીને થોડા વાર ચૂપ થઇ બેઠો, ને શરમને મારે મોઢામાંથી કાંઈ જવાબ નીકળ્યો નહિ, પણ તેણે મનમાં ધાર્યું કે ઘણે દહાડે આવો સંજોગ આવ્યો છે ને પોતે જ વાતને છેડી પૂછે છે, તો આવેલી તક પર મુગું ખેંચવું એ જૂન છે, ખેલતર છે કે આખી જીંદગીનું દુઃખ બાહેર કાઢું, કદાચ આજની વાતચિતથી હવે પછીનું સમાધાન થશે. પછે તેને શરમાઇ શરમાઇને કહ્યું, “તમારી દીકરી હયાં હાજર છે, એમને પૂછો કે મારે ત્યાં એમને શું દુઃખ પડ્યું ? એઓની માવજત અને મદારત કરવામાં કઈ વાતની કમતી પડી ? અહીંયાં એઓ સાથે કોણ લડ્યું વઢ્યું યા ભુંડું કહ્યું ? તમિતો જાણો છો કે ઘરમાં અમે ગણતરીના માણસો છીએ. માજી વિશે તો તમામ મોહોલ્લો જાણીતો છે. તેઓ એવાં ઠંડાં ને સાદાં છે કે, આખી ઉમરમાં તેમને કોઈ સાથે જરા પણ બોલવું થયું નથી. અગર તેમને કોઈ દસ બોલ કહણ પણ કહેતો તે સાંખી જાય છે. મારે નાહતો બાઈ મોહોમદ કામેલતો મારે દહાડો લખવા પઠવામાં મુથાઇ રહે છે, સવારનો ગયેલો રાતે ઘરમાં આવે છે, ને આણું આણું કે સુઈ જાય છે, તેને એમની સાથે વાત કરતો પણ મેં હજી કોઈવાર જોયો નથી. મહેમુદતો એઓને જોતાં જ થયે છે—અને હું તો અહીંયાં હમણાં હાજર છું, વાસતે જે કાંઈ રાવરાણી કરવી હોય તો હમણાં ખેદેહયત કહે.” મોહોમદ આકેલની સાસુ દીકરીની તરફ મોઢું કરીને બોલી. હા, જે કાંઈ તારા દિલમાં હોય તે તું પણ બોલેબોલું કહી દે; દિલમાં રાખી મૂકેલું મારે નહિ, દિલમાં રાખ્યાથી દુઃખ વધે છે ને ઠંડો જાયે થાય છે. જોકે અકબરી જૂઠું બોલવા તથા બનાવટ કરવામાં જખરી હતી, તોપણ આ વખતે પોતાના આવંદના મોઢાં પર કોઈ વાત બતાવના જોગ બંધ નહિ બેઠો, ને જીવમાં થયે રહી, કે મેં તો મા આગળ ઘણીએક જૂઠી બનાવેલો કીચેલી છે તેનો ભરમ રખેને હમણાં કૂટી જાય. મારે તેણે એ વાત જ ઉઠાવી નાંખી ને એટલું જ બોલી કે “હું તો જીવું ધર માંડીને રહેવાની.” સાસુએ જમાઇને પૂછ્યું કે, “કેમ બાઇ તમિને જીવું ધર માંડી રહેવામાં શું અડચણ છે ? સરવે વાતે જોવાની ફજલ છે. તમે ખુદ નોકરી કરો છો, ખુદ કમાઓ છો, કોઈ વાતમાં મા બાપને આસર નથી. પોતાનું ખાણું, પોતાનું પેહેરવું ને બીજાંએનો હાથ પકડી ખેંચવામાં શું કાપડો ? વહુ દીકરાં ક્યાં સંપોવાય છે ? જીવું રહેવામાં જે નચિંતાઇ મળે છે,

તેવી મા આપના ઘરમાં મળતી નથી. જુદાં રહ્યાં તો ને આહું તે આહું, ને આહું તે રાંધું. વળી જરા ત્રિમાસી જીવ્યા કે મા આપની સાથે રહીને લાખ કમાએ તો પણ કાંઈ નામદારી નહિ. લોકો તે શું જાણે કે તમે પોતાનું આગ્રહો, કે મા આપને માથે પડેલો ?”

મોહામદ આંકે જવાબ દીધો, — “ નચિંતાઈ વિશે તો પૂછો તો તેના જવાબ હું સારીપે આવી ચડું છું કે, તેની કદર જીવું પડવાની પછી માલમ પડશે. હાલતો અંધિા વખત આઈવું પડાવેલું આઈ બેઠેલું થઈ બેસવાનું છે. જીવું થવાથી તો આટા, દાળ, ગોરુ, તરકારી, કાંદા, લાકડાં એ સરવેની ચિંતા કરવી પડવાની, અને તમેજ વાજખી બોલો કે ધર સજાવવામાં કેટલો બખેડો છે ? વાસતે વગર કારણે આવી સરવે આફતો પોતાને માથે લેવી એમાં મને તો ડહાપણ નથી દીસતું, ખીજું તમે કહ્યું કે ને આહું તે આહું ને ને આહું તે રાંધું, તો તેમ હમણું પણ ક્યાં નથી ? એમને પૂછો કે કોઈનાર પણ શું એવી કાંઈ હજી જાણીએ, ને તે પૂરી નથી પડી ? અરે છે કે મોટા કખીલામાં એવી અડચણો થાય છે ખરી. એકના દિલને મીઠા ચાવલ ભાવે છે, તો ખીજને વધારેલી ખીચડી જોઈએ છે, ત્રીજને પલાવ, ચોથાને ખુરજી, પાંચમાને વેદે પહેરેજી આણું ફરમાવ્યું છે. આવી રીતે દરેકના દસ જણને વાંસતે દસ તપેલાં બની ચકેતો નહિ પણ અમારે ત્યાં એટલો મોટો કખીલો ક્યાં છે ? મોટે ને ભાવે તેની ફરમાથ કરનાર પણ અમે ને નહિ કરનાર પણ અમેજ. એમ કરતાં શોક હોયતો પોતે આણાની વરધી કર્યા કરે; એ વિશે ખૂદ મારા મા કેટલીએક વખતે કહી ચૂક્યાં છે. એમને પૂછો કે કહ્યું હતું કે નહિ ? હવે નામદારી વિશે તમે ને ફરમાવ્યું તે પણ મને ડહાપણ ભરેલું નથી લાગતું. આપણને આપણા સુખ સાથે કામ છે, લોક પોતાના દિલમાં ને ગમે તે સમજે. એમ કરતાં લોકો એમ પણ જાણે કે અમે મા આપને માથે પડ્યાં છે; તો તેમાં અમને નરસ શું લાગવાનું છે ? મા આપણે કોઈ પારકાંતો નથી. મા આપે અમને પાળ્યાં, પરવરશ કીધાં, ખવરાવ્યું, પેહરાવ્યું, પઢાવ્યું, લખાવ્યું, લગત વેહવા કીધા. આ સઘળી વેળા નરસું નહિ લાગ્યું, તો હમણું ક્યાં હોમાનું પીછ અમારે માથે વળગ્યું છે, ને કઈ દાનત પામ્યાં છીએ કે તેઓના આધાર પર રહ્યાથી અમોને નામોસી લાગવી સમજાએ ?”

સાસુંએ જવાબ દીધો કે “ અગર સઘળાંજ લોકો તમારી માફક સમજ્યા કરે તો પછે જીવંજ કેમ કરી રહે. ફુનિઆનો કાયદો છે અને તેમજ ચાલતું આવે છે ને ચાલ્યું જશે, કે દીકરાએ મા આપોથી જીવું પડવું, અને હું તો જાણ્યું કે ફુનિઆમાં કોઈ વહુ એવી તો નહિ હશે કે, જેનો આવંદ કમાતો હોય તે છતાં સાસુ નહુદોમાં રહેવું પસંદ કરે.”

મોહામદ આંકે બોલ્યો કે “ એ તમારું કેવું અરે છે. અગર છોકરા મા

આપથી જુદાં નહિ રહેતે તો મેહરમાં એટલાં ઘર ક્યાંથી હોતે, પણ દરએકની હાલત જુદીછે. મારી હાલત જોતાં જુદું રહેવું સુતલક વાળ્યી નથી. ફક્ત દસ રૂપિઆનો હું કમાનાર, તો એટલી આમદનીમા જુદું ઘર ચલાવવું થણું સુથકેલછે, અને વળી એ નોકરીનો પણ ભરસો નહિ. ન કરે ઓદા જુદા રહ્યા પછે જો નોકરી જતી રહી તો પાછો આપને ઘર આવવું મને તો મોત જેવું લાગેછે. અહીં તો એછે કે નામોસી અને નરસું તો તારેજ લાગવાનું કે મીયાં જુદા તો રહ્યા પણ જખ મારી પાછા આપના દુકડાપર આવી પડ્યા. વાસતે આવી વાતમાં લોકોની નકલ કરવી નહિ જોમએ, પોતાની હાલત પોતેજ જોવી જોમએ. પેલી કહાણી તમે સાંભળી હશે કે, “એક શખસે ખજારમાંથી નીમક અને ૩ ખરીદ્યું, તેમાંનું નીમક ખચ્ચરપર લાપ્યું અને ૩ ધવેડા ઉપર ચઢાવ્યું. ચાલતાં ચાલતાં રસતામા એક છાલકી નીંદી મળી. પેલા શખસે ખચ્ચર તથા ધવેડાને પાણીમાં ઉતાર્યાં. નદીની અધવચમાં આવીને ખચ્ચરે કુખકી મારી. થોડાએક વખત રહીને માથું ઉંચકી પાછું ઉપર આવ્યું તો ધવેડાએ પૂછ્યું, કેમ દોસ્ત ખચ્ચર, તમે એ શું કીધું? ખચ્ચરે જવાબ દીધા કે બાઈ તમે તો નસીબવાનછો કે તમારા પરતો ૩ લાવેલુંછે ને તેનો ખાનો તો ઘણો હલકો હોયછે. હું કમખખજ ઉપર નીમક લાવેલું છે તેના ભારથી મારી કમર કપાઈને લોહીલુવાણ થઈ ગયછે. આપણો ધણી એવો ધાતકીએ કે તેને આપણા દુઃખનો કશો ખ્યાલ નથી, જે મળેછે તે ઉધડમાપ લાવી મૂકેછે. મેં વિચાર્યું કે મુકામે પહોંચતાં પહોંચતાં કમર તૂટી જવાની, માટે પાણીમાં જાઈ કુખકી મારું. એટલે નીમક પાણીમાં ભીજાઈને થોડુંકણું પીગળી જશે, ને એમ કીધાથી જે કંઈ હલકું થયું તે લાભ. ઘણું થયે તો ધણી વળી જ સાત ડીંગોળાં વધારે મારશે; આજે રસ્તેતો ડીકાં ખાતો આવ્યોહું. જો હવે મારો ખાનો અડધાઅડધ થઈ ગયોછે. ખેવકૂક ધવેડાએ પણ ખચ્ચરની એ નકલ કરીને કુખકી મારી, આથી ૩ ભીનાઈને ઉઝટું ભારી થયું. પાણીમાંથી માથું બહાર કાઢ્યું તો હલાઈ ચકાવું પણ નહિ હતું. ખચ્ચર હરકું ને ખોલ્યું, કેમ બાઈ ધધધા, કેવા હાલછે? ધવેડાએ કહ્યું દોસ્ત હુંતો માર્યો જાઉંહું. ખચ્ચરે કહ્યું ઓ ખેવકૂક તેં હમણાં મારી નકલતો કરી પણ એટલુંતો સમજવું હતું કે તારી પીઠ ઉપર રહે નીમક નથી.” વાસતે મેહરખાત મા, એવું નહિં થાય કે લોકોની નકલ કરતાં મારો હાલ પેલા ધવેડાની મીસાલનો થાય.” સાસુએ કહ્યું “બાઈ તમેતો કોઈથી માહાત થનાર નથી, અને હુંતો તમારી માફક કાંઈ તકંચાચ શીએલી નથી, હુંતો સીધી વાત એટલીજ સમજાવું કે દસ રૂપિઆનો દરમાયો તમે કમાઓછો, ને ઓદાના ફજલથી હાલ સમતો સમીએ, ખાજ ખચ્ચાં નથી, ઓદા રાખે જે જણ મીયાં ખીખી ખાસી તરેહ મોસત, રોટી, ખાઓ. દિલ

થોભતો નેનસુખ પેહેરો. તમારી માફક આવલી ફિકરે કર્યાં કરીએ તો દુનિ-
આનું કારખાનું બંધ થઈ જાય. નોકરી તે નોકરી, જીંદગીનો ભરસો
કોણે. જ્યાંસુધી જીંદગીએ ત્યાં તલક હસી ખુશીથી દહાડા કાઢવા જોઈએ.”
મોહામદ આકેલ ખાલ્યો, “હું પણ એજ જાણુવા માગું છું કે, જીવું રહેવામાં
ખુશીએ કે સાથે રહેવામાં?” સાસુએ જવાબ દીધો, “દલીલ અને તકરાર કર-
વામાં શું ફાયદો, સીધો જવાબ એમ કેમ નથી દેતા કે મારે માથો જીવું
રહેવું પસંદ નથી? એક વાત તમોને તમારી ખીખીએ કહી તે કબૂલ કરવામાં
તમોને આટલી બધા વળગે છે! અને વળી કહેલો કે હું એની ખાતરદા-
રીમાં કમી નથી રાખતો! આરામ અને ખુશી તેમાંજ છે કે જેમાં ખીખી
ખુશી રહે ને આરામ સમજે.” એટલું કહીને વાતમાને વાતમાં દુખ લાગે
એવી અપકા ભરવા લાગી. મોહામદ આકેલ આ વખતે અપાડા કરી ગયો
ને રાત પણ વધારે થઈ હતી તેથી સાસુને કહ્યું કે હવે તમે આરામ કરો.
હું એ બાબત ઉપર ફરી વિચાર કરીશ, પછે સરવે સુવા ગયાં.

મોહામદ આકેલતો સારી રાત એના એઆમમાં મૂતો નહિ અને પોતા-
નાં દિલમાં વિચાર કર્યાં કરીયા. સવારનાં ઉઠ્યો ને જીએએ કે અસગરી ગ્રાહું
કાહાડે. બંનેવીને જોતાં અસગરીએ સજામ કીધી ને ખોલી કે “બાઈ સાહેબ,
નાહવાને વાસતે ગરમ પાણી તૈયાર છે.” મોહામદ આકેલ જવાબ દીધો કે, “નહિ
બાઈ, હું તો મસજીદમાં જમાતની સાથે નીમાજ પઢીશ. અસગરીએ કહ્યું,
“બાઈ સાહેબ આવી જશો ના, આપને વાસતે આ તૈયાર છે પણ તે ઝાદી પીચો
કે દૂધની?” મોહામદ આકેલ જવાબ દીધો, “જોવી હશે તેવી.” અસગરી ખોલી,
“તમારો અવાજ કાંઈ બારી બારી લાગે છે; કદાચ શળેકમનું જોર હશે તો
દૂધ નુકશાન કરશે.” મોહામદ આકેલે કહ્યું, “નહિ નજલાની અસર તો કાંઈ નથી
પણ રાતના માજની સાથે ઘણો વખત સુઈ વાતો કરતાં ઉઝગરો થએલા છે.”

મોહામદ આકેલ નેમાજ પઢીને પાછો આવ્યો, ને સાસુને જોવાં તો તેએ
નેમાજથી ફારેગ થઈને પાન ખાતાં હતાં, તેએને સજામ કરીને તે બેઠા.
અસગરીએ એક બાજુ લાવી સામે મૂક્યો. ટીપાટમાં ગરમ ગરમ ચા, બે
પ્યાલાં, બે અમચા અને એક રકાખીમાં ખાંડ લાવી મૂકી. મોહામદ આકેલ
ચા પીધો તો તે સારા રંગની, ખાશખોદાર હોવાથી તેનો જીવ ખુશ ખુશ
થઈ ગયો. અકબરીતો પોતાની આદત માફક પડીને ઉંઘાતી હતી. મોહા-
મદ આકેલ ખાલ્યો, “મા એએને પણ નેમાજની તાકીદ કરો.” સાસુએ કહ્યું,
“ઢીકરા એ પોતાની મમાઇને ઘણી વહાલી છે, તેમના પ્યારે એની અમલત ને
આદત સૌ ખરાબ કરી નાખી છે. જ્યારે એ નાની હતી ને હું કોઈ વાતમાં
ધમકાવતી તો કેટલાએક દિવસ સુધી મારી સાથે રીસાઈ બેસતી હતી; ને કોણની
તાકાત કે અકબરીને કોઈ હાથ લગાડે. અકબરી જરાજરામાં મમત કરીને

જે હાથમાં આવ્યું તે બાંધફાંડ કરતી, તેમાં ડરથી કોઈ કશું બોલી નહિ શક્યું હતું. એ ઉપરથી અકબરીના બાપ સાથે દરરોજ પંચાતી થતી હતી." હવે મોહોમદ આકેલ રાખસત થવા લાગ્યો. સાસુએ કહ્યું કે "દીકરા રાતની વાત માદ રાખતી ને તેનો કાંઈ બંદોબસ્ત નહર કર્યો."

મોહોમદ આકેલનું માથી જુદું રહેવું.

આખે રસતે મોહોમદ આકેલ એજ વાતનો વિચાર કરતો આવ્યો. ધરમાં પહોંચ્યો તો માને એનો ચેહેરા ફિકરમંદ જણાયો. તે સમજી કે આજે અચીત સાસરે જડીને આવ્યોછે; તેથી પૂછ્યું કે "મોહોમદ, આખર મારા કહેવાને તમે માન્યું નહિ." મોહોમદ આકેલે કહ્યું, "માજી, લડાઈ બડાઈ કાંઈ થમ નથી." માએ પૂછ્યું "ત્યારે એટલા સુરત શાથીએ ?" મોહોમદ આકેલે કહ્યું, "કાંઈએ નહિ; જૂતા ઉડી આવ્યોશું તેથી કદાચ તમોને મારા ચેહેરા ઉદાસ લાગતો હશે." મા બોલી "દીકરા જરા જૂતી પકડો, મેં તમોને જૂતા ઉડેલા શું ઘોડીજ વખતે જોએલાએ કે શું ? સાસું કહે, શું ખિતાએ ?" મોહોમદ આકેલે નાચાર થઇને રાતનો તમામ હેવાલ માની આગળ કહી સંભળાવ્યો. સંભળતાંજ માના બદનમાંનું તમામ લોહી ઉડી ગયું. પણ તે ઝોરત ધણી સમજી હતી, તેથી ધીરજ ધરી કેહેવા લાગી. "જોકે મારી મરજી એવી હતી કે જ્યાંજૂની મારા દમમાં દમએ, ત્યાં તલક તમે સરવેને મારાં કલેજ સાથે ચોટાડી રાખું અને તમે બંને બાઈઓ સજાહથી રહો. પણ હમણાં હું જોઉં છું કે વખત ઉઝોતો ને ઉઝોતોજ નજર આવેછે. ત્યો આજે હું તમોને કહું છું કે તમારા લગનને બીજેજ મહિનેથી મીળજદાર વહુનો એરાદો જુદું ધર માડવાનોએ. તમે જો દર મહિને દસ રૂપિઆ મને લાવી આપોએ તે તેને મુતલક પસંદ પડતું નથી. દર વખત તમારી બેરીની સહીયોથી હું સંભળું છું કે, વહુ બીવીમારના મોહોમદનામાં ધર લેવાનીએ અને સાથે જીલ્લ-ફનને લઈ જનારએ. જ્યારે પણ એ સંધળી છોકરીઓ સાથે મળેએ ત્યારે એની એજ વાતો પોતપોતામાં કરેએ. મેં એકવાર તમારી માસીસાસુના મોઢા ઉપર પણ એ વાત કહી દીધી હતીકે, મીળજદાર વહુને, આગર અમારી સાથ રહેવું પસંદ નથી તો પોતાનું પાવા પેહેરવાનું જુદું કરે, પણ આજ ધરમાં રહે. આખર તમારી માસીસાસુથી જણાયું કે, મીળજદાર વહુને એ પણ કીક લાગતું નથી. આદમી લગન જો કરેએ તે સુખ અને ખુશી પામવાને કરેએ. રોજની લડાઈ અને દિન ઉગતનો જલ્લડો, એ ધણી ખુંડી વાતએ. વાસતે જો તમારી બીબીને એજ પસંદએ ને જુદું રહેવામાં તેમની ખુશીએ તો ખિસમદના; તેમાં મારી અડઅણ નથી. જ્યાં રહે ત્યાં ખુશી અને ભરપૂર રહે. આદાએ ફરજદની એક મમતા મને લગાડીએ

માટે જ્યારે તમે કોઈ કોઈવાર આવી, એક નજર દેખાડશો તો એટલાથી હું સંતુષ્ટ થઈશ, અને ધરના કામકાજથી કોઈવાર પરવાર મળશે ત્યારે હું પાતે આવી તમને જોઈ જઈશ." માના આ કહેવાથી મોહામદ આકેલનું દિલ ખરાબ આવ્યું, ને જરજર રડવા લાગ્યો, ને સમજ્યો કે આજે માથી જીદાઈ થાયછે. મા પણ રડવા લાગી. થોડાએક વખત ગયા પછી મોહામદ આકેલે કહ્યું, "ખીખી જોઈએતો રહે ને જોઈએતો જાય, પણ હુંતો જીદો નથી રહેતો." માએ કહ્યું, "એમ વળી હોય કે સારાં માણસો બેઠીને મૂકી છૂટે! તમનેતો પોતાની ઉંમર એની સાથે કાઢાડીએ, હુંતો હવે કપ્પરમાં પગ-લટકાવી બેઠેલી છું. આજે મરતો કાલે ખીખી દહાડો થાય. વાસતે મારી સલાહ માનોતો જો તે કહે તે કરો. અમેતો જો દિને તમારાં લગન કીધાં તેજ દહાડેથી તમને જીદા થયલા સમજીએ છીએ. તમે કાંઈ જીદા છોકરા ને હું કાંઈ જીદી મા થવાના નથી. કયો દીકરો પોતાની મા સાથે સદા રહ્યોછે?"

આ બાબેની મલાહ મોહામદ આકેલે પોતાના દોસ્તોથી પણ પૂછી. તે સંધળાઓએ એમજ કહ્યું કે, "રખણો દર્દ કરવો સારોછે અને સાથે રહેવાનું કાંઈ બંધણુ નથી. માથી જીદા રહે પણ તેમની ચાકરી ને તામેદારી કરતા રહો." જ્યારે સરવે કોઈએ એવીજ સલાહ આપી ત્યારે મોહામદ આકેલે પણ વિચાર્યું કે ખર, જીદો રહીને પણ જોઈ લઉં; કદાચ એથી એ ખોરત સુધરી જશે, ને ધરને પોતાનું ધર કરી સમજશે. માંઠો સ્વભાવ, હઠ, ખદ જીજ્ઞાની છોડી દેતો જીદું રહેવામાં જેમ એજ નથી, તેમ ધુનો પણ નથી. એટલું જાણી કે ધર સંસારની ફિકર કરવી પડશે, ને તંગી ભોગવવી પડશે? દુનિઆમાં રહીને કોઈ પણ વાતમાં ફિકર વગરતો છૂટકોજ નથી. હમણાં ખીજી ફિકર નથી તો, એ દરરોજનો ફેસાદ મારે માટે એક સંતાપછે. વળી ખોરાકની તંગીને આંદેશો કરવો પણ ફાંકછે. જેટલું રજક મુકરર કરે-લુંછે તેટલું કોઈ પણ રીતે મળવાનું, આદમીની કોશિય, ને તદખીરથી શું થવાનુંછે? એવો આંદેશો કરીને મોહામદ આકેલે જીદું રહેવાનો ઘાટ ધડ્યો. અને એના ધરની નજદીકમાં એક ધર પણ ખાલી હતું તે દર માસે એક રૂપિઆને ભાડે લીધું, ને લખત કરીને તેના દરવાજા ઉપર પોતાનું તાળું પણ માર્યું. પછી સાસરે કહેવડાવ્યું કે જીદું ધર લીધુંછે માટે જો ખીખી આવેતો નવા ધરમાં ઉઠાંતરી કરીએ. વળી પોતાની માને પણ કહી દીધું કે "પેલું તારકથ વાળું ધર લીધુંછે." માએ જો કાંઈ મીનજદાર વહુ તરફનો સરસા-માન હતો, જેવાં કે કપડાંની પેઠી, વાસણ, ખીજાનું, કુરતીન, પલંગ, ધત્યદિ તે સરવે એક એલાહેદી કોટડીમાં મૂકાવ્યું. સાંજના મીનજદાર વહુ પણ સાસરે આવી. સવારનાં ઉઠી માએ કોટડી ખોલીને મોહામદ આકેલને કહ્યું કે, "લ્યો બાઈ, તમારી ચીજો તમે મીવાં ખીખી ગણી તપાસી લ્યો." મોહામદ આ-

કેલ ખોલ્યો “મા, તમે એ શું બોલો છો ! એ ચીજો શું કોઈ પારકી જગ્યાએ હતી ?” માએ કહ્યું “દીકરા એમ નથી. ઉચ્ચતાં મૂકતાં કોઈ ચીજ હયાં ત્યાં થઈ જાય એટલા માટે કહું છું.” પછી દાસી અજમતને કહ્યું, “અજમત તું અને પડોશજી મળી એ સરવે સામાન તારકશવાળા ઘરમાં પહેંચાડી આવો.” એવામાં અકબરીની સહીઓ ચંપા, રહેમત, જીલકન અને સ્લમતી, એઓ પણ આવી પહેંચી; અને ખાલખાલતામાં સરવે સામાન ઉઠાવીને હયાંથી ત્યાં લઈ જઈ મૂક્યો. મીનજદાર વહુ હસીખુશીથી નવાં ઘરમાં આવી રહી.

પહેલા ત્રણ દહાડાંતો બંને વખત મોહામદ આકેલની માએ ખાણું તૈયાર કરી મોકલ્યું, એએ દહાડે મોહામદ આકેલ ખીખીને કહ્યું, “લ્યોજી, હવે તો ખાવા પીવાનો બંદોબસ્ત તમે કરો.” મીનજદારે જવાબ દીધો, “હજી-તો સરવે સામાન વીખરાઈ પડેલો છે, તે ગોઠવાએ ને નચિંતાઈથી વાસણ ચુલ્લી જોઈશ; હમણાંતો મને ફરસુદ નથી.” એથી કરી સાત દહાડાં સંધીતો ભઠ્ઠી-પરથી પકાવેલી રોટી અને બજારમાંથી રાતે કવાબ, ને દિવસના દહીં મંગાવી બંને જણ ખાઈ લેતાં હતાં. આખરે મોહામદ આકેલે બારેવાર ખાલીને મીનજદાર પાસે ખાણું રંધાવવાનું શરૂ કરીધું. મીનજદારે કદી ખાણું પકાવેલું નહિ, તેથી રોટી બનાવી તો તરેહવાર આકારની; નહિ ગોળ કે નહિ ચોરસ; એક કાન એમ નીકળેલો તો ચાર ચૂસ્યાં એમ. ધારપરથી જાડી, વચમાંથી પાતળી, કેયેથી બજેલી, કેયેથી કાચી; ધુમાડાથી કાળી. વળી દાળ રાંધી તો દાળ જીંદી ને પાણી જીંદું. મતલબ કે મીનજદાર એવુંતે સવાદદાર અને સુશીઆનું રાંધતી હતી કે જેના જોવાથી બૂખ ભાગી જાય ! પાટીઓ કરતી તો ખેરંગ, બદસવાદ. નીમક નાંખતી તો ખાઈ ઝેર જેવું કરતી, અથવાતો શીકું ફચક. એક બે દહાડાંતો મોહામદ આકેલે સખર પકડી, પણ છેવટે તેને પોતાની માને ઘેર ખાવાનું શરૂ કરીધું. મીનજદારે પણ પોતાના સુખનું કેકાણું એવી રીતે કરી લીધું કે બેઉ વખત બજારમાંથી પૂરી, મલાઈ, માવો, રાબડી, કવાબ મંગાવીને ખાતી, અને ઘરમાં જે પાકતું હતું તે જીલકન ઇત્યાદિ ખાઈખાધને માતતી હતી. એવી રીતે એ ખિલાડીઓને નસીબે સીકુંતો તૂટકું પણ દસ રૂપિયાના પગારમાં એવાં સવાદીઆં કેમ આવી શકે ! તેથી ધુપાધુપ સામાન વેચતા લાગી. તેની મોહામદ આકેલને કાંઈ ખબર નહિ હતી. એક દિને મોહામદ આકેલ આકરી ઉપર ગએલો હતો, ને મીનજદાર ઉંઘાઈ હતી. એવામાં ચંપા આવી અને જોડું કે વહુતો ખેખખર ઉંઘાએલી છે, તેથી તેણે પોતાના ભાઈ મીરનને ચેતાવ્યો. તે જખરો ચોર હતો. મીનજદારતો ભર ઉંઘમાં જ હતી તેટલે મીરને આવી ઘરમાં ફરી વળીને તમામ વાસણો અને કેટલાએક સામાન ચોરી લઈ ગયો. મીનજદારે ઉઠીને જોડુંતો ઘરમાં માવરણી વાડેલી. કોટડીને

તાણું મારેલું હતું તેમાંનો સામાનનો ખર્ચો. બાકી જે ચીજો બાહર હતી તે એકેએક લઈ ગયો. પાણી પીવાને માટે એક કળશિઓ પણ નહિ રહી. મોહામદ આકેલ ચાકરીએથી આવ્યો ને આ ચોરી સાંભળીને ઘણોજ દલગીર થયો. પણ ચળીઆં ચૂટી ગયા પછી પસતાઈને શું કરે. મીયાં ખીખી સાથે ઘણા વઢયા અને પોતાનું માથું ખૂબ પીટ્યું, આખર રળી બળીને ખેંસી રહ્યાં. કરજ દરદ કરીને હલકાં હલકાં ખે તપેલાં વેચાતાં લાવ્યો. ના-ધલાં નાધલાં વાસણો માએ પાસેથી માગી લાવીયા. તવો, રકાખી, એવું સાસુએ માકલાવ્યું. આવી રીતે તરત વેળા કામ ચાલુ થયું.

એક કુટણીના હાથપર અકબરીનું ઠગાણું.

● વળી એવું બન્યું કે, એ હાંમાંમાં એક કુટણી શહેરમાં આવેલી હતી અને તમામ શહેરમાં તેનીજ ચરચા ચાલતી હતી. મોહામદ આકેલે ખી-ખીને ચેતાવી હતી કે કોઈ અજાણી ઓરતને ઘરમાં આવવા નહિ દેવી, કાંકે આ દહાડાઓમાં એક કુટણી આવેલીછે, ને તે કેટલાંએક ઘરો લટી ચૂકીછે. એટલું ચેતાવ્યા છતાં મીનજદાર અસહયોજ ખેવફૂફ હતી, તેની આદતજ હતી કે હરેક કોઈની સાથે જલદીથી મળી જતી. એક દહાડો તેજ કુટણી “હજીન” ને * એટલે ભગતાઈનો વેષ લઈને એજ ગલીમાં આવી. એ મ-કકાર “હજીન” ખેવફૂફ ઓરતોને કુસલાવવા સાથે તરેહ તરેહની ભેટો અને સેંકુટો જાતની ચીજો પોતાની પાસે રાખતી હતી, તેમાં ઘણુંકરીને ઘરમને લગતી ચીજો, જેવી કે કરબલાની આકની તમખીહ, મકાના પવીત્ર ફૂવાનું પાણી, મદીનાના ખત્મૂરો, કોહેતુરનો સુરમો, કાખાની પાક જગાના પરદાના કટકા, દરિઆઈ અકીક, પરવાજાના દાણા, ઘરમના ફકરાઓ કોતરેલી માદળીઆંની તખતીઓ અને એ ઉપરાંત ઘણીએક દવાઈ રાખતી હતી. ગલીમાં આવીને તેણે પોતાની ખેક કીધી એટલે ઘણીએક છોકરીઓ ત્યાં ભેગી થઈ ગઈ. મીનજદારે પણ સાંભળ્યું તેથી જીજ્ઞાસને કહ્યું કે, “જ્યારે એ ગલીમાંથી ઉઠે ત્યારે એને અહીંઆં ખોલાવી લાવજે, હું પણ તેની ભેટોની જીઆરત કરીશ.” જીજ્ઞાસ ત્યાંજ ઉભી રહી, ને જેવી હજીન ઉઠી કે તેને ખોલાવી લાવી. મીનજદારે ઘણી આખર આવી તેને પોતાની પાસે ખેસાડી અને તેની પાસેની સરવે ચીજો જોઈ. તેમાંથી સુરમો અને માદળીઆંની તખતી એ ખે ચીજો મીનજદારે પસંદ કીધી. હજીને મીનજદારને વાત ઉપરથી પારખી લીધી કે આ ઓરત જલદીથી પસરી જશે. તેથી એક પૈસા-નો ઘણો સરખો સુરમો તોળી આવ્યો અને ખે આનામાં માદળીઆંની તખતી આવી તથા શીશીજની એક વીંટી મુકતમાં ભેટ કીધી. આથી મીન-

* હજ કરી આવેલી તે “હજીન.”

જદાર અંતર મધ. તે પછે હજીને દરિઆની મુસાફરી તથા અરબસ્તા-
નની વાત, અને બીજી બે ચાર વાતો જોડી કાઢીને એવી કીધી કે, મીનજદાર
હાસે હાસે સાંભળી, ને તેની તરફ ધણી મેહરબાની દેખાડવા લાગી. હજી-
ને પૂછ્યું, “કેમ બાઈ, તમેને કાંઈ બાળ બચ્ચાં નથી કે ?” મીનજદારે તીસા-
સો નાંખીને કહ્યું, “એવાં નસીબ ક્યાંથી લાવે !” હજીને પૂછ્યું, “જમન થયાને
કેટલી મુદત થઈ ?” મીનજદારે કહ્યું “હજી એક વરસ નથી થયું.” હવે તો
આ મીનજદારની બેઅકલી હજીને બોલતી જણાઈ આવી; તે દિલમાં
કહેવા લાગી કે, એને તો બચ્ચાંનું નામ સાંભળતાં જ એવી હાથે ખેંચી કે જાણે
કાંઈએક મુદતની ઉમેદવાર હોય ! પછી હજીને કહ્યું, “નાઉમેદ થવું નહિ
જોઈએ, તમેને તો એટલાં બચ્ચાં થશે કે તમે તેને સાચવી પણ નહિ શકશો.
હમણાં ઘરમાં એકજાણી તેથી જીવ ધબરાતો હશે, પણ મીયાં તમારી સાંથ
કેમ ચાલે છે ?” મીનજદાર બોલી, “તેઓ તો હમેશાં મારાથી નાખુશ રહે છે.”

મનજબ કે, પેહેલી જ મુલાકાતમાં મીનજદારે હજીને સાથ એવી તો ભાળા-
ઈ બતાવી કે, પોતાનો અવલયી તે આખર સ્થિતિના અહેવાલ તેને કહી દીધો.
તેમજ હજીને વાતોવાતમાં તમામ ભેદ જાણી લીધો. એક પોઠોર સ્થિતિ
હજીને ત્યાં બેઠી. જ્યારે જવા લાગી ત્યારે મીનજદારે ધણી આજ્ઞો-
જ કીધી કે, “ભલી બાઈ હજીને વળી ક્યારે આવશે ?” હજીને કહ્યું, “મારી
બાણુજી મોમગરોની ગલીમાં રહે છે, અને તે ધણી આજીરે છે, તેના એલાજ-
ને વાસતે હું આગરેથી આવું છું. તેને ક્વાઈ આપવા, ભરવા ચોપડવાથી
મને દુરસદ મળતી નથી, પણ આદા ચલાશે તો બીજે ત્રીજે દહાડે તમેને
મળી જવા કરીશ.”

વચમાં એક દિવસ ગયા પછી, હજીને પાછી આવી અને એક રેશમી
નાકું લેતી આવી. હજીને દૂરથી આવતી જોઈ મીનજદાર ધણી ખુશ
થઈ ગઈ અને પૂછ્યું, “આ નાકું કોણનું છે ?” હજીને કહ્યું, “વેચવાનું છે.”
મીનજદારે પૂછ્યું, “કેટલાંએક માં છે ?” હજીને બોલી, “ચાર આનાનું છે; મો-
હોક્ષામાં એક બાઈ રહે છે, તે હમણાં તંગીમાં આવી પડી છે, તે પોતાનો સામાન
વેચી વેચીને ગુલરે કરે છે, તેની ધણીપરી ચીજો હું વેચી આપું છું.”
આવું સંસતું નાકું જોઈને મીનજદાર લલચાઈ ગઈ, ને તરત પૈસા કાઢીને
હજીને આપ્યા; અને ધણી હરખથી હજીને કહ્યું, “ભલી બાઈ, જે જે
ચીજ વેચવાની હોય તે પેહેલાં મને બતાવ્યા કરજો.” હજીને જવાબ દીધો,
“ધણું સાંઠ; પેહેલાં તમે પછી ખીજાં.” એ પછે હાં ત્યાંની વાતો થઈ.
જતી વેલા હજીને એક કોથળી કાઢી તેમાં કપડાં તથા કાગળનાં પડીકાંઓમાં
થોડાં લવંગો હતાં, તેમાંથી બે લવંગો હજીને મીનજદારને આપ્યાં અને
બોલી, કે “કુનિઆમાં મોહોબત એટલા મોટેજ હોય છે કે એક ખીજાને કાયદો

થાય. બે લવંગો હું તમોને આપું છું, તેમાંનું એક તમો પોતાના અમોડામાં બાંધજો, ને બીજું સાથે તો એમણે કે તમારાં મીયાંની પાછડીમાં મૂકાએ. પણ એમ થયાથી કદાચ તમારા મીયાંને શક આવે, વાસને તમામ્માં સીવી લેજો, અને તેની અસર આનંદીજી જાણશે. પણ એટલું કરવું કે તમારે સોજી અને પાક જગામાં રહેવું. જ્યારે હું મફત હજ કરવાને ગઈ હતી તો તેજ વાહાણમાં બોપાળની એક બેગમ પણ ચઢી હતી. કદાચ તમે તેનું નામ સાંભળ્યું હશે. બત્રીસજાની બેગમ, તેનું નામ હતું. ખોદાએ સરવે કાંઈ તેને આપેલું હતું. દોલત પૈસાની કાંઈ બૂખ નહિ હતી. નોકર, ચાકર, લોનડી, ગોલામ, પાલકી, નાલકી સરવે કાંઈ તેની પાસે હતું, માત્ર કોઈ ફરજદ તેને હતું નહિ; તેથીજ તે દલગીર રહેતી હતી. બીજું નવાબ સૈયુનું એના ઉપર સુતલક હેત નહિ હતું. તે પણ ધાર્યામાં બચ્ચાં નહિ થવાના સંબંધીજી હતું. નહિતો બેગમ શેબામાં ને દેખાવમાં તો આક્રામ, માહાતાબ સરીખી હતી. વળી એટલી ખૂબસુરતી ને દોલત છતાં એવો તો સાદો મીઠાજ કે અમે જેવાં કમીનાઓને પોતાની બરોબર બેસાડતી તથા વાતો પૂછતી. એ બેગમને ફકિરો ઉપર ઘણો એતકાદ હતો. એક વખતે એણે સાંભળ્યું કે ત્રણ કોસ ઉપર કોઈ પૂરો પહોંચેલો ફકિર આવેલો છે, તો અંધારી રાતે પોતાને ઘેરથી પગે ચાલતી તેની પાસે ગઈ; ને એક પોહાર સ્ત્રી હાથ જોડીને તેની આગળ ઉભી રહી બોલી, કે 'ફકિરનાં નામ ઉપર કુરબાન થાઉં.' એથી પેલા ફકિર સાહેબે માથું ઉંચકી જોયું ને બોલ્યો. 'જા મા, રાતના તને હુકમ મળશે તેમ કરજે.' પછી રાતે બેગમને આઆખમાં બેથારત થઈ કે, 'હજ કરવાને જા; એટલે તારી મોરાર દાંડલ થશે.' સવારનાં ઉડી હજની તૈયારી કરવા લાગી. બેગમ પાંચસો ગરીબોનું નોળ પોતે આપીને તેઓને વાહાણે ચઢાડ્યાં. તેમાં એક હું પણ હતી. દર વખતે એની પાસે હું રહેતી હતી. તે બેગમ સાહેબ (જેઓને જાનતાલા બંને જાંહાંનમાં હસતાં રાખે) મારી ઉપર ઘણી મેહરબાની કરવા લાગ્યાં; અને મને પોતાની સહી કરીને કહેતાં હતાં. દસ દહાડા સ્ત્રીતો વાહાણ દરિઆમાં બરાબર આવ્યું. અગિયારમે દહાડે દરિઆની વચ્ચે એક પાહાડ નજરે આવ્યો. નામુદાએ કહ્યું કે 'હબમાણુનો પાહાડ જે કહે છે તે એ છે. એ ઉપર એક ઘણો પહોંચેલો ફકિર રહે છે, જે કોઈ તેની આગળ જાએ છે તે મુરાર પામશે.' બેગમ સાહેબે નાખોદાને કહ્યું કે 'કાંઈ કરી મને એ પાહાડ પર પહોંચાડો.' નાખોદા બોલીએ, 'ખાંધ સહિબ વાહાણુતો પાહાડની નજીક જઈ નથી શકવાનું, પણ જો તમો ફરમાયો તો વાહાણુને લંગરવાર કરી તમોને એક મજવામાં બેસાડી લઈ જાઉં ?' બેગમે કહ્યું, 'એ પણ ઠીક છે.' પાંચ જણીઓ બેગમની સાથે હબમાણુના પાહાડ ઉપર ગયાં હતાં, તેમાં એક

હું પણ હતી. પાહાડપર પહોંચ્યાં તો અજબ તરેહની ઓશભે મેહુકી રહીતી. આમતાં આમતાં પેલા ફકિર સાહેબ આમણ જમ પહોંચ્યાં. ત્યાં નહિ કોઈ આદમી કે આદમજદ હતું. ફક્ત એકો ફકિર સાહેબ એક ગારમાં રહેતો હતો. તેની ફરેશતા જેવી નુરાની સિક્કા હતી. તેણે અમા સરવેને જોઈ દાઆ દીધી. બેગમને બાર બવંગ કાંઈ પઠીને ફૂંકી આપ્યાં. મને કહ્યું કે ‘આગરા અને દિલ્લી જ, ને લોકોને સુખ થાએ તેવું કર્યું કરજો.’ હવે તે બાર બવંગોમાંનાં બે બવંગો આ મેં તમોને આપ્યાંછે. હજ કઠીને જ્યારે પાછાં ફર્યાં, ત્યારે નવાબ બેગમની વાત કાંઈ પણ જાણ્યા વગર, અમારા આવ્યાની એક મહિનો અગાઉથી બેગમને લેતા મુબઈમાં આવીને પડલા હતા. જેવો બેગમે વાહાણમાંથી પગ બાહર મૂક્યો, કે નવાબે પોતાનું માથું બેગમ આગળ ધર્યું, અને જર જર રડીને પોતાની ચુકની માફી માંગી લીધી. હજથી આવ્યા પછી છ વરસ હું બિપાળમાં રહી હતી, તેટલાંમાં ફકિરની દાઆની બરકતથી ઓદા રાખે બેગમને ચાર હોકરા થમ ચૂક્યા હતા. પછી મને મારું વતન યાદ આવ્યું તેથી બેગમ પાસે રજા માગી. તે મણે ધણી આનાકાની કરી. મેં કહ્યું ‘ફકિર સાહેબે મને દિલ્લી આગરાની સેવા સોંપેલીછે તેથી મને ત્યાં જવું જરૂરછે.’ એ સાંભળી બેગમે જામ્શીએ મને રજા આપી.”

મીનજદાર આ બે બવંગ અને બે પાનાં બરેલી મીઠી વાતો સાંભળતાથી પેલી હજનની જીવથી તાબેદાર થઈ ગઈ. હજન તો બવંગ આપી જતી રહી. મીનજદાર વહુએ નાહી ધોઈ, કપડાં બદલી જુશ્મો છાંટી; એક બવંગ તો બીસમેદલાઈ કરીને પોતાના ચોટલામાં બાંધ્યું. પછી મીયાંના પલંગની આદર અને ગલેફો બદલી, એક બવંગ એક તકીઆમાં છુપાવ્યું. મોહોમદ આકેલ ઘરમાં આવ્યો ને બીબીને જોઈ કે સોજા સોજા થએલી, ને વળી વગર કહેવે સાફ અને ધોતી આદરથી પલંગ બીછાવેલો. એથી ધણો ખુશી થયો, અને પ્યારથી વાતો કરવા લાગો. મીનજદારે કહ્યું, “જુઓ આજે મેં એક ચીજ વેચાતી લીધીછે.” એમ કહીને પેલું નાડું દેખાડ્યું. મોહોમદ આકેલે પૂછ્યું, “કેટલામાં લીધું ?” મીનજદારે કહ્યું, “તમેતો આંકો, કેટલાનું હશે ?” એ નાડું બાસ લાહોનું બનાવેલું ધણું સસ્તું રેશમી હતું. તે પોહોળું, સફાઈદાર અને તે ઉપર જરીકામ યુંથેલું હતું. મોહોમદ આકેલે કહ્યું, “બે. રૂપિઆથી ઓછી કીમતનું નથી.” મીનજદારે કહ્યું “ચાર આને લીધુંછે.” મોહોમદ આકેલ બોલ્યો, “સાચું કહેછો ?” મીનજદારે જવાબ દીધો, “તમારા સીરના સોગંદછે મેં ચારજ આને લીધુંછે.” મોહોમદ આકેલ બોલ્યો, “ધણું સસ્તુંછે ક્યાંથી મળી આવ્યું.” મીનજદારે કહ્યું “એક હજન ધણી નેકબખતછે, ધણા દિવસ યપા આપણી ગલીમાં આવ્યા

કરે છે, તે કોઈ બેગમનું વેચવા લાવી હતી.” એ કહીને પેલા સુરમા, માદ-
ળીઆની તખતી અને શીરાજની વીંટી પણ મીઝાજદાર દેખાડી. ઘોળ
એવી ખૂરી ચીજ છે કે ઘણા ચતુર આદમી પણ એથી થાપ આપ જાય છે.
જંગલી જાનવરોમાં મેના, પોપટ, નુરી, બુલબુલ, આદમીને જોતાંજ નહાસે છે
પણ દાનાની લાલચથી ફાંદામાં ફસી જાય છે; ને જાંગલી સ્ત્રી પાંજરામાં કેદ
પડે છે. તેજ મુજબ મોહામદ આકેલ પોતાનો લાભ જોઈને ખુશ થયો, અને
જ્યારે મીઝાજદારે કહ્યું કે “તે હજીજન, પેલી બેગમ ને સરવે સામાન વેચ-
વાને કાહાડશે તે મારી પાસે લાવવાને વાયદો કરી ગઈ છે.” ત્યારે મોહામદ
આકેલે કહ્યું “તે જરૂર જોવો જોઈએ પણ એવું નહિ થાય કે તે માત્ર ચોરી-
નો હોય ને પાછળથી ખરાબીમાં પડવું પડે, વળી તે હજીજન કોઈ ઠગારી ન-
હિ જોય.” મીઝાજદાર બોલી, “જોઈ જોઈ કરો ! તે હજીજન એવી નથી.”

આ વાતનો ગઈબુજરી થઈ. આને મોહામદ આકેલ સાથે એવી
પ્રીતિની વાતો થઈ, તે ઉપરથી મીઝાજદારને પેનાં જવંજો ઉપર ઘણો એતેકાદ
બેઠો. બીજા દિને જીલકૂનને મોકલીને હજીજનને તેડાવી. હવે તો મીઝા-
જદાર દીકરી અને હજીજન મા થઈ પડ્યાં ! રાતનાં મોહામદ આકેલ સાથે
ફરીથી હજીજન વિશે વાત નીકળી તો વળી મોહામદ આકેલે કહ્યું, “જીઓ
હોશિઆર રહેજો, એવા વેષમાં કુટણીઓ અને ઠગારીઓ ઘણી આવે છે.”
મગર લોભે ખુદ મોહામદ આકેલની અફજપર એવોતો પડેા નાંખ્યો હતો
કે, અમ્મી મોટી વાત તે નહિ સમજ્યો કે, બે રૂપિઆનો માત્ર ચાર આનામાં
કોઈ વગર કારણે આપે ? મોહામદ આકેલને ધટારત હતું કે એ જાણતાંજ
હજીજનને આવતી અટકાવતે અને તેનાં લાવેલી સગવે ચીજો પાછી ફરવાવતે.
મીઝાજદારમાંતો એટલી અફજ હતીજ નહિ કે એ બેદને સમજતે. કેટલાએક
દહાડા વિત્યા પછે મીઝાજદારે હજીજનને પૂછ્યું કે, “કેમ બાઈ ઘણા દહાડા
થયા પેલી બેગમની કોઈ ચીજ નથી લાવતાં ?” હજીજન પામી ગઈ કે એને
ખુબ સ્વાદ લાગ્યું છે, તેથી બોલી “તમારે લાએકની કોઈ ચીજ નીકળેતો
લાવું કેની ?” બે ચાર દિવસ ગયા પછે જોરાં મોતીની એક જોડી લઈ આવી
અને કહેવા લાગી, “લ્યો બાઈ, બેગમની પોતાની નયનાં એ મોતી છે. નથી
ખબર કે હજીજનની જોડી છે કે પાંચસોની, પણામત્ર બેચેરીની દુકાન ઉપર
મેં દેખાડીતો તે લલચાઈ ગયો, ને ખસો રૂપિઆ મારે પછે બાંધી આપતો
હતો, હુંતો બેગમ પાસેથી પચાસ રૂપિઆમાં લાવી છું. તમે લેઈ લ્યો,
ફરીથી એવો માલ નથી મળવાતો.” મીઝાજદારે કહ્યું, “હાલ મારી પાસે નગદ
પચાસ રૂપિઆતો નથી.” હજીજને જવાબ દીધો, “શું છે તેનું દીકરી. પે-
ચીઓ વેચીને લેઈ લ્યો, નહિતો તમે જાણો આને એ મોતી વેચાઈ જશે.”
હજીજને એવી ટપથી કહ્યું કે મીઝાજદાર તરતજ ધરણીની પેટી ઉઘાડી

લાવી, અને પેંચીએ કાહડી હજનને આપી. હજન મીનજદારનું ઘરેલું જોધને બોલી, “હંહં, મુળા ગાજરની પેઠે કેવી બેજતનથી જલસો નાંખી મૂકીએ! બેડી, ધુમ્મકીમાં નવો દોરો નંખાવો ને બાલી, પટો, એરીંગ અને બાજુબંદ મેળા ચીપટ થઈ ગયાં છે, મેળ સોનાને ખાઈ જાય છે વાસતે એને ધોવરાવો.” મીનજદારે કહ્યું, “કોણ દોરો નંખાવી લાવે ને કોણ ધોવરાવી આપે? મી-યાને કહું છું તો તેઓ કહે છે કે મને ફરસુદ નથી.” હજનને કહ્યું, “ઘેલી છોકરી એતે શું મોટું કામ છે. ત્યો આ મોતી રહેવા દ્યો, હમણાં હું દોરો નંખાવી લાવું છું અને જે જલસો મેળાં છે તે મને કાહડી આપો હું હમણાં જ ધોવડાવી આપું છું.” મીનજદારે મધળી જલસો કાહડી આપી. હજન બોલી, “મારી સાથે જીલકનને પણ મોકલો, તે સોની પાસે ખેસે તેટલે હું પટવા પાસે દોરો નંખાવીશ.” મીનજદારે કહ્યું “ડીકડે.” પછે જીલકનને બોલાવી, તેને હજનને કહ્યું, “છોકરી જરા મારી સાથે આવ ને સોનીની દુકાન ઉપર ખેસી રહેજે.” હજનને જલસો લીધી. જીલકન સાથે ગઈ. ગઈ વટારી બાહર નીકળીને હજનને બાવિલું પોટલું છોડ્યું ને જીલકનને કહ્યું, “લાવ ધોવડાવાની જલસો જીલકી પાડીએ ને દોરો નંખાવાની જીલકી કરીએ.” જલસો જીલકી પાડતાં પાડતાં હજન બોલી, “અરે નાકમાં ખાસવાની ખીલી કયાં છે?” જીલકનને કહ્યું “એમાં જ હશે, કરચ જેટલી ચીજ છે તે એ પોટલીમાં જ જીઓ.” પછે હજન પોતે જ બોલી ઉઠી, “હા હા, તેતો પાનદાનના ઢાંકણ ઉપર રહી ગઈ છે. અરે જીલકન જરા દોડતી જા, ને જીલકીથી લઈ આવ.”

જીલકન દોડતી દોડતી ઘરમાં આવી ને કહેવા લાગી. “ખીની, નાંકની ખી-લી પાનદાનના ઢાંકણ ઉપર રહી ગઈ છે તે હજન માગે છે; જીલકી આપો, હજન ગત્રીને નાકે દેવા વાણીઆની દુકાન પાસે ખેડી છે.” એનું આ કહેવું કે મી-નજદાર વહુનું માથું ટલક્યું. તે બોલી, “બહાવરી કેમ થઈ છે, વળી એવી ખીત્રી મારી પાસ હતી જ ક્યાં, શું તું નથી જાણતી, અરે કમખખત દોડ, જો હજન કેવી વટી નહિ જાય.” જીલકન જીવ નાંખતી દોડતી ગઈ. હજનને અહિં જોઈ, તહિં જોઈ ને ઘણીએ થોડી પણ કેવી જણાઈ નહિ તેથી પાછી આવીને મીનજદારને કહ્યું, “બાઈ હજનને તો તો કેયે પરો મળતો નથી, હું છેક ખજાજીની જઈ આવી. નહિ જણાવું કે એટલા વખતમાં ક્યાં ગેય થઈ ગઈ.” એ સાંભળતાં જ મીનજદાર કુટવા લાગી. “હાય, હાય! હું તો લૂંટાઈ મર. હાય હું તો લૂંટાઈ ગઈ, અરે આડોસી પાડોસીએ ખોદા ખાતર દોડો.” એ સાંભળી ભોડો મોમગરના મોહોદના જીલકી દોડ્યા ને ખજાર કાહડતાં ત્યાંથી જલસાં કે એ રાંડ કેયેથી રખડતી રજળતી મહિનો દહાડો થયો આવી બાંડે રહી હતી, પણ ચાર દિવસ થયાં ઘર છોડીને જતી રહી છે. હવે કાંઈ ઉપાય રહ્યો નહિ.

મોહામદ આકેસે આપ્યા પછી એ સાંભળ્યું તો નાચેમાંથી કૂટવા લાગ્યો, અને બીજીને કહેવા લાગ્યો, “અરે તું ધરને સીંહાપાક કરીને છોડવાની, હું તને પેહે-લેથીજ જાણું છું.” મીઝજદાર બોલી, “આજ દુરથા, હવે વાતો બનાવવા ઉભો-છે! નાકુ જોઈને તેં પોતે પણ મને નહિ કહ્યું હતું, કે ‘બેગમનો સામાન જરૂર જોજે?’” ટૂંકામાં કહીએ છીએ કે માંડી બેગમ વચ્ચે અછી મળેની લડાઈ ચાલી ને તમામ મોહોલો ભેગો મળ્યો. વાતપર વાત નીકળી તો જણાવું કે હજીને કંચની ગલીમાં એહમદ બખ્શખાનની બીજીનું તમામ ઝવેર એવાં મકરથી ઠગી લીધું, કે એક ફકીર પાસે બેવડું કરાવી આપું છું. તેમજ રૂઢિના કરામાં મીઝાં મસીતાની દીકરી સાથે એની તો દોસતી વધારી કે તેનું ઝવેર ઉધારને બહાને ઉઠાવી લઈ ગઈ. મતલબ ઝવેર તો ગયું ને ઘણીએક વાતો ચાલવા લાગી. વાસણો તો અગાઉથીજ ચોરાઈ ગયાં હતાં. જણાવે ઉપર કહ્યા મુજબ લૂંટાઈ. પેલાં હજાર રૂપિયાનાં માતીની જોડ બપોરે લોકોએ જોઈ તો તણુ પૈસાની જણાઈ! સરકારના થાણામાં બખ્શ આપી, લોકોએ પોતાની તરફથી પણ ઘણી સોંધ કીધી પણ હજીતનું નામ નિશાન નહિ તે નહિજ.

અકબરીને પક્ષમાં જે કપડાં મળ્યાં હતાં તેનો અહેવાલ સાંભળો. બ્યાંસ્રી સાસુની સાથે રહેતી હતી, ત્યાંસ્રી સાસુ દસ પંદર દહાડે તે સરવે કાલાડીને તડકે મૂકતી હતી. વરસાદની મોસમની શરૂઆતમાં નવું ધર લઈ જીવું રહ્યાં, ને જે કોટડીમાં કપડાંની પેટી મૂકી હતી તે વરસાદની મોસમ પૂરી થઈ ત્યાંસ્રી પણ જમનીતેમજ પડી રહી હતી. તેને એકવાર ઉંઘાડી જોતી પણ નહિ. થંડીની મોસમમાં શુજનીની જરૂર પડી તેથી પેટી ઉંઘાડી ત્યારે જણાવું કે ઘણાંપરં કપડાંને ઉપેક્ષાએ ખાઈ નાખ્યાં, અને કેટલાંકને ઉંદરડાંએ કરડીને મોટાં મોટાં બગારાં પાડ્યાં હતાં, કોઈએક કપડું પણ મલામત બચેલું નહિ હતું.

જે છોકરીઓ બચપણમાં લાડ પ્યારમાં રહેછે, અને કશો હુન્નર, ડહાપણ નથી શીખતી તે આ અકબરીની માફક આખી ઉંમર દુઃખ અને સંતાપ ઉઠાવેછે. અકબરીનો જેટલો અહેવાલ ઉપર વાંચ્યો એથી તમોને જણાવું હશે કે, અકબરીને મા અને મમાઈના લાડે તેની જીંદગી સ્ત્રી કેવી સુસીખ-તમાં રાખી? બચપણમાં અકબરી નહિ કશો હુન્નર શીખી, કે નહિ તેનો મીઝજ સ્વર્થો. બપોરે અકબરીએ સાસુથી જીવે પડીને જીવું ધર માડવું, ત્યારે વાસણ કુસણ, કપડાં, જણુસ સરવે કાંઈ તેની પાસે મોજુદ હતું, પણ તેનામાં ધર ચલાવવાની આવડ નહિ હતી, તેથી થોડાજ દિવસમાં સરવે માલ અસખાબ ધૂળમાં મેળ્યો, અને એકજ વરસમાં હાથ કાનથી નાગી થઈ પડી.

અગર મોહામદ આકેલ પણ તેના જોવાજ મૂરખ અને નહારા સ્વભાવનો હતોતો કદાચ એક ખીજના છૂટાછેડા થતે, પણ મોહામદ આકેલે હમેશાં અકલ રાખી તથા દરજ્જો ઝાચ્યો.

હવે અકબરીની નાની બેન અસગરીનો અહેવાલ સાંભળો.

અસગરી ખાનમના અહેવાલ.

અસગરી છોકરી એવી હતી, કે જેમ બાગમાં ગોલાખનું ફૂલ, અથવા આદમીના બદનની આંખ હતી. હરેક તરેહનો હુન્નર, ને હરેક તરેહના સલુક તેનામાં હતાં. અકલ, હુન્નર, શરમ, મલાજો એ સરવે તારીફ લાએક ખાસીઆતો ખાદાએ અસગરીમાં મૂકી હતી. બચપણથીજ તેનામાં રમવા, કૂદવા, હસવા અને મસકરીનો ધિક્કાર હતો. વાંચવું હઆ ધરનું કામ કરવું, તે સિવાએ કોઇએ કદી એને નકામું ટાયલું કરતાં, કે કોઈ સથ વદતાં જોઇ હતી નહિ. મોહાલ્લામાં જોટલી સ્ત્રીઓ હતી તે સરવે એને દીકરીની માફક આહાતી હતીઓ. ખેશક સારાં નસીબ તે મા બાપનાં, કે જેની આ અસગરી બીકરી હતી. તેમજ ભાગ્યવાન તે ઘર હતું, કે જેમાં અસગરી વહુ થઇને જનાર હતી.

ખાદાની ફજલ અને મેહરખાનીથી અસગરીની ઉમર ૧૩ વરસની થઇ. એની માગણીતો મોહામદ કામેલ સાથે કરી ચૂકી હતી. હવે લગનને દહાડો ને મહિનો મુકરર કરવાની ચરચા ચાલી. પેલી તસ્ક્થી તો મોહામદ કામેલનો મા અપકરીના ઢંગ જોયાથી એટલીતો ધાસતી ખાઇ ગઈ હતી કે— કહેવતછે કે “દૂધથી દાઝેલો છાસને કૂંકી કૂંકીને પીએછે”—તેમ અકબરીના વિચારથી તેના બદનપરનાં રૂવાં ઉભાં થતાં હતાં, તેથી તેનો છુપો ખેરાદો હતો, કે નાહના દીકરાની માગણી કોઈ ખીજે ઘેર કરે. એ વાત મોહામદ આકેલને કોઇ રીતથી જણાઈ, તેથી તેને પોતાની માને પૂછ્યું; “માજી મેં સાંભળ્યુંછે, કે તમે મોહામદ કામેલની માગણી તોડવા માગોછો?” માએ કહ્યું, “શું કહું દીકરા, હું માઠી ફિકરમાં છું, શું કરેં ને શું નહિ કરેં? તમારી મામે મારીથી આંખ ઉચકાતી નથી, ખાદાએ મને તમારી યુનેહગાર કીધાછે. હવે જોઇએ મોહામદ કામેલનું નસીબ કેવુંછે.” મોહામદ આકેલે કહ્યું, “માજી, હું ખરું કહુંછું, કે અસગરી હજાર છોકરીઓમાં એકજ છે. આખી ઉમર તલીક દીવો લખને સોધશે, તોપણ અસગરી જેવી છોકરી નહિ મળવશે, જેમ દેખાવમાં તેમજ યુલોમાં તેને ખાદાએ લાએક બનાવેલીછે. વાસતે જરા પણ અંદેશો ના કરો. ખાદાનું નામ લખ લગન કરી નાખો. અગર માઠી બેન ઉપરથી જો તમે વિચાર બાંધતાં હોવ તો આ તમે સાંભળેલું હશે.

‘ન હરજન જન્સતો, ન હર મરદ મરદ,
જોદા પંજ અંગોસ્ત, એકસાં નકરદ.’

“દરએક ઝોરત, ઝોરત અને દરએક મરદ, મરદ નથી હોતાં. જેમકે, જોદાએ પાંચ આંગનાં એકસરખાં નથી કીધાં.”

દરએકની જુદી જુદી ખાસીઅત અને જુદા જુદા મીઠાઈ હોય છે. જેમ બાગમાં હજારો ફૂલોને જોઈશું તો તેમાં દરેકના રંગ રૂપ જુદા જુદા અને સોની ખૂશખો પણ જુદી જુદી હોય છે. તમારી વડી વહુ સાથે (જોદા પનાહ રાજે) અસગરીને શું સંબંધ? જોદા જો પાર પાડશે તો લગત પછી મારી વાત ખરી પડેલી તમો જાણશો.”

મોહોમદ આકેલે અસગરીની જે એટલીબધી તારીફ કીધી, તેથી મોહોમદ કામેલ સાથે જે વાત ઠરાવી હતી, તે હવે નક્કી થઈ. રૂંકામાં કહીએ છીએ કે, બન્ને વેહેવાણોનાં એકમતથી એવો ઠરાવ સુકરર થયો, કે બકરીબદને આગલે દહાડે નેકાહ કરી આપવા. અસગરીનો બાપ દૂરઅંદેશખાન, પાહાડ ઉપર સરકારી નોકરીમાં હતો, તેને કાગળ લખી જણાવ્યું. કાગળ પહોંચતાં જ ખાનસાહેબ ઘણા ખુશીમાં આવ્યા. સઘળાં બચ્ચાંઓમાં અસગરીને તે ઘણો જ સાહતો હતો, તેથી તુરત રજાની દરખાસ્ત કીધી, પણ તેનો જવાબ નાનો મળ્યો. ઘણુંએક જોર માર્યું પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. ઉઘડતી મોસમનો વખત હતો તેથી હકેમને પણ રજા નહિ આપવાનું કારણ હતું. દૂરઅંદેશખાનને રજા નહિ મળવાથી ઘણો દજગીર થઈ ગયો, તોપણ કાલાવાલા કર્યા કરતો હતો, પણ પેતાનો વડો દીકરો ખિરઅંદેશખાન જે બાપની સાથે જ હતો, તેને પાંચસો રૂપિયા રોકડા આપીને ઘેર મોકલ્યો, અને સરવે આગલું પાછલું તેને સમજાવી મૂક્યું. ઘરમાં જણ્યસ, કપડાં, વાસણ સરવે અગાઉથી તૈયાર કરી રાખી મૂકેલાં હતાં. ખિરઅંદેશખાને ઘેર પોહ્યાંયા પછી ચોખ્ખા, ધી, ધર્ડે, મસાલો, નીમક સરવે જરૂરજોગ્યું ખરીદ્યું. અસગરીના કપડાં-ઓમાં ડીલીઓ ટાંકવાનું શરૂ થયું. તેની માનો વિચાર હતો, કે અસગરીને વડી ખેન કરતાં ભરતર રીત કરવી, તથા વાગો પણ ભારી કરવો, તેમજ જણ્યસો પણ જપાદે કરવી, વાસણો ભારી ભારી ને મોટાં આપવાં. અસગરીતો ઘરમાં હાજર હતીજ, તેથી જે વાત થતી, તે તેની જાણમાં આવતી હતી. જ્યારે અસગરીએ સાંભળ્યું, કે મને વડી ખેન કરતાં વધારે રીત મળનાર છે, ત્યારે જો આ જગાએ કોઈ ખેવડૂં છોકરી હોતો તો ખુશ થઈ જતે, પણ અસગરીતો એથી દજગીર થઈ, ને એવા વિચારમાં પડી, કે શી તદખીરથી માને એ વાતથી મના કરે. છેવટે પોતાની પિતરાઈ ખેન તમાશાખાનમ આગળ શરમાઈ શરમાઈને કહ્યું કે “મેં આ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે, ને મને તેનું ઘણું દુઃખ લાગ્યું છે. કેટલાક દહાડા થયા એજ ફિરમાં હતી, કે એ

ખાદા એનું શું કરું ? પણ સારું થયું કે એટલામાં તમે આવી પોહોંચ્યાં. તમે મારી બરાબરી આં છો, તો તમારી આગળ કેહવામાં અડચણ નથી, કે માને કાંઈ એવું સમજવો કે મને વડી બેન કરતાં જરા પણ વધારે રીત નહિ કરે.” એ સાંભળી તમાશાખાનમે કહ્યું “બેન તમે પણ કોઈ તમાશા લાએક ઓરત છો ! કહેવતછે, કે ‘ઘવેકુ નીમક દીઆ ઉસને કહા મેરી આંખે દુખતી હે’ ખાદા અપાવેછે, ને તમે કાં ના પાડોછો ?” અસગરીએ કહ્યું, “તમે ઘેલાંછો, એમાં કેટલીએક ગુચવણછે. વડી બેનનાં મીઝજથી તમે તો વાકેફછો, તેને ખચીત એથી દુઃખ લાગશે, ને તે નાહક માણની સાથે ચીથરાં ફાડશે, અને મારી સાથે પણ છેડાશે.” તમાશાખાનમે કહ્યું, “બેન, એમાં દુઃખ લાગવાનું શું છે ? સૌ સૌના નસીબનું છે, ને વળી એમાં સો તરેહનું સમજવાનું છે. તેને શીખવા બેસાડવાનું જશન થયું, રાજ રાખ્યા, તથા ચાર વર્ષ તલીક અદરાએલી રહી, ત્યારે એના તેહેવારે, તીરથો જે કીધાં તેની કસર એમાં સમજી લઇએ.” અસગરી બોલી, “એ ખરેં પણ નામ તો રીતનું છે ? નાહનીને વધારે મળશે તો મીઠીને દુઃખ ઉપજશે. એક ઘરમાં રહેવું, દરેરાજ મળવું ભેટવું, માટે જે વાતથી દિલમાં જુદાઈ પડે, તે કેમ કીધામાં આવે ?” તમાશાખાનમે કહ્યું, “બેન, નકામું તમે પોતાનું નુકસાન કરોછો. એતો મહિનો બે મહિનામાં સરવે વિસરી ભૂલી જશે.” અસગરીએ કહ્યું, “અરે બાઈ ખાદા ખાદા કરો ! નફા નુકસાન કેથે મા બાપનાં આપવાથી પૂરે પડે ? અને પતપાનેતરથીજ ઉમર કપાએછે ? ખાદા પોતાની કુદરતથી આપેછે. વાસતે તમે એ બાબે જીત ના કરો, નહિતો હું કાંઈ ખીજું તદખીર કરું. હું તો વધારે આપવું કોઈ તરેહથી કમૂલ નથી રાખવાની.” છેવટે એ વાત અસગરીની માએ જણી, અને તે પણ સમજીને પોતાના એ વિચારથી પાછી હઠી, અને દિલમાં કહેવા લાગી, કે આપવા માગ્ય તો સેંકડો રીતોછે, માટે ખીજી વેળાએ જોઈ લેઈશ.

ટૂંકામાં—કેરવેલે દહાડે સારે ચોઘડીએ, અસગરીના વિવાહ થઈ ગયા. ભેટમાટે થવા લાગી. એરઅંદીશખાન એવો તો કરવઈએ આદમી હતો, કે એકલે હાથે સારી રીતે બેનના વિવાહ કરી આપ્યા. પહેલાંજોની ઘણી સારી મોદારત થઈ, જેઓના હક હતો તેઓને સારી પેહરામણી કરી રાજી કીધાં. બ્યારે અસગરી સાસરે જવા નિકળી, ત્યારે ઘરમાં ઘણી દિલ્ખીરી ઉપજી, માને તો ઘણુંજ ભારી લાગ્યું. મોહોલાની બાઈએ પણ ઘણી ઉદાસ થઈ. અસગરીને દરએક જણી ગળે લગાડી રડતી, અને દરએકના દિલમાંથી દોઆઓ નિકળતી હતી. અસગરી આ દોઆઓનું મોટું ને ભારી પહું લઈને સાસરે આવી, ત્યાંપણ જે કાંઈ રીતભાત હતી તે પૂરી કરવામાં આવી. તે પછી અસગરીને “તમીજદાર” એટલે ખખરદાર વહુનો ખેતાબ મળયો.

આગળ ચાલતાં જણાશે, કે અસગરીએ ધરસંતાર કેવી રીતે સંભાળ્યો, તથા કેવી કેવી મુશ્કેલીઓ તેની સામે આવી હતી, જે તેણે પોતાની અકબરથી કેમ દૂર કીધી હતી. આ જગ્યાએ અસગરીની હાલતને અકબરીની હાલત સાથે જરા મુકાબલો કરી જોઈએ. અસગરી પોતાની માની ખીજ દીકરી, અને સાસુની ખીજ વહુ હતી. બંન્નો તરફની ઇચ્છા અને હોંસ અકબરીના લગનથી પૂરો પડી ચૂકેલો હતો. અકબરીના વિવાહ સોળ વરસની ઉંમરે થયા હતા, પણ અસગરીની ઉંમર લગન વખતે પૂરી તેર વરસની પણ નહિ થયેલી હતી. જ્યારે અકબરીના વિવાહ થયા, ત્યારે તેનો ખાવંદ મોહોમદ આકેજ દસ રૂપિયે નોકર હતો, અને અસગરીનો ખાવંદ મોહોમદ કામેલ હજીજો શીખવા જતો હતો. મોહોમદ આકેજ સાથે સરખાવતાં મોહોમદ કામેલ ઓછી બુદ્ધિનો અને ઓછો શીખેલો હતો. અકબરી બે વરસ તલીફ ખચ્ચાં કચ્ચાંના બખ્ષેશથી છૂટી હતી, અને અસગરીને તો વિવાહ પછી ખીજેજ વર્ષે નાહની ઉંમરમાં ખોદાએ મા ખતાવી હતી. અકબરીને કદી શેહેરથી બાહર નીકળવાનો સંજોગ નહિ બન્યો, પણ અસગરી ધણી મુદત સ્વંની દેશદેશ રખડી હતી. સઘળી રીતે અસગરીની હાલત અકબરીની હાલત સાથે સરખાવતાં સારી નહિ હતી, પણ અસગરીને નાનપણથી કેજવણી મળી હતી, ને તેનાથી રાજબરોજ ઘરમાં બરકત વધતી હતી. તે યાંહાંસુની કે આજે અકબરીનું નામ વટીક કોઈ નથી જાણતું, પણ ખબરદાર વહુનોતો દિલ્હીના ખાનમના બાજરમાં પેલો આસમાન સાથે વાત કરતો માહાબારત મહેજ ઉભેલો, અને અસગરી ખાનમનાજ નામથી તે મોહોમદાનું નામ “ખાનમનું બાજર” કરી જાણીતું થયું છે, તેમજ ઝવેરીવાડમાં જે ઉંચી મસજીદ, જેમાં હોજ તથા ફૂવે છે, તે પણ ખબરદાર વહુની બંધાવેલી છે. મોટાં બજારથી આગળ વધીને લાલ ધગીની પડોશમાં “તમીજ ગંજ” છે તે પણ એનોજ છે. માલવી મોહમદ હયાત સાહેબની મસજીદમાં હજીજી બંને પેળા વીસ મુસાફરોને તેના ફંડમાંથી ખમીરી રાંધી, અને ચણાની મીઠી દાળ પહેંચાડ્યામાં આવે છે. કુતબ સાહેબમાંની ઓળીયા મસજીદની સામણેની ધરમશાળા એજ ખબરદાર વહુની બંધાવેલી છે. ફત્તુરીમાં મુંબઈના છાપેલાં ૫૦૦ કુરાંન એક દિને એણે વેહેંચાયાં હતાં. અલીઆરઘી થંડીની મોસમમાં ૧૦૦૦ કામલ ગરીબોને એણીના ધરથી મળ્યા કરે છે.

હવે જ્યારે ઝેરઅંદેશખાને પોતાના બાપ દૂરઅંદેશખાનને ખબર કીધી કે “ખોદાની મેહરખાળીથી ભળીભળાઇ સાથે પ્યારી બેનની શાદી જીજી મહિનાની અગિઆરમી તારીએ થઇ ચૂકી.” તે સંભળી દૂરઅંદેશખાને ખોદાની બંદગી કરી શુક્રાનાં કીધા. પણ દીકરીની જીદાઇને વટવટો ધણ

દિવસ સ્થળે તેને રહ્યો. અસગરીની શાદી થઇ ચૂક્યા પછી, દૂરઅંદેશખાને તેની ઉપર જે કાગજ લખ્યો હતો, તે વાંચવા નોગછે. સંજોગથી તેની નકલ અમારા હાથમાં આવી હતી; તે કાગજ આ રીતનો છે.

દૂરઅંદેશખાને લખેલા કાગજની નકલ.

“મારાં દિલ અને જાનને આરામની આપનાર, બાયગવંતી ખેડી, અસગરી ખાનમ, ખોદાતાલા તમેને સલામત રાખે—તમેને દોઆ તથા તમારી આંખો સુમવાનો શેકકીયા બાદ, તમેને જાહેર થાય કે તમારા બાઇ ખેરઅંદેશખાનના લખવાથી તમારું સાસરે સીધાવું સરવે જાણ્યું છે. વર્ષો થયાં દિનમાં એવી ઉમેદ હતી, કે એ મારી ફરજ ખાસ મારે હાથે બજાવીશ, પણ હાકમે રજા નહિ આવી તેથી નાચાર રહ્યો. આ વાત તમેને જણાઇતો હશે, કે સરવે બચ્ચાંઓમાં તમારે વાસતે મને એક ખાસ દરજ્જેની કાગજ હતી; અને હું એ વાતને ફક્ત હેસાન જણાવવા નથી લખતો. ખરૂં છે કે તમે પૂરતી સેવા અને તામેદારીથી ખુદ મારા, અને સરવેનાં દિલમાં જગા પેદા કરી રહી હતી. આઠ નવ વરસની ઉંમરમાંથી તમે મારાં ઘરનો તમામ ખાજો પોતાને માથે ઉઠાવી રાખ્યો હતો. મને હમેશ એ વાતની ખબર ઝડતી હતી કે તમારે લાંબે તમારી માને ધણી નસીનતાઇ હતી. જ્યારે કોઇવાર મને ઘેર આવવાનો સંજોગ બન્યો હતો, ત્યારે તમારી ગોઠવણ જોઇને હમેશાં મારે જીવ ખુશ રહેતો. હમણાં તમારા સીધારવાથી એશ્વરુંતો નુકસાન ગણ્યું છું, કે તેનો બદલો કદાચ એ ઉંમરમાં મળે એવી મને ઉમેદ નથી આવતી. ખોદા તમેને એના બદલામાં ખેર કરે, અને એ તમારી ખીદમતના બદલામાં મારી દોઆઓની અસર તમેને આપીત થાય. ખેરઅંદેશખાનનાં કાગજથી એ પણ માલમ થયું, કે તમે અકબરીખાનમ કરતાં વધારે રીત લેવાને ના પાડી; આથી તમારી મોટી નજર, અને ખુદાંદ હીમત સામેત થાયછે, મગર હું તેનો જે બદલો મોકલું છું તે આ કાગજ છે. અને તમે પોતાની પાસે સંભાળી રાખજો તથા એ નસીહતોપર અમલ કરજો, કે ખોદા કરશેતો હરેક મુયકેલ તમેપર આસાન થશે, તથા તમારી જીંદગી સુખ ચેનમાં ગુજારશે.

“સમજવું જોઇએ કે વેહવા એ શું ચીજ છે ? રંગારંગનાં કપડાં પેહેરવાં, મહેમાન ભોગા કરીયા, સામન અસખામ, જાણસ પામ્યાં; એજ વાતમાં ફક્ત વેહવા નથી. પણ વેહવાથીતો નવી દુનિઆં શરૂ થાયછે, નવાં ભોડો સાથે વેહવાર પાડવો, અને નવાં ઘરમાં રહેવું પડેછે. જેમ નવા શીખાઉ વહેડા ઉપર સૌથી પહેલાં ખાલી જ્યુસરી મૂકે, તેમજ આદમીના વહેડા ઉપર પહેલીજ જ્યુસરી તે બગતછે. શાદી થઇ કે છોકરી બાઈ બની, અને છોકરો

મીયાં થયો. એની મતલબ એજ છે કે બન્નોને પકડીને દુનિઆની ગાડીમાં જોતરી દીધાં. હવે એ ગાડી માતની મંજલ સૂધી એઓને એંચરી પડે છે. ત્યારે હવે ખેલેતરછે કે દિલને સંપન કરીને, એ બારી બોળને ખમી જવો, અને જીંદગીના દહાડા જેમ અને તેમ આપર ઇજત, સજાહસં પજમાં કાપવા; નહિતો લડાઈ બડાઈ, ટંટા બખેડા, શેર ફેશાદ અને હાએવાએથી દુનિઆની મુશીબત ઓર પણ જીઆદા સંકટ આપનારી થઈ પડે છે. આ મારી પ્યારી દીકરી અસગરીખાનું, હવે તમોને જાણવું જોઈએ કે ઘણી ઘણી આણીમાં ખોદાએ કેટલોએક ફરક મૂકેલો છે. ધરમની ચોપડીઓમાં લખેલું છે કે “હજરત આદમ ખેલેશતમાં એકલો ધબરાતો હતો, તેને ખેલવાવા મારું ખોદાએ મામાહવાને (જે સૌથી પેહેલી ઓરત દુનિઆમાં થઈ) પેદા કરી. એ ઉપરથી જાણાયે કે ઓરતને પેદા કરવું ફક્ત મરદને ખુશી કરવાને વાસતે હતું, માટે ઓરતની ફરજ છે કે મરદને ખુશી રાખવો. અફસોસ છે કે દુનિઆમાં ઘણી થોડી ઓરતો એ ફરજને અદા કરે છે. મરદોનો દરજ્જો ખોદાએ ઓરતો થાને જ્યાદે કરીધો છે, તે કાંઈ ફક્ત ખેલાથીજ નહિ, પણ મરદોના બાંધામાં જ્યાદે શક્તિ તથા તેઓની અફલમાં જ્યાદે તેજ આપવાથી છે. દુનિઆનો બંદોબસ્ત મરદોની જાતથી થાય છે. મરદ કમાનારે અને ઓરત તેની કમાવને ઘટતી રીતે ખરચ કરનારી, તથા તેની સંભાળ કરનારી છે. કુટુંબ ગોયા વાહાણ છે, અને મરદ ગોયા તેનો ખલાસી છે. અગર ખલાસી ન હોયતો વાહાણ પાંણીના મોજાઓમાં ડુબી જશે, ઇઆ કોમ કરીતારાપર અથડીને ભાગી જશે. કુટુંબ આ અગર મરદ પાવરધો નહિ હોયતો, તેમાં ઘણીએક તરેહની ખરાબીનો સંભવ રહે છે.

“એવો એઆલ નહિ રાખવો જોઈએ, કે દુનિઆમાં ખુશી ફક્ત દોલત અને માલ મિલકતથીજ હાંસલ થાય છે. જોકે દોલત ઘણું કરી ખુશીનો સખબ છે ખરો, પણ તેમજ તેથી મોટાં અને નામીયા ઘરોમાં લડાઈ અને ફેશાદ પણ જ્યાદે હોય છે. સંસારમાં ખુશી તો ફક્ત મેજાપ અને સજાહથી હોય છે. ગરીબ આદમીઓને જોઈએ કે જોઈએની પેદાશ ઘણી ઓછી છે, તેઓ દિવસના મેહેનત મજૂરી કરી ગુજરાત પેદા કરે છે, ને રાતના સગવે મળી દાલ રાંટીથી પોતપોતાનું પેટ ભરી લે છે, અને એક ખીજાની સાથે ખુશીથી રહે છે. બેશક એ લોકો હળી મળી રહેવાના સખબેજ દાજ રાંટી અને ત્રીણાં જાડાં કપડાં છતાં પણ વધારે સુખી છે, અને એની સુકાબલે જોશે તો, નવાબો અને મેગાઓની તમામ હશી ખુશી પોતપોતામાના ખીગાડને લીધે સદા કવડાશમાં રહે છે. આ મારી પ્યારી દીકરી અસગરીખાનું, તમે મેલાપ રાખજો, અને સુલેહપણને ગણીમત જાણજો. હવે જોવું જોઈએ કે મેલાપ કઈ વાતોથી પેદા થાય છે. ફક્ત એટલાથીજ નહિ, કે બાઈ પોતાના ખાવંદ સાથે પ્યાર

કરે, બન્ને પ્યાર ઉપરાંત તેને ખાવંદનો મજાહજો પણ કરવો જાજમછે. જે આમ પોતાના ખાવંદને પોતાની બરોબરના દરજ્જાનો ગણે તે ધણી નાદાનછે. બન્ને આ જમાનામાં ઓરતોએ એવો ખરાબ રવઠાએ એખની આર કીધોછે, કે જે અદબથી ખીલકુલ ઉલટોછે. જ્યારે કેટલાએક સહિઓ પોતાપોતામાં બેસી વાતો કરેછે, ત્યારે ઘણુંપરી એવી વાતો ચલાવેછે, કે ફજાણીનો ખાવંદ તેની સાથે કેવી રીતે વરતેછે ? એક કહેછે કે “બેન મેંતો તેને એવી તરેહથી દબાવી રાખ્યોછે, કે શું તાકાદ કે મારી વાત ના પાડે હંઆ તેથી ઉઝટો જવાબ દે.” ખીજી વડામ કરેછે કે “જ્યાંસુધી ખડીયો ખુશામદ નથી કરતો, ત્યાંસુધી હું ખાણું ખાતી નથી.” ત્રીજી પતરાજી મારેછે, કે “હુંતો દસ વાર પૂછેછે ત્યારે એક જવાબ ભાગ્યે આપુંછું.” ચોથી ડોંગ ચલાવેછે, કે “જોઈએ તેટલા વાર તે નીચે બેસી કાં ન રહે, તોપણ બંદીએ તો ઢોલીઆપરથી ઉતરવાની કસમ લીધેલા.” પાંચમી રકા ચહડાવેછે કે “મારી જખાનથી જે કંઈ નીકળેછે, તે પૂરે કરાવુંછું, ત્યારેજ રહુંછું !” વેહવામા ટોણા ટુચકા પણ એવીજ મત-બખથી નીકળેલાછે, કે ખાવંદ તાબેદાર અને ફરમાબરદાર થઇ રહે. કહેતો ખાશડાંપર કાજળ પાકીને મીયાંને શુરમો લગાડયામાં આવેછે, તેની મતજબ એકે મારી ઉમર ખામડાં ખાતો રહે, ને ચૂં કે ચાં નહિ કરે ! કહેતો નુહાની વખતે અંગુઠાની તળે ખીડું રાખ્યામાં આવેછે, અને પછે તે મીયાંને ખવગ-વેછે, તેનો અર્થ એકે તે પગે પડતો રહે ! આ વાતોથી બાલુછે, કે ઓરતો મરદોનો દરજ્જો અને એખની આર કંમ કરવાપર આતૂરછે; પણ એરીત ઘણી ખૂરીછે અને હમિશાં એનો બદલો ખગાળીથી ખાલી નથી.” મરદોને બાદાએ વાધ ખનાવેલાછે. અગર દબાવ, ને જબરદસ્તીથી તેને જેર કરવા આહેતો તે નહિ ખનવા સરખુછે. તેઓને જેર કરવાની ઘણી સેહેલી તદ-ખીરતો ખુશામદ અને તાબેદારીછે. માટે જે હેમક ઓરત પોતાનો દબાવ નાખીને મરદને જેર કરવા આહેછે, તે મોટી બૂલ કરેછે. તેઓ શરૂઆત-થીજ ફેશાદનું ખી રાપેછે, ને તેનું છેવટ ખચીત કરી ફેશાદ ભરધુંજ આ-વેછે, જોકે તરત વેળા તે સમજતી નથી.

“બેટી અસંગરી, મારી સજાહ એ છે, કે તમે વાતચિત્ત તથા ઉઠવા બેસવામાં પણ પોતાના ઘણીનો અદબ મજાહજો રાખજો. આ કેવી રીતછે કે ! શાદી વીહવા મોટા ભાવથી થાયછે, અને એ પછીજ વહુ સાથે સાસુ નણુદોનો ખીગાડ શરૂ થતો જાયછે ! એનું કારણ ગોર કરવા જોગછે. લગ-નગી અગાઉ સુધી છોકરો મા ખાપ સાથે રહ્યો, અને ફક્ત તેઓની સાથે તેને તાલુકો હતો. મા ખાપે તેને પાળી પરવરશ કીધી, ને એવી આશા રાખતાં રહ્યાં, કે બુઠાપામાં અમારી ચાકરી કરશે. પણ વીહવા પછે વહુ ઉંબરમાં પગ મૂકતાંજ એ ફિકર કરવા માંડેછે કે ખાવંદ આજને આજજ મા ખાપને છોડી

દે. એવી રીતે લગાઇ સદા વહુઓ તરફથીજ ઉત્પત્તી પામેછે. અગર વહુ કમીલામાં હળી મળીને રહે, અને શાશુને એવું નહિ જણાવે કે એ છોકરાને અમારાથી છોડવવા ચાહેછે, તો કદી ફેસાદ ઉભો થાએજ નહિ. આતો સરવે કોઇ જાણેછે, કે લગન પછી મા બાપ સાથેના સંબંધ થોડાજ દિવસનેછે; આખર જુદુ ઘર માંડીને માટી બે અર જુદાં રહેશે, અને દુનિઆમાં એમજ થવું આવેલુછે, પણ નથી જણાવું કે કમખખત વહુઓને એવી અધીરાઇ ક્યાંથી થાયછે, કે જે કાંઇ થવાનુંછે તે હમણાંનું હમણાંજ થાય. વહુમાં એક એજ ચુગલી કરવાની હોયછે, જેથી જ્યાદે ટોટો વધેછે, તે એમકે સાસરેની જરા જરા વાતો આવીને માને કહ્યા કરેછે. મા પણ ખતી થઇને તેને પૂછવા કરેછે. પણ એ કહેવા અને પૂછવાથી લગાઈતથા ક્ષઠા ઉડવા સિવાય ખાજું કાંઈ હાંસળ હોવું નથી. કેટલીએક વહુઓ તો એવી મગરૂર હોયછે, કે માસ-રામાં ગમે તેવું સારું ખાધાનું કે ગમે તેવું મારું પેહડવાનું મળેછે, તોપણ તેને તુચ્છકારથી જુએછે. એ વાતોથી ખાવંદનું દિલ તૂટી જાયછે. માટે અમર-ગરી તમોને ઘણી સંભાળ રાખવી જોઇએ. માસરાની દરએક સીજની કુદર જુજવી જોઇએ, અને તમારે હમેશાં ખાણું ખાઇને તથા કપડાં પેહે-રીને આનંદી જાહેર કરવી જોઇએ, જેથી જણાવે કે તમે તે પસંદ કીધું. માસરામાં નથી વહુએ આ વાતનો પણ ખ્યાલ જરૂર કરી રાખવો જોઇએ, કે ત્યાં ઉચાટ દિલથી નહિ રહેવું. જોકે ધરેણો નહિ હોવાના સમજથી અ-જાણ્ય લોકોમાં જીવ નહિ લાગે એ ખરૂંછે; તોપણ જીવને સમજાવવો જોઇએ. નહિ કે ગમતો રડતાં, ત્યાં રહ્યાંતો રડતાં, જતાં વખત નહિ લાગ્યો કે આ-વવાનો તદાજી શરૂ કરવા માડવો. ધીમે ધીમે પ્યાર મેળવવાને માટે ચાલોનો રેવાજ ધણો સારોછે. ધણો વધારે મહિરાનો શોક જણાવવાથી માસરી-યાને અજુગમનું થાયછે. વાતચિતમાં મધ્યમ દરજ્જે રહેવું, ધંઆને નહિ એટલી ધણી કે વગર કારણે બકબક કહેવાએ, અને નહિ એટલી થોડી કે મગરૂર સમજાએ. ધણું બકવાથી છેવટ રંજીદા થવું પડેછે. રાત દહાડો જેતે બકવા કરીએ, તેમાં હજારો તરેહનું ખોલાએ, અને નહિ જણાવે કે એવી ટકટક કરતાં શું વાત મોઢામાંથી નીકળી જાય. વળી નહિ એટલું થોડું ખોલવું જોઇએ કે ખોલવાને વાસતે લોક ખુશામદ ને કાલાવાલા કરે. જીદ અને ભરમની કોઈ વાત કરવામાં શોભા નથી. અગર કોઈ વાત ત-મારી મરજીથી ઉઠી પણ હોએ, તો તે વખતે તેને ખમી રાખો, ફરી કોઇ ખાજે વખતે જાએક રીતે તે બાહર કાઢવાને બની આવશે. કોઈ સીજની દરમાથ કરવી નહિ જોઇએ. દરમાથ કીધાથી આદમી આંખમાં હલકું પડેછે, અને તેની વાત નકામી થઈ જાયછે. જે કામ સામુ નણુ દો કરતી હોએ તે કામ તમે પોતે કરવાને શરમ ના બારશે. નાહવા ઉપર ચહેરાવાની

અને મોઠાંનો અદખ કરવા, એ સરવેનાં દિલ હરી લેવાને વાસતે ઘણી સારી તદખીરછે. પોતાનું કોઈ કામ ખીજાઓના ભરસા ઉપર નહિ રાખવું જોઈએ, તથા પોતાની કોઈ સીજ બેદરકારીથી નાંખી મૂકવી નહિ જોઈએ, કે ખીજું કોઈ તેને ઉઠાવી લે. જ્યારે એ માણસો છુટી છુટી વાતો કરતાં હોય તો ત્યાંથી ખીશી જવું જોઈએ, અને પોતે તેની કતવાર પણ નહિ કરવી, કે તેઓ પોતપોતામાં શું વાત કરતાં હતાં, અને વળી જરૂર કરી એમ પણ નહિ યુમાત કરવું કે તે મારે વાસતેજ ધૂરુધૂર કરતાં હશે. પોતાની રીતભાત પેહેલેથીજ અંદાજ મલાહજ સાથે રાખજો. જેઓમાં જલદીથી ઘણો મેળાપ થઈ જાયછે, તેઓમાં કૂટકાટ પણ જલદીજ ઉભી થતા લાગેછે. છેવટે હું આહુંછું કે તમે દરરોજ જરૂર વગર પણ આ કાગળને કમમાં કમ એકવાર વાંચ્યા કરજો, કે જેથી એની મતલબ તમારી નજર આગળથી ખસે નહિ; અને દુઆ—

લાં ૬૯ અંદેશ ખાત.

સાસર વાસ.

ખાપનું ઉપલી મતલબનું કાગળ મળ્યાથી અસગરીના દિલમાં મોહોર્ષ-તાના જોસ્સાએ કાંઈ અજબ અસર ઉપજાવી. તેને બેઅખતીઆર રૂડવાનો ડીપો ભરાઈ આવ્યો, પણ તરતનીજ પરણી આવેલી તેથી સાસરાંમાં રડી શકી નહિ, ને તામોશ કરી ગઈ. પછે ખાપના કાગળને આંખોમાં દાખી ઘણીએક જતનથી પોતાના રોજમેળની ચોપડીમાં મૂક્યું, અને દરરોજ અ-ચૂક તે કાગળને વાંચ્યા કરતી તથા તેની મતલબ ઉપર ગોર કર્યા કરતી હતી. જ્યાંસુધી અસગરી તરતની સાસરે ગએલી હતી ત્યાં તલક તેનો જીવ ઘણો ધેભરાતો હતો, કેમકે એકદમ માનું ઘર છોડીને નવાં ઘર અને નવાં આદમી-ઓમાં તેને રહેવું પડ્યું. એનો ખવાસ પેહેલેથીજ કામકાજ, ને મેહેનત કરવાનો હતો, તેથી અહીં આં નકામું તેને એક ઘડી પણ ચેત નહિ પડતું હતું. તેમજ મહિતાઓ સૂઝી ચોરડીમાં ચૂપચાપ બેસવું પડ્યું. ખાપના ઘરમાં જે ધૂરાપણું હતું તે અહીં આં નહિ મળી શક્યું. સાસરે આવતાંજ તેની દર-એક હાલચાલને લોકો જોવા તથા ટીકવા લાગ્યાં. કોઈ મોઢું ટીકવા લાગ્યું, કોઈ ચોટલાની લંબાઈ વિચારવા લાગ્યું, કોઈ કદની ઉંચાઈને જોવા લાગ્યું, કોઈ જાણમ ભાવ ટોળવા લાગ્યું, કોઈ કપડાં તપાસવા લાગ્યું, ખાતી વેળા કોઈને તેના બુકોજ ગણવાપર રવાન. બુક કેટલા મોટા લીધા? મોઢું કેટલું ઉંચાડ્યું, કેમ ચાલ્યું, ને કેમ ગળ્યું? ઉઠતી વેળા સાડી-પર નેઘાહ, કે સાડી ફેલી રીતે ઝોઢીએ, પાએજ કેમ ઝોસ્યાછે. સૂતી તો તેના વખત પર નજર રાખવું, ક્યારે સૂતી, ક્યારે ઉઠી. ઢૂંકામાં એવી ત-મામ હરકતો અને શકો તેની આંખ તળે હતી. એ હાલતમાં અસગરીને

જ્યાં દુઃખ થતું હતું. પણ તે પૂરી શાણી અને કેળવણી પામેલી હતી, તેથી આ સખત તપાસમાં તે સરવે વાતે સરસ ઉતરી, અને તેની સરવે સાજલાજ સાસરીઆને ભાવી. તે વાત કરતી તો એટલીબધી વધારે નહિ કે લોકોને કહેવું પડે, કે કેવી છોકરીછે, ચાર દિન થયા પરણી આવીછે, ને નથી કોઈ મોલાવવું તોપણ બકબક કરી રહીછે. વળી એટલું કમ પણ નહિ કે બરી-અલ અને ઠીચકું ચઢેલી જાણે. ખાણું ખાતી તો નહિ એટલું વધારે, કે મોહોલામાં ચરચા થાએ, તથા સાસુ નણદો માયું ઉઠાવી બેસી રહે ને તેની એને કાંઈ અસર નહિ થાએ. સૂતી તો નહિ એટલી સકાળે કે ચરાગમાં બતી પડે, ને નહિ એટલી ઘણા વખત સૂઈ કે ગોવા મુરદાં સાથે શરત બકી હોય. રીતછે કે નવી વહુને મોહોલાની છોકરીઓ ઘેરી બેસેછે. તેમ અસગરીની પાસે પશ્ચિ જ્યારે જોઈએ ત્યારે પાંચ દસ માણુદ હોતીથી. પણ અસગરીએ કોઈ સાથે ખચીત દોસ્તી નહિ માંડી હતી. અગર કોઈ છોકરી સારે દહાડો બેસી રહેતી, તોપણ એમ નહિ કહેતી કે બાઈ તમારે ઘેર જાઓ. અગર કોઈ આવી નહિતો તેને એમ પણ નહિ પૂછતી કે બેન તમે ક્યાં હતાં, ને કેમ નહિ આપ્યાં ? અસગરીની એવી તરેહની મુલાકાત અને મુદારાતની રીતથી ધીમે ધીમે છોકરીઓનું ટોણું ઓછું થઈ ગયું. અગત કરીને મોહોલાના હલકાં સો-કોની છોકરીઓ તો ચાટવાની સહીઓ હોયછે. જ્યારે તેઓએ જોયું કે, નથી પાનતું એક બીડું મળતું કે નહિ કાંઈ સોદો સમાનની બેઠ, તેથી છ સાત દિવસનાં એક પછે એક સઘળી ખરી ગઈઓ.

અસગરીએ પેહેલાં પોતાની નણદ મેહમુદા સાથે પ્રીત ખાંધી. મેહમુદા જાતે બચ્ચું હતું, તે થોડામાંજ હળી ગઈ. સારે દહાડો તે અસગરીની પાસેજ ધુસાઈ બેસતી. એથી કોઈવાર તેની મા કહેતી કે “આ બાબત પર એટલી મેહુરખાન શાથીછે ? વડી બાબતના ઓળાથીતો તું નાસતી ફરતી હતી !” મેહમુદા તેનો જવાબ દેતી, કે “તેઓ તો મને મારતાં હતાં. મારાં નાહતાં બાબીજી તો મારી ઉપર પ્યાર કરેછે.” મેહમુદાના મળવાથી અસગરીએ પોતાનું અચ્છું કામ કાઢાડી લીધું. પેહેલાં તો તમામ ઘરનો હાલ બલકે તમામ કમીજા અને મોહોલાનો અહેવાલ મેહમુદાને પૂછી પૂછીને જાણી લીધો, તથા જે વાત શરૂઆતમાં શરમ અને લજ્જતા સખબથી પોતે કહી નહિ શકતો હતો, તે મેહમુદાની મારફતે કહેવડાવ્યા કરતો. અસગરીએ ઘરના કામમાં ધીમે ધીમે પગપેશારી એવી રીતે કરવા માંડ્યો, કે માંજના મેહમુદા પાસે ૨ મંગાવી ચેરાગની બતીઓ વણી આપતી, તરકારી સમારતી, મેહમુદાનું કાફું તૂટું કપડું સીવી આપતી, સાસુ તથા વરને વાસતે પાન બનાવી આપતી. રફતે રફતે રાંધણી સૂચી જવા લાગી, ને ઘરમાંની બુઢી દાસી અજમતને ભુજવા, તથા વધારવામાં મલાહ આપવા લાગી, તે ઘલાં સૂચી કે અસગરીની મરજી પ્રમાણે ખાણું રંધાવા લાગ્યું.

અજમત દાસીનો અખતીયાર.

ગ્યારથી અસગરીએ ખાણમાં હાથ ધાલવાનું શરૂ કર્યું, ત્યારથીજ ધર-
વાજાંએ પલુ જાણ્યું કે ખાણું પલુ અજમત નેયાંમત છે. પછીતો એવું
થઈ ગયું કે જો કોઈ દહાડે અસગરીથી અજમતને સલાહ આપવાને નહિ
બનતું તો ખાણું શીકું શીકું પાછું ફરતું હતું. સાસુ વહુની લડાઈ એતો
જાણે મુકરર કાયદો છે, પલુ અસગરી એવી લડવાને લાએક હતીજ નહિ; ત્યારે
તેનો હુન્નર લડાઈનું કારણ થઈ પડ્યું. દાસી અજમતે આ ધરની દરએક
ખાખદમાં એવું તો માથું મારેલું હતું કે કુલે કામિનો આધાર એ દાસી પર હતો.
સોદો, મામાન, કપડાં, અનાજ, જે કાંઈ બજારમાંથી આવતું તે સરવે એ
અજમતને હાથે આવતું. ઝવેર, જાણસુ સુકાં પલુ એજ અજમત કરાવી
લાવતી. કરજની જરૂર પડતી, તો તે પલુ એ અજમતની મારફતે કહા-
વ્યામાં આવતું ! ટૂંકામાં અજમત મરદોની પકે એ ધરનો કારોબાર કરતી.
ગ્યારથી અસગરીએ ખાણમાં હાથ ધાલ્યો, ત્યારથી એ અજમતની ધાવણી
જણાવા લાગી. એક દહાડે મસાલાના કવાચ પકાવા મૂક્યા હતા, અને અસ-
ગરી રાંધણીમાં બેસી તે દાસીને દેખાડતી હતી. ગ્યારે ગોશત ચરીને તૈયાર
થયું ને દહીં મસાલો લગાડવાનો વખત આપ્યો, ત્યારે અસગરીએ દાસીને
કહ્યું, “દહીં મને ચખાડો, ખાટું કે વાસી હશે તો કવાચ બગડી જશે.”
દાસીએ દહીંનું દોણું કાઢીને અસગરીના હાથમાં આપ્યું. અસગરીએ
આપ્યું તો ખાટું બટ, કંઈ દહાડાનું વાસી, લીલું લીલું, પાણી જીરું ને દહીંની
છારી જીરું. અસગરીએ કહ્યું, “એહો ! કેવું ખરાબ દહીં છે. એતો મુત-
લક કવાચમાં નાખવા લાએકનું નથી. ડોઝાં જલદી જાઓ, અને દુકાનીનું
સારું તાજું, મીઠું દહીં જોઈને લાવો.” દાસી બોલી, “ઘેલીખાન, સેર ગોશ-
તના કવાચોમાં દુકાનીનું દહીં ! ઉટના મોંમાં જરૂર ! એટલાંથી શું થવાનું ?
આ દહીં જે તમે પચાંદ નહિ કરીશું તે એક આનાનું છે.” એ સાંભળી અસ-
ગરી અચરત થઈ ગઈ ને બોલી, કે “અમારા ધરમાં તો વારેવાર કવાચ
બનતા હતા, તેમાં હમેશાં શેર ગોશતમાં દોઢ પૈસાનું દહીં નાખતાં હતાં, એ
હિસાબે તો દુકાનીનું મેં વધારે સમજીને મંગાવ્યું, કે કવાચ સારા તરમ અને
રાતા બને.” દાસી બોલી, “તમે બાહ્ય પોતાના મોહોલાનો હિસાબ કેતાબ
રહેવા દો. બહા કયાં ચાંદીચોક ને કયાં તીર કમાનનો દરવાજો ? જે જ્યોજ
ચાંદીચોકમાં પૈસે મળે છે, તે અહીંયાં એક આને પલુ નથી મળતી. એ
ધૂનમળયો મોહોલો તો ઉજડ નગરી ને સુતો દેશ છે; હમેશાં દરેક ચીજનો
તોડો ને દર ચીજનો દુકાળ રહે છે.” જોકે ખાણમાં વાર લાગતો હતો તેથી
અસગરી આ સાંભળી ચૂપ રહી ગઈ, અને દાસીને કહ્યું, “ઝર જેટલાનું
મળતું હોય, તેટલાનું તારફિ લાવો.” મગર અસગરી એટલી બોળી નહિ હતી

કે દાસીની વાતને ખરી માનતી. તેથી પોતાના દિલમાં કહેવા લાગી કે જરૂર કાંઈ કાળું થીવું છે. દમડી અરધીનો ફરક હોયતો તેની દરકાર નહિ, પણ આતો ગળ્ય નેવું છે, કે એક શહેરના બે મોહોલાઓ વચ્ચે બમણો, ચોગણો ફરક ! એ દહાડાથી અસગરી પણ ચોકીલી રહી.

ખીન્ને દિને દાસી પાન લાવી તે જોઈ અસગરીએ કહ્યું, “ડાસાં, તમને ખીલકુલ લીલાં પાતરાં ઉઠાવી લાવેછો. એમાં નથી કાંઈ લેજત આવતી, કે નથી કાંઈ સ્વાદ આવતો. હમણું તો થંડીની મોશમ છે, મોટે ખાસાં પાકાં પાકાં પાન સોધીને લાવ્યા કરે.” દાસીએ કહ્યું, “પાકાં પાનતો પૈસાનાં બે આવેછે અને છંદાં બોદા રાખે અરધી જીહુરીનો રાજનો ખપ છે. એ વિચારથી હું નવાં પાન લાવું છું.” એટલામાં અસગરીને ઘેરથી તેની દાસી કફા-એતનેસા ખેરસંજાહની ખખર અંતર પૂછવા આવી પહોંચી. એ વખતે પાનની બાંજગડ ચાલતીજ હતી. અસગરીએ પોતાની દાસીને પૂછ્યું, “કેમ બાઈ કફાયતનેસા, તમને આજ કાલ શું ભાવે પાન મળે છે ?” કફાયતનેસાએ કહ્યું, “બાઈ પૈસાનાં ૧૯.” અસગરીએ પેટી ઉંઘાડીને બે પૈસા કફાયતનેસાના હાથમાં આપ્યા ને કહ્યું, “આ મોહોલાની પાનવાળી પાસેથી પાન લઈ આવો.” કફાયતનેસા મોટા મોટા કરારી દળદાર ચાલીસ પાન લઈ આવી. અસગરીએ કહ્યું, “ચાંદનીચોક કરતાં પણ દર પૈસાનાં ચાર પાન લધારે મળ્યાં” કફાયતનેસાએ કહ્યું, “બાઈ આ મોહોલો શહેરને મુખડે આવેલો છે તેથી ને સ્ત્રીજ શહેરમાં આવેછે તે આએ દરવાજે થઈ આવેછે. ગોશત, અનાજ, પાન, એ ચીજો આ મોહોલામાં સંસતી મળેછે. પણ તાજ તરકારી સબજામંડળી સીંધી કાઢી દરવાજે થઈને શહેરમાં જાયેછે તેથી તે કાંઈએક મોઢી મળતી હશે. પાકાં પાન ૪૦ મળ્યાં પણ ને કાચાં લેતે તો ૬૦ મળતે.” અસગરીએ કહ્યું, “આ વાંજણી અજમતતો દરએક ચીજમાં એમજ આગ લગાડે, વાસતે કફાયતનેસા તમે બે ચાર દિન અહીં આં રહો, હું માને કહેવાડીશ. ત્યાંનું કામ બે ચાર દહાડા કોઈપણ સંબાળી લેશે.” કફાયતનેસાએ કહ્યું, “ખીની હું હાજર છું.” ટૂંકામાં ચાર દહાડા જઈ કફાયતનેસાને હાથે સરવે જતનો સોદો સામાન બજારમાંથી આવ્યો, અને દરએક ચીજમાં અજમતની ધાવણી જણાઈ. પણ એ સરવે વાત એથી રીતે ચરવાઈ કે તેની કશી ખખર અસગરીની સાસુને પડી નહિ. માત્ર અસગરીએ, કફાયતનેસાએ અને અજમતેજ જાણ્યું, કાંએક અસગરી ધણી મુરવત અને સરમવાળી ઓરત હતી. તેણે જાણ્યું કે એ જુદી દાસીને બદલામ ને રૂસવા કરવાથી કાંએકો નથી. રાતના ખાધાથી પરવાર્યા પછી માળા ઉપર અસગરી પાન ખાતી હતી, કફાયતનેસા પણ પાસે બેઠી હતી એટલામાં અજમત ત્યાં આવી. કફાયતનેસાએ કહ્યું, “કેમ બેન અજમત, એ

શું વાતછે, ચોરી કયો નોકર નથી કરતો, જુઓ આ ધરવાળી માનુદહે, સાત વરસ સુધી બરાબર એઓની ચાકરી કીધી, ધરના સરવે કારેખાર એઓ ચલાવતાં હતાં, ખોદારાએ અમીરી ધર અને અમીરી ખરચ, હજારો રૂપિયાનો સોદો એઓના હાથથી આવ્યો, હક દસગુણિતો કેમ કરી કહું કે નથી લીધી, એટલું લેવુંતો હમે નોકરોનો ધરમછે, જોઇએતો ખોદા માફ કરે, જોઇએતો મારે. પણ એથી જ્યાદેતો હજમ થઇ શકતું નથી. એથી આગળ વધવું એતો નીમકહરામી કહેવાએ.” અજમતે કહ્યું, “બેન, મારે અહેવાલ કોણ નથી જાણતું, કે હમણાં મારી બળા છુપાકે. હા હુંતો ચોરછું ને લૂંટુંછું. પણ તે કાંઇ હમણાંથીજ નહિ; પણ મદાયી એતો મારું કામછે. જરા મારી હાલતપરતો જુઓ, કે આ ધરમાં કેવી બલાનું કામછે? અંદર કે બહાર હું એકલી. ચાર ચાકરોનું કામ મારા એખતીના જીવપર પડેછે. ત્યારે બેન વગર લાભિતો કોઈ પોતાનાં હાડકાં એવી રીતે નહિ મારે. બાહ્યએ કેટલીએક વખતે મને કાહડી વડીક મૂકી હતી, પણ આખર પાછી ખોલાવી. સમજનો ફેરછે, કોઈ એમ સમજે ને કોઈ તેમ સમજે. ચાર આદમીને બદલે હું એકલીછું, ત્યારે ચારનો પગાર પણ હું એકલીને મળવો જોઇએ.”

એ અજમતનો અહેવાલ એમછે કે એ ચોરત પચીસ વરસથી એ ધરમાં હતી, અને હમેશાં લૂંટવાપર મંડેલી હતી. એક દિનની વાત હોએતો ઢંકાઈ અંપાઇ જાએ. નવે દહાડે એનો ફરેબ નવો નવો જણાતો જતો. કેટલીએક વખત કાહડી મૂકેલી. જ્યારે કાહડી મૂકી ત્યારે વાણિઓ, કાપડીયો, સૌની, કસાઈ, તરકારીવાજો ઇત્યાદિ પાસેથી જે જે એની મારફતે ઉધાર-સુધાર મંગાવેલું, તેઓ આવી ઉધરાણી અને તકાળે કરતા. એ ધાસતીને મારે તેને પાછી ખોલાવી રાખતાં હતાં. એવી રીતે ચોરી અને સરજોરી અજમતનાં કીસમતમાં લખેલી હતી; તેથી તે જણાવીને લેતી અને દેખતાંદેખત ચોરતી, તથા દેખાડીને કાહડતી અને લખાવીને મુકરર કરતી. ધરમાં આમદાની એાછી અને પતરાજી વચેલી. ખાધામાં મોટાર્મ, કપડામાં વડાઇ, એથી કરી સંપત્તો વડીવટ કરજમાં હોતો, અને કરજની ખીરધાર અજમતના હમથી ચાલતી હતી. તે ગામ વાજડીને કહેતી હતી કે “મારું નીકળતું સેહેલું નથી, ધર લીલાંડિ કરાવીને નીકળીશ, ઉપકારને બદલે અપકાર બજાવીને જઇશ.”

અજમતે કીતનો રચવા આડીયો.

હવે જ્યારે ઉપર કહ્યું તેમ અસગરીએ હિસાબ કેતાબમાં પૂછપરછ કરવી શરૂ કીધી, તો અજમત અસગરીની જાની દુશમન થઇ ગઇ, અને એવી ગોઠવણ કરવામાં પડી, કે અસગરીને તેના ખાવંદ અને સાસુ સથળે અણબનાવ ઉપજાવે. અસગરી તેની આ ધારણાથી અજાણી હતી; બાકે

જ્યારે અસગરીએ જોયું કે દાસી ધરની તમામ કુત્ર મુખતીઆર છે, ને એ પોતાની આલથી નથી પાછી ફરવાની, કે નથી ધરમાંથી નીકળવાની, ત્યારે પોતાના દિલમાં કહ્યું કે “હવે નકામી રીકજીકમાં શું ફાયદો ? હું ફોપટમાં દાસી આગળ શા માટે બૂંડી યાઉં.” પછે ખખરચી ખાનામાં જવું તથા રાંધણીમાં હાથ ધાલવાનું ખીલકુલ મૂકી દીધું. ધરનાએનેતો અસગરીના હાથનું સ્વાદ લાગી ગયું હતું, તેથી તેઓ મોઢું મચત્રાવા લાગ્યાં. કોઇ કહેવું, “ઓહોહો ! ગોશત મોઢામાં કચર કચર લાગે છે.” કોઇ બોલવું “દાળમાં નીમક જેહર જેવું થઇ ગયું છે, તે જીભપર નથી મૂકાતી.” પણ અસગરીને કોણ કહે કે “તમે ખાણું રાંધો.” નાચારીએ જેવું મારું મોઢું અજમત રાંધી સીંધીને મૂકી દેતી, તેવું પીરસ્યામાં આવતું હતું. એક વેળા વરસાદની મીસમમાં વાદળ ઘેરાઇ આવ્યું હતું, અને નાહના નાહના છાંટા પડતા હતા. થંડી હવા કુંકવા માંડી હતી, એ વેળાએ મોહોમદ કામેલે કહ્યું, “આજેતો મીઠાં ભજીઆં જીવને ભાવે છે, પણ તે ખખરદાર વહુ બનાવે ત્યારે.” અસગરીતો માળા ઉપર બેસી રહેતી હતી, તેને ખખર નહિ કે મોહોમદ કામેલે ભજીઆંની ફરમાશ કીતી છે. અજમત દાસી ધી, સાકર, ચણાનો આટો વગેરે સામાન લઇ આવી, અને મોહોમદ કામેલને કહ્યું, “સાહેબખાન લ્યો, સરવે સામાનતો હું લઇ આવી. હવે જઇ વહુજીને બોલાવી લાવું છું.” માળા ઉપર ગઇ, પણ અસગરીને ભજીઆં વિશે કશું પણ કહ્યું કે જણાવ્યું નહિ, ને તરતજ પાછી ઉતરી આવીને કહેવા લાગી, કે “વહુ કહે છે કે મારું માથું દુખે છે.” અજમતથી ચાલુ ખાણુંતો નહિ રંધાવું હતું તેમાં વળી મીઠાં ભજીઆં શું ધૂળ બનાવે ! સરવે ચીજોનું સતીઆતાશ વાળી કરીને મૂકી. કેટલી હેંસથી મોહોમદ કામેલે ફરમાશ કીતી હતી તે આવું બદસવાદ પકવાન ખાઇને ઘણો ઉદાસ થયો. માળ ઉપર ગયો તો ખીનીને જોઇ કે તે પોતાની ઇંજર સીવતી હતી. આથી જીવમાં નાખુશ થયો કે ઇંજર સીવતાં માથું નહિ દુખ્યું, ને જરા ભજીઆં બનાવા કહ્યું તો માથાના દરદનું બહાનું કાઢયું ! આ પેહેલીજ નાખુશી મોહોમદ કામેલને અસગરી તરફની પેદા થઇ.

દસતુર છે કે માઠી બે અરમાં ખીગાડ એવીજ નાહની નાહની ખાખદાથી પેદા થતો જાય છે. ધણું કરીને નાહની ઉમરમાં ભગન થઇ જાય છે; તેવા વખતમાં બાંખી અફત્ર નહિ ધણીમાં હોતી કે નહિ ધણીઆણીમાં. અગર જરા નેટલી પણ વાત મરજીથી ઉઘડી જણાઇ તો ધણી જીદા અકરી બેસે છે, ને ધણીઆણી થોથરો મહડાવી જીદાં રાવે છે. જ્યારે એકજ જગોએ રહેવું વચવું થયું, તો આમણુસામણુના નાહના નાહના કુહુરાપાથી મોઢું રૂપ પકડે તેમાં નવાઇ નથી. જરાજરા ચચરાટનો વધારો ધીમે ધીમે પોતાના એખલાસ અને મેલાવટમાં મોઢું શીતર ઉભું કરે છે. અને બનો તરફથી મલાહજો અને

ખાતરદારી ઉઠી જાય છે, ને તમામ ઉમર ખાસડાં પેઞારમાં યુજરહે છે. સૌથી મારી તદખીર એ છે કે માટી બેઝર શરૂ થી પોતાનો મામલો એકબીજાની સાથે સાફ રાખે, અને સેહેજ જેવા કુદુરાપાને પણ ઉમો થવા નહિ દે. નહિતો એવી નાહની નાહની અચરાટ એકી થઈને છેવટે જખરે ફેશાદ અને ખીગાડ થઈ જશે. એવો મીનાદેશો ઉમો નહિ થવા દેવાની હીકમત એ છે કે, જ્યારે કાંઈ જરા જેટલી પણ વાત મરજીથી ઉઠી અને ત્યારે તેને દિલમાં નહિ રાખવી. મોઢ મોઢું કરીને તેની સફાઈ કરી નાંખવી. અગર મોહામદ કામિલમાં અફલ હોતે, ને તે આ હીકમતને સમજતો હોતે, તો અચીત પોતાની ખોરતને ઇપકાની રીતે પૂછતે કે, “કેમજી જરા જેટલું કામ તમારાથી નહિ થઈ શક્યું ને માથું દુઃખવાનું મોઢું બહાનું કાઢાડ્યું.” એટલે એજ વખતે જે ચાર ખાલોમાં બાંજગડ પતી જતે, અને બુડીયા અજમતના કારસતાન ઉઘાડાં પડતે. પણ મોહામદ કામિલે તો મોઢા ઉપર છાપ માર્યો, ને દિલમાં દુઃખનું દફતર ભડું હતું.

અસગરીને મોહામદ કામિલની કમમેહરખાનીથી ધબરાટ ઉપજ્યો, ને સમજી કે ખોદા ખેર કરે, લડાઈની શરૂઆત જણાવે છે. સાસુને જોઈ તો તે પણ ઉંચે મોઢે જણાઈ. આથી તે ધણી અચરતીમાં હતી, કે અરે ખોદા એ શું વાત છે! હજુ તો એ વાત પૂરી નહિ થઈ હતી, કે અજમતે એક બીજું પૂતૂર ચલાવ્યું. રમજાન મહિનો નજદીક આવેલો હતો તેથી મોહામદ કામિલની માએ અજમતને કહ્યું, કે “દાસી, રમજાન માથે આવે છે, મોઢે હમણાંથી તૈયારી કરતાં ચાલો. નાહનાં મોટાં સરવે વાસણો કલઈ કરાવાના છે, ધરને વરસ દિવસ થયો ચૂનો નથી ધોળ્યો. વાસતે લાલા હજરીમુન્નને કહો કે જોમ અને તેમ કંથેથી ૫૦ રૂપિયા આપે, ઇદને ખરચ માથે ચાલ્યો આવે છે.” દાસી અજમત ખોતી, “ખતરદાર વહુ તો પોતાની માને ઘેર મેહમાન જશે, અને મેં સાંભળ્યું છે કે એનો ખાપ તેહસીજદાર પણ આવનાર છે, તે જરૂર બંને છોકરીઓને મોકાવશે. વળી મેં એક ઠેકાણેથી સાંભળ્યું છે કે ખતરદાર વહુનો એવો એરાદો છે કે પોતાના ખાપની સાથે તે પણ પરદેશ જશે. વહુ જશે તો આપણા નાહના સાહેબજાદ પણ જશે. ત્યારે ખીની તમારો એમલો જીવ છે તો ધરમાં ચૂનો ધોળાવી, અને વાસણને કલઈ કરાવીને શું કરશો? પેલો કમખખત હજરીમલતો એવો ખેમરવત થઈ ગયો છે, કે દરરોજ તેનું આદમી દરવાજા ઉપર આવી પેસાનો તકાજો કરે છે, તો તેને કરજ કેમ કરી આપશો?” મોહામદ કામિલની મા એ સાંભળી થડી થઈ ગઈ, અને થડી થઈ જાય એવીજ એ વાત હતી. ધરના ધણીએ તો જ્યારથી લાહાર ગયા, ત્યારથી ફરીથી ધરની સિકલ જોઈ હતી નહિ. છ મહિને કે વરસ દહાડે જ્યારે જીવમાં આવ્યું તો કાંઈ મોકલતા, નહિતો કાંઈ નહિ. મોહામદ આકેજ વડા છોકરો તો માથી જુદા પડી ચૂક્યો હતો. ફક્ત મોહામદ કામિલનો દમ ધરમાં હતો. તે ગયો એટલે સરવે

પૂછ હતું. મોહોમદ કામેલની માએ અજમતને પૂછ્યું. “અરે સાચું કહે શું અપરદાર વહુ ખચીત જવાની?” દાસી બોલી, “બાઈ, જાએ નહિ જાએ એતો ઝાઘ જાણે, મેં તો ને સાંભળ્યું હતું તે કહ્યું.” મોહોમદ કામેલની માએ પૂછ્યું, “અરે કમખખત કોણથી સાંભળ્યું ને કેમ જણાયું?” દાસી બોલી, “સાંભળવાનું ને પૂછે તો કફાયતનેશ પાસેથી મેં એ રૂપિઆ ઉછીના માગ્યા હતા. તેણે કહ્યું કે હું આપતે તો ખરી પણ પાહાડપર જનાર છું, તે ઉપરથી મેં તેને બાબદ પૂછી, તેથી જણાયું કે સરવે વાત ઠીકઠી થઈ ચૂકી છે, માત્ર તેહસીલદારને આવવાની ઓછી છે. ઇદને બાજે દિને એ સંઘળાએ રવાના થશે. વળી સાંભળવા પર શું મુઠકો છે, ઝાઘને નોયો નથી પણ અફતથી તો પીછા-ચો છે! બીબી, શું તમને અપરદાર વહુના ઇંગોથી સ્મજ નથી પડતી. જુઓ, પેહેલાં તો વહુ ઘરનું કામકાજ સરવે નોતી બાળતી હતી, હવે તો માળા પરથી બીચે ઉતરવાના પણ જાણે કસમ ખાધા છે. બાપને નામના કાગજ પર કાગળે લખાઈ જાએ છે, તો જવા સિવાયે વળી તેમાં બીજું શું હોય?” મોહોમદ આકેલની મા એ અહેવાલ સાંભળીને ઈશ થઈ એજ વિચારમાં બેઠી હતી, તેટલામાં મોહોમદ કામેલ, બાહરથી આવ્યો. માએ મોહોમદ કામેલને પાસે તેડીને પૂછ્યું. “કામેલ, એક વાત પૂછું છું તે સાચેસાચી કહેશે?” મોહોમદ કામેલે કહ્યું, “વારં એવી તે શું વાત છે કે હું તમારીથી છૂપાવીશ?” માએ ને કાંઈ દાસીથી સાંભળ્યું હતું, તે બેલેબેલ દીકરને કહ્યું. મોહોમદ કામેલે કહ્યું, “માતાજી, હું સાચું કહું છું. કે મને એની કસી ખર્ખર નથી. મારી આગળ અપરદાર વહુએ એવી કાંઈ વાત કીધી નથી.” મોહોમદ કામેલની મા બોલી, “ચાલ જૂઠા! મારા આગળ વાત ઉડાવે છે? આટલી મોટી વાત ને તેની શું તને અપર નહિ?” મોહોમદ કામેલ બોલ્યો, “તમને એકીત નથી આવતું, તો તમારા સિરતા કસમ ખાઈ કહું છું કે મને માલમ નથી.” એટલામાં અજમત ડાસી આવી નીકળી. મોહોમદ કામેલની માએ કહ્યું, “કેમરે અજમત, કામેલતો કહે છે કે મને અપર નથી.” અજમત બોલી, “મીયાં, તમે બહુ માનો કે જુર, તમારી ઘણીઆણી જવાની તૈયારીએ તો કરી રહી છે. કદાચ તમારીથી છૂપાવતી હશે. એ કાંઈ પેલી મીજનદાર વહુ નથી કે નેતા પેટમાં વાત સમાતી હતી નહિ, એતો અપરદાર વહુ છે, કે ને કોઇને પણ પોતાનો ભેદ નહિ આવે.” મોહોમદ કામેલની માએ પૂછ્યું, “વારં કામેલ એ વાત સાચી હોયતો તમારે શું ઠરાવે?” મોહોમદ કામેલ બોલ્યો, “વારં એ કેમ કરી બની શકે, કે તમને એકલાં મૂકી હું ચાલી જાઉં? તેમજ અપરદાર વહુ પણ એવું તે શું માથું ધરાવે છે, કે પૂછ્યા પરછીયા વગર ચાલી જશે. વળી હું આને અપરદાર વહુને પૂછીશ કે એ શું વાત છે.” માએ કહ્યું કે “એ વાંજણી દાસીની

વાતપર ભરસો નથી, માટે હમણાં વહુને કાંઈ પૂછપરછ કરતા ના, જ્યારે વાત ખરી પડશે ત્યારે જોઈ લઈશું.”

એવી રીતે દાસી અજમત અમરગરીને તેની સાસુ તથા માઠી સાથે અણ-ખનાવ કરાવાની તદખીરમાં હતી, પણ અમરગરીને કોઈએ માઠેમાઠું પૂછ્યું કે કહ્યું પણ નહિ. તે પણ એ સમજાઓના દેખાવથી પામી ગઈ હતી, કે જરૂર કાંઈ એમાં ખેંચતાણ છે. અમરગરીની પાસે મેહમુદા માઠી જાણતી હતી, તે જરાજરાની વાતો અમરગરીને કહ્યા કરતી હતી. એથી દાસીની સરવે બદ-જતી અમરગરીને જણાઈ ગઈ હતી. પણ અમરગરી એવી હેમક નહિ હતી, કે જલદીથી ખીગાડ કરી ખેંચતી. તે એવી ફિકરમાં હતી, કે આ પંચાતીમાં પોતાની તરફથી કાંઈ કહેવું સાંભળવું મુનાસેબ નથી. આખર કોઈને કોઈ વાર વાત ઉઘાડી પડશે, ત્યારે જોઈ લઈશું. અમરગરીએ પોતાના દિલમાં કહ્યું કે “ઠીક છે અજમત, જોતો સૂછી, ઇનશાલા તુંને પણ કેવી સીધી ખના-વું છું. હમણાં ઈલાકાથી તારું મિશનું ચળી ગયું છે, કે ધરમાંને ધરમાંજ ફેંસાદ કરાવે છે ! ઇનશાલા તને હહાં મારું કે જ્યાં પાણી નહિ મળે, અને એવી તને ઉપ્પાડું, કે ફરી આ મોહોલામાં આવવું તારા નસીબમાં નહિ બને.” અજમત તની કમખખતી તેના માથાંપર ચઢી બેઠેલી હતી, તેથી તેણે ત્રીજી એક તદ્દખીર અમરગરીપર ઉભી કીધી. હજારીમલની તો આદત હતી, કે જ્યારે કોઈવાર અજમતને પોતાની દુકાનપરથી આવતી જતી જોતો, ત્યારે તેને અટકારીને છેડતો, કે “કેમ મામા, હમારા હિસાબ કીતાબની કાંઈ યાદ છે ?” જોમજ સાતમે આઠમે ઘેર આગળ ઉઘરાણી કરાવતો. એક દિને રવઘઆ મુજબ અજમત સોદો લેવા બજારમાં જતી હતી, તેને હજારીમલે રોકી. અજમત બોલી, “અએ લાલા, શું તમે મને દરરોજ ચીઢવવાનું મુકરર કરી રાખ્યું છે, કે શું ? જ્યારે મને જુઓછો ત્યારે તકાજો કરોછો. જોને આપોછો તેની પાસેથી માગો, ને તે ઉપર તકાજ કરો, હું પિચારી ગરીબ આદમી, મારી પૈસાની આકાત, મારી સાથે અને વાણિઆઓના લેણદેણ સાથે શું સંબંધ છે ?” હજારીમલે કહ્યું, “એ તમે શું બોલોછો, કે મારી સાથ સંબંધ નથી ! દુકાનપરથી તમે લઈ જાઓછો, હાથને હાથજ પીછાણોછો. માટે અમે તો તમાને પીછાણીએ છીએ, ને તમારી સાખ ઉપર ધીરીએ છીએ. અમે ધરવાળાંને શું જાણીએ ?” અજમતે કહ્યું, “આ લાલા, જરા ધ્યાન ધર, એવો ધરનો ભાજો ! મારી એવી તે શું પૂંજી તમે જોઈ લીધી. નથી મારી પાસે જગીર કે દોલત, અને તમે આંખ મીચીને શેંકડો રૂપિયા મને ધીર્યા ! અગર મને આપ્યા, તો જાઓ મારી પાસેથીજ લઈ પણ લેજો. મારા જે મહેલ ઉભા હોએ તે વેચાવજો. સરકારમાં જે મારું પેનશન હોએ, તે અંધ કરાવજો.” દાસીની એવી રોકડી વાતો સાંભળીને હજારીમલ ઘણો ધબ-

રાયો, ને દાસી સાથ મેળાવટની વાતો કરવા લાગ્યો, અને ખોલ્યો કે “આજે તો તમે કોઈ સાથે વઢીને આવેલાં જણાવો છો, જરા કહે તો શું વાત છે. ખામજી સાહેબે કાંઈ કહ્યું? હમ્મા સાહેબજીને કાંઈ ગોરસે થયે છે? અહીં આં આવો.” એમ અજમતને કહીને દુકાન પર ને છોકરી બેઠેલા હતા, તેના હાથમાં એક પૈસો આપીને કહ્યું કે “જલદીથી બે ખીડાં જરૂર નખાવીને તૈયાર કરાવી લાવ.”

જ્યારે દાસી બેઠી, ત્યારે હજમીમલે હશીને પૂછ્યું. “જણાવો છે કે આજે ખચીત કોઈ સાથે મરાઈ આવ્યાં છો?” દાસીએ કહ્યું, “ખાદા ન કરે, શા વાસતે લડું? તમે ખીજવી તો ખરેખર મેં પણ કહી દીધું. માચી વાઢીથી ખુર શું કરવા લાવે છો.” હજમીમલે કહ્યું, “એતો ઠી. વહેવાર તો મલિક સાથે છે, પણ તે તમારા હાથથી થાય છે કે નહિ? નથી અમારે નામની ચીઠી કે પતરી. તમે ઘણીના નામથી ને માથું તે આપ્યું.” અજમત ખોલી, “હા એમ ખોલો, એમાં હું ક્યાં ના પાડું છું, ને લઈ ગઈ છું તે હજમીમલેમાં કહી દેઉં, લાખોમાં કહી દેઉં, અને અમારી ખાઈ પણ (રૂપે રૂપેથી દોઆ નીકળે) બિચારાં કદી તકગર નથી કરતાં.” હજમીમલે ખોલ્યો, “મામા, બેગમ સાહેબ તો ખરેખર ઘણાં અમીર છે; વાહ શું વાત છે.” પછી હજમીમલે ધીરજથી પૂછ્યું, “નાહની વહુજીના કેવા હાલ છે? તે કેવી છે? પોતાની મોટી બેનના પગલાં પર છે, કે જુદી તરેહને મીળજ છે?” દાસીએ કહ્યું, “લાલા, કાંઈ પૂછોના, છોકરી તો અમીર ધરની છે, પણ દિલની ઘણી કંઠૂસ છે. દમડીના સોદા પણ જ્યાંજ્યાં ચારવાર બદલાવી નહિ મંગાવે ત્યાંજ્યાં પસંદ નથી પડતો. હા ખાદા રાખે હુનર, સંલુક તો દુનિઆની વહુ દીકરીઓ કરતાં ભરપૂર છે. ખાણું સારામાં સારું પકાવી શકે છે, ને સીતવામાં દરજીઓ, ને દરજીઓને માત કીધાં છે. પણ લાલા, અહીં આં અમીરીની વાત નથી. પેહેલ વેહેલાં તો મારી ઉપર પણ રોક તો કશું કીધી હતી. લાલા, તમે તો જાણો છો, મારું કામ કેવું કાવડું હોય છે? આખરે તેઓ થાકીને બેઠાં. બેગમ સાહેબ તો ઓલીઆં આદમ છે, અને તેઓના જ દમ કદમની બરકતથી ધર ચાલે છે, હમે ગરીબ પણ તેમના દામન પકડી રહેલાં છીએ. ઘણાં લોકોએ બેગમ સાહેબને ભડકાવ્યાં, પણ ખાદા સલામત રાખે, તેમના દિલ પર ક્રોધ નહિ આવ્યો, અને કોઈ રીતને સંખુન તેમણે મોઢી કાઢાડ્યો નહિ.” હજમીમલે કહ્યું “મેં સાંભળ્યું છે, કે નાહની વહુજીને ઘણી મોટી રીત મળી?” અજમત ખોલી, “ખાક, મોટી કરતાં પણ ઉતરવું.” હજમીમલે કહ્યું, “ઘણું તાજુબ છે, એના લગનની વખતે તો એના આપ ખાનસાહેબ તેહસીલદાર થયેલા હતા, વડી છોકરી કરતાં વધારે આપણું લાજમ હતું.” અજમતે કહ્યું, “ઓહો! તેહસીલદારને

કાંઈ દાશ નથી, તે જિઆરાએતો માઠી તૈયારી કીધી હતી, પણ એજ છોટી ઝોટીએ માખાપના બલારને માટે કહી કહીને સરવે ચીજો કમ કરાવી.” હજી-રીમલે કહ્યું, “અગર એમછે, તો વડી બેનની પકે એ પણ જીદું ધર માડી રહેશે.” અજમત બોલી, “જીદું ધર શાનું પણ એતો જખરી ધૂળ ફકાવશે. વડી વહુ મીઠાજદાર હતી, પણ દિલની સાફ, અને એતો જીઆનની મીઠી ને દિલની ઝોટીછે, કોઈ ગમ તેવું પણ જીવ પટકીને કામ કરે, તોએ એના ખાતરમાં નહિ આવવું. વાત પણ કહે તો બિદમાં, મોઢાપર કંઈ ને દિલમાં કંઈ, નહિયા એ ઓરત એક દહાડો નિભાવનારી નથી. હમણાંતો બાપ પાસે પાહાડ ઉપર જવાની તૈયારીઓ કરી રહીછે.” હજીરીમલે પૂછ્યું, “લાહોરથી હમણાં કોઈ કાગજ આવ્યુંછે કે નહિ?” અજમત બોલી, “દરેજાઈ હંતેજીએ એવેછે, નથી જણાવું કે શું શયખછે. કોઈ કાગજ પતર નથી આવ્યું, બાપજીતો ખરચની વાટેવાટ જીવેછે, હદના દહાડા માથે આવી ચૂકયાછે. વળી પરમ કે ચોથે દહાડે મને કહેતાં હતાં, કે હજીરીમલ પાસેથી પચાસ રૂપિઆ કરજે લાવજે.” હજીરીમલ કરજનું નામ સાંભળતાંજ ચોકચો ને બોલ્યો, “આગલા રૂપિઆનો રસ્તો કરી આપો, તો હવેપછીનાને વાસતે થઈ ચૂકશે. હવેતો મારો ભાગીયો માનતો નથી, બેગમ સાહેબને સારીપકે સમજાવીને કહેવું, કે જ્યાંથી બની આવે ત્યાંથી રૂપિઆ અદા કરે, નહિતો મને બદનામ ના કરશે.” અજમત બોલી, “તમારા રૂપિઆ ઓદા અપાવશે તોજ મળશે, બેગમ સાહેબ ક્યાંથી આપશે? તેવણ બાલેબાલતો કરજદાર થઈ ગયોછે. કહીઓ જીદો જીવ લેછે, કાપડીયો જીદો તંકાળો કરેછે.” હજીરી-મલે કહ્યું, “મને બીજા માગનારાઓ સાથે શું લાગેવળગેછે? હમારી દુકાનનો હિસાબતો બેગમ સાહેબને સફાઈ કરવાજ પડશે. હુંતો બેગમ સાહેબના ધરનો ઘણો મજાહળો રાખુંછું, પણ મારો ભાગીયો છદામીજાલ હવે માનતો નથી. અગર તે એ અહેવાલ જાણેતો આજે ફરિઆદી કોમી દે.” અજ-મત બોલી, “એ સરવે વાત બેગમ સાહેબને હું કહીશ, પણ ધરનો જરાએ જરા હાલ મને ખબરછે. ફરિઆદી કરો કે નાલેસ કરો, નથી રૂપિઆ કે નથી તેમાં આપવાની શક્તિ, રૂપિઆજ હતેતો વળી કરજ શું કરવા કરતે?”

એટલી વાતો થયા પછી, અજમત હજીરીમલ આગળથી ગમ, ને સોદા મામાન લઈ ઘરમાં આવી તો બીબાએ પૂછ્યું, “મામા, તું બજારે જાએછે, તો એટલી બેફિકર થાએછે, કે રાંધવા સીંધવાનો કાંઈ પણ વિચાર તને રહેતો નથી? જોતો ખરી, કેટલો દિવસ અહીં ગયોછે, હવે ક્યારે ગોશત અહડશે ને પકશે? ને ક્યારે ખાણું તૈયાર થશે?” અજમત બોલી, “મુઆ હજીરીમ-લના જઘડામાં એટલો વખત થઈ ગયો. તે મુઆ દરેજાઈ જતાં આવતાં મને ટોકવા કરેછે. આજે મારો જીવ ઉકળી આવ્યો તેથી મેં કહ્યું, ‘કે

થું તુંએ મારી રાજ રેવડી કરવાનો કરાવ કરી રાખ્યોછે કે શું?—જીવ
કાંએ કાઢાડ્યા કરેછે, જરા ધારજ ધર, લાહોરથી ખરચનું આવવા દે,
પછે તારે આગલો પાછલો સરવે હિસાબ ચૂકવ્યામાં આવશે, તે મુખ્યો તો
મારે માથે થઇ ગયો, ને બરી ખજારમાં મારી ફાળેલી કરવા લાગ્યો.”
ખીખી બોલી, “હજરીમલને શું બરાઈ ગયું? તેતો એવો નહિ હતો! ધણા
વરસોથી તેની સાથ લેણદેણ ચાલેછે, કોઈવાર વેહેલું પણ આપ્યું ને કોઈવાર
મોડથી, પણ કોઈ વખતતો તેણે તકરાર નહિ કીધી હતી?” અજમતે કહ્યું,
“ખીખી, કોઈ ખીખો માહાજન દુકાનમાં બાગીચો થયોછે, તે મુખ્યાએ ધાંધલ
કરવા માંડીછે. જેની જેની ઉપર લેણું હતું, તે ઉભાં ઉભાં વચ્ચન કરી લીધું
છે. જેણે નહિ આપ્યું, તેની ઉપર ફરિઆદી માંડી. હજરીમલે કહ્યુંછે કે,
‘બેગમ સાહેબ આગળ ધણા ધણા હાથ જોડીને મારી તરફથી કહેવું કે,
એમાં માઈ કાંઈ ચાલતું નથી, જેમ બને તેમ બે ચાર દિવસમાં રૂપિઆનો
રસ્તો કરી આપવો; નહિતો છદમીલાલ ખચીત ફરિઆદી માંડશે.’” એ
ખખર સાંભળવાથી મોહોમદ કામેલની માને જખરી ધાસતી ઉપજી. તેની
નાહની બેન અમીર બેગમ, ખાનમના ખજારમાં રહેતી હતી, અને તે જરા
જીજ્ઞાસી હતી, તેથી ખીખીએ અજમતને કહ્યું કે, “મામા, લાહોરથી તો
કાગજ પત્ર કે કાંઈ આપ્યું નથી, ત્યારે ખરચનું આવવાની ઉમેદ ક્યાંથી હોય?
અગર સાચેમાચ હજરીમલે ફરિઆદી માંડી તો કેમ થશે? મારી પાસેતો એટલો
સરસોમાનુ પણ નથી કે તે વેચીને આપીશ, અને ફરિઆદી થયા પછી પણ
આપીશું તો બેજાજીએ નામ તો આપ્યા શહેરમાં વગોવાશે. ડાલી લઈ આવ હું
અમીર બેગમ પાસે જાઉં છું, જોઉં ત્યાંથી કાંઈ લદખીર બની આવે.” અજ-
મત બોલી, “ખીખી, ફરિઆદતો કરી રાખેલીછે, જેણે મોઢથી કહ્યું તેને
કરતાં શું વાર લાગેછે? અને નાહની બેગમ સાહેબ બિચારીની પાશે ક્યાંથી
રૂપિઆ આવે? તેતો પોતેજ હમણાં તંગીમાંછે.” ખીખી બોલી, “આખરે
કાંઈ કરવું તો પડશેજ.” અજમતે પાસે જાઈને ધીમેથી કહ્યું, કે “એક મહિ-
નાને વાસતે ખખરદાર વહુ પોતાનાં કડાં આપતે તો વાત ઢંકાઈ જતે. તરત
થેજા એ કડાંને મારગેજ મૂકીએ, તો અરધું દેવું હજરીમલનું અપાઈ જાય.
મહિના એકમાં મીવાં ખરચનું મોકલી દેતો તેમાંથી, ધણા હું કોઈ ખીખ
સરફ પાસેથી લાવી તે છોડવીશું.” ખીખીએ કહ્યું, “અરે તું કાંઈ ઘેલી
થઈછે, ખખરદાર! એવી વાત મોઢથી પણ કાઢાડવી નહિ. અગર રહેવાનું
ધર મુકધાં વેચાઈ જાએતો તે મને કબૂલછે, પણ વહુને તો નહિ કેહું.” અ-
જમત બોલી, “ખીખી, મેં તો એના વિચારથી કહ્યું, કે વહુ હોય કે દીકરી
હોય તે કોઈ પારકું નથી. વળી જો આદા ન કરે, વેચી નાંખવાની નહિ અત
હોએતો એક મહિનાને વાસતેછે. એક ચીજ ધસકોતરીમાં નહિ પડી રહી,

ને સરાફને ત્યાં રાખી મૂકી, કે જેમાં તેની ખાતરજમ રહે.” ખીખીએ કહ્યું, “વહુ ઇકરીમાં ઘણો ફરક હોય છે, અને વળી તરતના વીહવા થએલીને કોઈ એવી વાત કહેવું હોય ? જો ખપરદાર ફરીથી એવી વાત જાણાવે તો કાહાડતી. એવું નહિ થાય, કે મેહમુદના કાનપર જાય, અને તે વહુ આગળ ફાડી ખાજે.” અજમત બોલી “મેહમુદ હમણું ઉભી ઉભી સાંભળતી હતી, પણ તે બચ્ચું, તેને હજી એવી વાતોની સમજ નથી.” ખીખીએ કહ્યું “ડાલી લઈ આવ, હું ખેન આગળ જઈતો ખરી, પછી જેમ સલાહમાં આવશે તેમ કરીશું.”

ખીખીતો ડાલીમાં ખેસી ખાતમના બજાર તરફ ગયાં, અને મેહમુદાએ સરવે વાત ખપરદાર વહુને જાહેર જણાવી. અસગરીને ખીખીતો કાંઈ જાણ્યું નહિ, પણ તરત પોતાના વડા બાઈ ખેરઅદેશખાનને એક કાગળ બીચેની મતલબનું લખ્યું.

અસગરીએ લખેલાં કાગળની નકલ.

“ખોજોરગ ખેરાદર સાહેબ,

“માન તથા ધન્ય સાથ સંજામત.

“અદબ બંદગી કીયાબાદ—જરૂરી મતલબ અરજ કરું કે, ઘણા દિવસ થયા મેં પોતાનો અહેવાલ તમને નથી લખ્યો, કાંએકે જે અરજ પતર ખોજોરગ બાવાની ખીદમતમાં મોકલું છું, તે તમારા વાંચવામાં પણ ખસીત આવતો હશે. હમણું એક જરૂરી વાત આવી પડી છે, તે હું તમારી જ ખીદમતમાં અરજ કરવી વાજબી સમજું છું. તે એકે કે જ્યારથી સાસરે આવી છું, ત્યારથી કોઈ તરેહથી મને રંજીદા થવું પડ્યું નથી, અને વડી ખેનને જે વાતોની રાવ ફરિઆદ કરવી પડતી હતી, તેથી કોઈ વાત તમારી દોઆથી મારી માથે નથી. સરવેજણા મારી ઉપર મોહોબત રાખે, અને હું ખુશી ભરેલી રહું છું, ફક્ત એક દાસી અજમતના હાથથી એવી મને ઇજા છે, કે જેવી કોઈને ખરાબ મીજાજની સામુ, કે બદખુશાન નણુંદથી પણ નથી હોતી. એ ખોરત આ ઘેરની પુરાણી દાસી છે, અને ધરમાંના તથા બાહેરના સરવે કામો એના હાથમાં છે. એ ખોરતે ધરને લૂંટીને સીદા ખાક કરી નાખ્યું છે. હમણું એટલું કરજ થઈ ગયું છે, કે તે અદા કરવાની તદ્દખીર જાણી નથી. કોઈ પણ તરેહનો બદોબસત ધરમાં નથી. મેં ફેટલાએક દહાડા સૂંધી ધર ખટલાના ચાલુ કારીખારમાં હાથ ધાલ્યો હતો, તેથી જણાઈ આવ્યું, કે દરએક ચીજમાં ધાવતી અને દરએક વાતમાં ઠગાઈ હતી. મારી રાખતોકથી માતા અજમત મારી દુશ્મન થઈ પડી છે, અને તે દહાડાથી દરરોજ નવો નવો ફેસાદ ઉભો કરતી રહી છે. જોકે હજી સૂંધી કોઈ નાખુ-

શીની વાત ઉઠી નથી, પણ એ દાસીનું રહેવું મને ધણું ધાસતી ભરેલું લાગે છે, તેમ એનું નીકળવું પણ ધણું મુશ્કેલ છે. તમામ બજારનું કરજ એની જ મારફતથી છે. એને કાહાડી મૂકવાનું નામ પણ નીકળે તો માનનારાઓને જાહેર બડકાવે. વળી કરજનો નથી હિસાબ કે નથી કેતાબ, જીખાનની ટોંક પર સરવે લેણું દેવું રહેલું છે. હું આહું છું કે સરવે લોકોના હિસાબ કેતાબ નક્કી થઈને લખાએ, નોંધાએ, અને હરેકના પરમાણુ મુજબનો હિસસો મુકરર કર્યામાં આવે, અને હવે પછી કરજ લેવાનો ચાલ બંધ થાએ; તથા દાસીને કાહાડી મૂકવામાં આવે. ભરસે છે કે બેનજારગ બાપની સાથે તમે પણ રમજનના તીરથ પર તસદી લેશો. હું આહું છું કે તમે મેહરબાની કરીને લાહિર થઈને આવો, અને મારા સસરાજીને જેવી રીતે બની આવે તેમ ઓછામાં ઓછા બે હફતાને વાસતે પોતાની સાથે લાવવા. તમે સરવેની સાથે એ તમામ મામલો પૂરતી ખૂબી સાથે ચૂકી જશે. હું આ કાગજને ધણી ધભરાટના વખતમાં લખું છું. કોઈ સરાફ ફરિઆદી કરવા ઉઠ્યો છે, ને દાસીએ સજાહ આપી છે કે મારા કડાં મારગેજ મૂકવાં. સાસુમાએ રૂપિઆના બંદોબસ્તને વાસતે આ વખતે માસીસાસુને ત્યાં ગયાં છે.”

મસીઆઈ બેહુનો વચ્ચે ચાલતી વાત.

એકમથા આવી રીતે અસગરીએ બાહ પર કાગજ લખ્યો, અને ખીજી તરફથી પોતાની માસીને કહેવડાવ્યું કે “હું એકલી છું, મારે બેન તમારી ખાનમને બે દહાડા મોકલવી; મેં સાંભળ્યું છે, કે તે તમારે ત્યાં રહેવા આવેલી છે.” તેજ સાંજના તમાશાખાનમ પણ આવી પહોંચી, ને ડાલીમાંથી ઉતરતાં જ મોટેથી બોલી, “અરે બલી બેન અસગરી, તમારા જેવી તો કોઈ બેનરવત નહિ હોએ. મેં માસાખાવાનું કાગજ તમારી પાસે મંગાવ્યું હતું! તે તમે નહિ આપ્યું!” અસગરીએ કહ્યું, “અરે! કોણ માગવા આવ્યું હતું?” તમાશાખાનમ બોલી “જીએ, આ મામા અજમત હાજર છે. કેમ બાઈ, ગયા શુકરવારે તમે મારે ઘેર આવ્યાં હતાં, તારે મેં તમને કહ્યું હતું કે નહિ?” અજમત બોલી, “હા બાઈ, એમણે તો કહ્યું હતું, પણ હું કમબખતને વાત યાદ રહેતી નથી; અહીંયાં આવતાં ઘરના ધક્કારામાં ભૂલી ગઈ.” અસગરી ધામથી બોલી, “તમને તો લટવા ને કજીએ કરાવવાનું જ યાદ રહે છે.” પછે તમાશાખાનમને કહ્યું, “કાગજ હાજર છે, અને વળી એક નવી ચોપડી પણ આવી છે, તેમાં ઘણી મજેની વાતો છે, તે પણ તમે લેતાં જજો.” અસગરીએ દાસીની સરવે વાત જરાએ જરા તમાશાખાનમને કહી. તમાશાખાનમ મીઝજની ઘણી આકરી હતી, તે તરતજ ખાસડું લઈને ઉઠી, ને અજમતને મારવા આવી. અસગરીએ તેના હાથ પક-

ડાને પાછી ખેસાડી દીધી, ને કહ્યું, “જોદાને વાસતે બેન એવા ગજબ ના કરે, હમણાં ઉતાવળાં ના થાઓ, સરવે ધાન બગડી જશે.” તમાશાખાનમે કહ્યું, “તમે એમજ અખાડા કરીને પોતાનો વફર ખુએછો, બેન અગર હું તમારી જગાએ હોતો તો જોદાના કમમ લઈ કહું છું, કે મુએલીને ખાસડાના મારથી એવીતો સીધી બનાવતે, કે ઉમર સ્ત્રી યાદ રાખતે.” અમરગરીએ કહ્યું, “જુઓતો ખરાં જોદા કરેછે તો એ નીમકહરામપર જોદાનો માર પડશે, હજુ થોડા વખતની દીલછે.

એ પછે તમાશાખાનમે પૂછ્યું, “તમારી સાસુ પોતાની બેનને ત્યાં શા મોટે ગયાંછે ?” અમરગરીએ કહ્યું, “તે ખિચારાં પછુ એજ વાંજણી દાસીના હાથથી ઘેરેઘેર અથડેછે. કોઈ શરાફનું દેવુંછે, તે વિશે દાસીએ આજે આવેલીને કહ્યું કે ‘તે ફરિઆદી કરનારછે,’ તેના રૂપિઆની તદખીરમાં ગયાંછે.” તમાશાખાનમે પૂછ્યું, “કયો શરાફ ફરિયાદી કરનારછે ?” અમરગરીએ કહ્યું, “નામતો હું નથી જાણતી.” તમાશાખાનમે દાસીને તેડી પૂછ્યું, “અજમત કયો શરાફછે ?” અજમત બોલી, “ખીખી, હજારીમલ.” તમાશાખાનમે પૂછ્યું, “પેલોજ હજારીમલ નહિ, કે જેની કુકાન ઝવેરી બાંધે જરમછે ?” અજમતે કહ્યું, “હા બાઈ, હા તેજ હજારીમલ.” તમાશાખાનમે બોલી, “તેની સાથે તો હમારા સાસરાને પણ લેણદેણછે, જોઈ શું મુઆની તાકાદછે કે ફરિયાદી કરશે. હું અહીંઆંથી જઈને તમારા સામગ્રીઆ બાંધને કહીશ, જુઓતો ખરાં તે કેવો તેને પાંચરો બનાવેછે.” બે દિવસ તમાશાખાનમે અમરગરીની પાસે રહી, ને ત્રીજે દીને રવાને થઈ અને જતાં જતાં કહેતી ગઈ કે, “બેન અમરગરી તમોને મારા મિરના સોગંદછે કે બપોરે તમારા સસરા આવે, અને આજે સરવે બાંજગડ નીકળે, ત્યારે મને જરૂર ખોલાવજો, અને અજમતને મને સોંપજો.”

મોહામદ કામલની મા જે પોતાની બેનને ઘેર ગએલી હતી, તેને બેન એવું કહી થોખાવી રાખી કે, “હે બેન કદીમદીતો તમે આવ્યાંછો, તો એક હફતોતો રહો.” તોપણ દરરોજ આદમી ખખરદાર વહુની ખખર અંતર પૂછવા આવતું હતું. અજમતે બેડી બેડી વળી એક નવો બુદ્ધો ઉભો કરીયો. એ વખતમાં “લાટ” સાહેબને આવવાની વજી હતી તેથી શહેરની સફાઈ કરવાને વાસતે હાકેમ તરફથી ઘણી તાકીદ થઈ. દરેક મોહામદ અને દરેક ગલીમાં એવાં જાહેરનામાં ચોંટાડવામાં આવ્યાં કે, ‘સરવે લોકોએ પોતપોતાની ગલીગુચીઓ સાફ કરવી તથા દરવાજા બાહર ચૂનો ઢાળાવવો, અગર કોઈ જગોએ કચરો પુત્રો મળશેતો ધર લીલામ કરીયામાં આવશે.’ એવીજ મતલબનું એક જાહેરનામું એ મોહામદની ભાગજ ઉપર પણ ચોંટાડવામાં આવ્યું હતું. બુદ્ધીવા અજમત રાતની વખતે જઈને મોહામદના દરવાજા ઉપરથી

તે જાહેરનામાનું કાગળ ઉઝડી લાવી છુપાછુપ પોતાના દરવાજા ઉપર ચોઠાડી દીધું, પછે બડી પામદાદ થતાં અંધારામાંજ, ખાનમના બજારમાં મિહોમદ કામિલની માને ખપ્પર કરવાને દોડી ગયું. હજીયોતો ધરનેા દરવાજો પહોં નહિ ઉંઘડ્યો હતો, તેવામાં તેણે સાદ માર્યો. મોહોમદ કામિલની માએ સાદ પીછાણ્યો, અને બોલી, “અરે દોડા દરવાજો ખોલો, અજમત આવે કવખતે કેમ દોડતી આવીછે!” અજમત સામે આવી તો પૂછ્યું; “મામા, ખેરીયતોછે?” અજમતે કહ્યું, “ખીખી, ધર પર એશતાર હયા એશતાર (એશતેહાર) કંઈ થાએછે તે ચોટાડ્યુંછે. જલ્યાએછે કે હજરીમલે ફરિઆદી કીધીછે.” મોહોમદ કામિલની માએ પોતાની બેનને કહ્યું, “લ્યો બેન, હુંતો જાઉં છું. જઈને હજરીમલને બોલાવીને સમજાવીશ, ખાદા તેના દિલમાં રહેમ મૂકે.” બેન બોલી, “બેન, હું ધણી શરમીનદિધું, કે મારાથી રૂપિઆનો ખંદોખસ્ત નહિ થઈ શકયો, પણ મારા ગજાની હાંસડી હાજરછે તે લેતાં જાઓ, બીરવી મૂકયાથી કામ નીકળે તો ઠીક, નહિતો વેચી નાંખજો.” મોહોમદ કામિલની માએ કહ્યું, “એર, હાંસડી હું લઈ જાઉં છું, પણ પેલાના રૂપિઆ ધણા વધી ગયાછે તે એક હાંસડીથી શું થશે?” બેન બોલી, “આખર તેમને પણ તો કહ્યુંછે, કે હુંખીજ કોઈ શરાફ પાસેથી કરને લાવી આપશ, વાસતે તમે ખાદાનું નામ લઈને સીધારો, તે આવેછે, તો હું તે પણ પાછળથી મોકલું છું.”

અસગરી સાસુને સાહે થવા લાગી.

મોહોમદ કામિલની મા પાછી ફરી ધર આવી પહોંચી. દરવાજા પર ઉતરી તો એશતેહાર (જાહેરનામું) વળગાડ્યું જોયું. અફસોસ કરતી આવીને ચૂપ બેસી ગઈ. સાસુનું આવવું સાંભળીને અસગરી માળા પરથી ઉતરી આવી; સલામ કીધી, અને સાસુને ગમગીન જોઈને પૂછ્યું, “સાસુમાએ, આજે તમારો એહેરો ઉદાસ દીસેછે?” સાસુએ કહ્યું, “હા, શરાફ ફરિયાદી માંડીછે, ને રૂપિઆની તદખીર કેયેથી બની નથી આવતી. અમીર બેગમે પણ જવાબ દીધો, અને ધર પર એશતેહાર લગાડવામાં આવીછે. જાંબએ હવે શું થાયછે.” અસગરીએ કહ્યું, “તમાએ હરગેજ એની ચીંતા કરવી નહિ. અગર હજરીમલે ફરિઆદી કીધીછે તો કાંઈ ધાસતી નહિ. તમાશા-ખાનમના સાસરામાં તેને લેણુદેણુછે. તમાશાખાનમે મને બરસો આપ્યોછે કે, હું હજરીમલને કહેવડાવીશ, અને જો નહિ માનશે તો તેના રૂપિઆનો કાંઈ રસતો કીધામાં આવશે. રજા થવામાં શું ફાયદો?” સાસુએ કહ્યું, “મારો કામલ હોતો, હું તેને હજરીમલ પાસે મોકલતો.” અસગરી બોલી, “તમે મુખતીઆરછો પણ મારા વિચારમાં તો શરાફી ખીલીવા જેવું નથી, નહિતો તે હવે પછે વધારે સેર થઈ પડશે, ને વારંવાર ફરિઆદીનો ડર રેખા-

ડ્યા કરશે. સૌથી સાહે તો એ છે કે આપણી તરફથી કાંઈ જણાવવું નહિ, ને ખારાખાહેરથી તેના ઉપર કાંઈ દબાણ કરાવવું, કે તે ફરિઆદી કરવાના વિચારથી પાછો ફરે.” મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, “તમાશા ખાનમ હજી છોકરી છે, તે દરબાર કચેરીની વાતો શું જાણે ? એવું નહિ થાયે કે તેના બરો-સામાં કામ બગડી જાયે, ને હાથથી કાશુ જતો રહે.” અસગરીએ કહ્યું, “હા, ખરે છે કે તમાશા ખાનમ છોકરી છે, મગર મેં વાત ઘણી પકી કરી લીધી છે, ને મારી ખાતરી થએલી છે.”

આ વાત ચાલતી હતી, તેવામાં મીયાં મોસલમે દરવાજા ઉપર સાદ કી-ધી. અસગરીએ કહ્યું, “જીવો મોસલમે આવ્યો છે, તે જરૂર આ બાબદમાં કાંઈ ખબર લાવ્યો હશે.” અસગરીએ મેહમુદાને એશ્વારત કીધી, તેથી તે ત્યાંથી જતી રહી. મોસલમેને અંદર બોલાવ્યો અને પૂછ્યું, “મોસલમે શું ખબર લાવ્યા છો !” મોસલમે કહ્યું, “એને તમોને સજામ કહેવાડી છે, અને તમારી ખેરઆશીઆત પૂછાવી છે, અને કહ્યું છે કે હજરીમલને નેડાવ્યો હતો, ને ઘણાએક ધમકાવ્યો તથા થથરાવ્યો છે, તેણે બરસો આપ્યો છે કે ફરિઆદી નહિ કરશે.” એ વાત સાંભળીને મોહામદ કામેલની માને કાંઈએક સંતોષ થયો. પણ અસગરી ઘણી અજાણીમાં હતી, કે તમાશા ખાનમે તો એમ કહેવાડ્યું છે, કે ફરિઆદી નહિ કરશે, ને હજરીમલ ફરિઆદી તો કરી ચૂક્યો છે, એ શું વાત છે ! વળી એશ્વતેહારની બાબદ પણ અજાણ છે. હું ધરમાં ખરેખર મેઢેલી છતાં તેની મને ખબર નહિ. હાકેમની એશ્વતેહાર હોતે તો કોઈ અપરાસી કે સિપાઈ પોકારતે ઇઆ સાદ કરતે ! મોસલમે ગયો, ને અસગરીએ મેહમુદાને કહ્યું, “જાઓ દરવાજા ઉપર જે કુલાજ ચોરાડે-લું છે તેને ધીમેથી ઉમેડી લાવો.” મેહમુદા કાગજ ઉમેડી લાવી. અસગરીએ વાંચ્યું તો, તેમાં માત્ર મોહોલા સફાઈ કરવાની બાબદ હતી, ફરિઆદીનું કશું જીકર નહિ હતું. સમજી ગયું કે એ પણ અજાણતામાંથી ચાલાકી છે ! સાસુને તો એ વાત જણાવી નહિ, પણ તેમને સારીપડે ધીરજ દીધી, કે “તમા ખાતરીથી બેસી રહો, ફરિઆદીની કશી ધાસતી નથી.” સાસુએ કહ્યું, “તમારા કહેવાથી ફરિઆદી વિશે તો ખાતરજમે થયું, પણ ‘શમેખરાત’ તથા ‘રમજાન’ ના તેહવારો માથે ચાલ્યા આવે છે, બંધી તીરથોમાં ખરચજ ખરચે છે. લાહોરથી કાગજ પતર પણ આવવું બંધ છે, એ ફિકરથી મારું લોહી ઉડી જાય છે.” અસગરીએ કહ્યું, “રમજાનને તો હજી ઘણા દિવસ પડેલા છે, યાદા રાજી રજકનો પહેલો યાડનાર છે, તેટલાં સુધી તો ગેબથી કોઈ તદખીર બની રહેશે. હા શમેખરાતને તો ચારજ દહાડા રહેલા છે, પણ શમેખરાત કોઈ એવો તહેવાર નથી, કે જેમાં ઘણા ખરચની જરૂર પડે.” સાસુએ કહ્યું, “મારે ઘેર તો વર્ષોવરસ શમેખરાતમાં વીસ રૂપિઆની ઉઠે છે.

પૂછે, એજ અજમત ખરચ કરનારી માણુદે." અસગરીએ કહ્યું, "ખરચ કરવામાં અજમતેની શું ? ખરચ એક જરૂરીઅતને વાસતે, અને એક વગર જરૂરીઅતે થાએછે, તે મુજબ શમેખરાતમાં કાંઇ એવી જરૂરીઅત નથી, કે તેને વાસતે એટલા રૂપિઆની અગત પડે." સાસુએ કહ્યું, "દીકરી, પીર પેગંમખર વરા વડેરાના ફાતીઆ કરાવવાએ, વળી લોકોને ઘેર માકલવું ચાક-લવું જરૂર છે. બોલવામાં તો સેહેલ છે, પણ લેઓ પાંચ રૂપિઆ હોયતો ચાલતી રીત મુજબ તમારા મીયાં અને મેહમુદાને વાસતે ફટાકા, દાડમડીનું થાએ. મોહામદ કામેલના પેવાહ થઇ ગયા તો શું થયું, જોદા રાખે તેનામાં તો હજી અરચ્યાંની વાતો ચાલી જાએછે. જ્યાંજ્યાં સો દાડમડી, વીશ પતંગ ને ફટાકા લેશે નહિ, ત્યાંજ્યાં મારો જીવ ખાઇ જવાનો, અને મેહમુદા પણ રડી રડીને ખુરા હાલ કરવાની." અસગરીએ કહ્યું, "ફાતીઆને વાસતે પાંચ શેરની મીઠાઈ ધણી થશે. માકલવા ચાકલવામાં તો અહીંથી આવશે, ને તેજ ખીજગમ જશે, અને મેહમુદા હવે ફટાકાને વાસતે જીત નહિ કરશે, હું તેને સમજાવી લેઈશ. એ મુજબ શમેખરાતનો કારીખાર જેમ બનશે તેમ હું સંભાળી લેઈશ, તે બાબદના કરજની ફિકર તમારે કરવી નહિ."

સાસુ સાથે એ વાતો થઇ, પણ અસગરી વિચારમાં હતી કે મીયાને ફટાકા, દાડમડીથી કેવી રીતે વાઈ. છેવટે આ હીકમતથી અસગરીએ મીયાને સમજાવ્યો, કે વાતની વાત કહેવામાં આવે ને મીયાને માફ નહિ લાગે. મોહમદ કામેલની સામે મેહમુદાને છેડીને પૂછ્યું, "કે કેમ ખેત, તમે શમેખરાતને વાસતે શું ધારી રાખ્યું છે ?" મેહમુદા બોલી, "જ્યારે બાઇ દાડમડી, ફટાકા લાવશે, ત્યારે મને પણ આપશે." હજી મોહામદ કામેલ કાંઇ બોલે, તે અગાઉ અસગરી બોલી ઉઠી, "બાઇતો એવી નકામી ચીજ તમારે વાસતે કેમ કરી લાવશે ? મેહમુદા, દાડમડી ફટાકામાં શું મજા હોય છે ?" મેહમુદાએ કહ્યું, "બાબીજી, જ્યારે દાડમડી છૂટેછે, ત્યારે કેવો મજાનો દેખાવ થાએછે !" અસગરી બોલી, "મોહાલામાં હજારો દાડમડી છૂટે, તે માળ ઉપરથી તમે પણ જોઇ લેજો." મેહમુદા બોલી, "વાહ ! શું ત્યારે હું નહિ છોકું ?" અસગરીએ કહ્યું, "શું તમને ખીક નહિ લાગશે ?" મેહમુદા બોલી, "હું શું મારે પોતાને હાથે મજગાવું કે ?" અસગરીએ કહ્યું, "ત્યારે જેવી રીતે તમે તમારી દાડમડી ખાજને હાથે છૂંતાં જોશો, તેમજ તેને બદલે મોહાલાની જોવી, વળી મેહમુદા માંબજો એ ધણી માડી રમત છે, એમાં બળી જવાની ધાસતી છે. એક વખતે મારા મોહાલામાં એક છોકરાના હાથમાંથી દાડમડી ફાટી ગઇ હતી, તેથી તેની બંને આંખો ફટી રદ થઇ, માટે એવી ગમત જોવીજ હોએતો તે દૂરથી જોવી. મેહમુદા વળી તમે સાસુમાનો હાલ જુવાઓ ? તેવો ઉદાસ છે કે નહિ ?" મેહમુદાએ કહ્યું, "હા, ઉદાસતો છે." અસગરીએ પૂછ્યું, "કો-

ધવાર તમે એમ પણ વિચારું છો, કે તેઓ શા થકી ઉદાસછે ? ” મેહમુદાએ કહ્યું, “ એતો હું જાણતી નહિ. ” અસગરી ખોલી, “ વાહ ! તમે કહેછો કે માછને હું ઘણી ચાહું છું, તે એવીજ રીતે કે ? ” મેહમુદાએ પૂછ્યું, “ પ્યારાં બાબીજી, માછ કેમ ઉદાસછે ? ” અસગરીએ કહ્યું, “ અરવની તંગીછે, સરાફ કરને નાણું આપતો નથી, તેથી તેઓ એ ચીંતામાંછે, કે મેહમુદા દાડમડીઓને વાસતે મમત કરશે, ત્યારે ક્યાંથી મંગાવી આપીશ ? ” મેહમુદા ખોલી, “ ત્યારંતો હું દાડમડી નથી મંગાવાની. ” અસગરીએ કહ્યું, “ શાબાશ—શાબાશ તમે ઘણા પ્યારાં બેનછો. ” પછી મેહમુદાને ગળે લગાડીને તેના ઉપર પ્યાર કરીધો. મોહમદ કામિલ આ સરવે વાત ચૂપ બેસીને સાંભળ્યા કરતો હતો. જોકે એ વાત વાજની હતી, તેથી તેના દિલે પણ તે ક્યૂંક કરી લીધી, અને તેજ વખતે નીચે ઉતરીને મા આગળ ગયો, અમિ ખાલ્લો, “ માછ, મેં સાંભળ્યું છે કે તમે શમેયરાતની ફિકરમાં બેઠાં છો, તો મારી ફિકર ના કરતાં, મને દાડમડી ફટાકાની જરૂર નથી, અને મેહમુદા પણ કહેછે કે હું પણ નથી મંગાવાની. ”

અરવની એક રકમતો એવી રીતે ઝાંછી થઇ. ફાતીઆને વાસતે જો રૂપિઆમાં ખાસી મીઠાઇ બની ગઇ. મોકલવા ચાકલવાનો બંદોબસત અસગરીએ પોતાને માથે લીધો. જ્યારે બાહરથી ભાગજો આવ્યો, તે ઘરમાં નહિ રાખતાં, આપીને માણસ ગયું, એણે તરત તે આ ઘરને નામે ખીન્ને કેકાણે મોકલી દેવા લાગી. જ્યાં જ્યાં મોકલવાનો હતો તે સંઘળી જઇયાએ અવાર નવાર પહોંચાડી દીધું, અને જો રૂપિઆમાં ખાસી શમેયરાત થઇ ગઇ. આ બંદોબસત જોઇને અજમતતો બળી જળી ગઇ, કેમકે તેની મોટી રકમ જતી રહી. જે કાંઈ બાહરથી આવતું, તે સરવે એ લેતી, અને જે ઘરમાંથી જતું તેમાંથી પણ અરકું કાઢાડી લેતી હતી. વળી શમેયરાતનો હલવો જે સૂકવીને રાખતી હતી, તે મહિનાઓ સૂધી વસાણાની માફક ફાક્યા કરતી.

શમેયરાતની બાદ અસગરીના બાપનું આવવું થયું, ને નવ દસ દિવસ વાત વાતમાં યુજરી ગયા. રમજાનને ચાર દિવસ અગાઉ અસગરીના બાપ દૂરઅંદેશખાન સાહેબ દિલ્લીમાં આવી પહોંચ્યા. અસગરીને પોતાના બાપ આવનારછે તેની ખબર આગમચથી હતી, અને સાસુ તથા આવંદને કહી મૂકેલું હતું, કે જે દિને તેહસીદાર આવશે તેજ દિને હું તેમને મળવા જઈશ. જ્યારે અસગરીને બાપના આવ્યાની ખબર પડી, ત્યારે તરત ડોળી મંગાવી પોતાને ઘેર જઈ પહોંચી. બાપે જોતાં ગળે લગાડી, અને આંખમાં પાણી લાવ્યો. ઘણીવાર સઘી તેની ખબર અંતર પૂછી, અને અસગરીને કહ્યું, “ તમારી બાહેશ મુજબ યેરઅંદેશખાન બાહાર ગયાછે, અને ચાલું બોલાવું છે, તો કાલે હવે પરમરોજે વેવાઈ સાહેબને લઇને આવી પહોંચશે. તે-

એનું એક કાગળ પણ મને રસતામાં મળ્યું હતું, જેમાં સાહેબને રજા મળી ચૂકી છે.” અસગરી એક રાત તથા બીજો દહાડો પોતાની માતા ઘરમાં રહી, અને સાંજની વખતે બાપને કહ્યું, કે “અગર રજા આપો તો આજે હું પાછી જઈ.” બાપે કહ્યું, “બાલી, એક હફતો તો રહો, હું વેવાણને કહેવડાવીશ.” અસગરીએ કહ્યું, “જેમ તમે ફરમાઓ તેને તાબે છું, મગર સસરાજીના આવ્યા અગાઉ ઘરમાં મારે હાજર રહેવું ફરસત દિસે છે.” બાપે વિચારીને કહ્યું, “હા, એ વાત તો ઠીક છે.”

અસગરીના સસરાનું આવી પહોંચવું.

અસગરી બાપથી રજા લઈને સૂરજ આથમતા અગાઉ ઘરમાં આવી પહોંચી. બીજો દિને આધાની લગભગ વખતે મોહામદ કામેલના બાપ મોલવી મોહામદ ફાતેલ સાહેબ પણ એકાએક આવી પહોંચ્યા. એ મોલવી સાહેબ લાહોરના સરદારને ત્યાં સુખતાર હતા. એ સરકારથી તેઓને પચાસ રૂપિયાનો ફરમાહેઓ મળતો હતો, તથા મકાન અને સ્વારીના ઘોડાનો ખર્ચ સરદારને માથે હતો. એરઅંદેશખાન અસગરીની બક્ષામણ મુજબ લાહોર ગયો હતો, અને અસગરીનું કાગળ મોલવી મોહામદ ફાતેલ સાહેબને દેખાડ્યું. મોલવી સાહેબ વહુનું કાગળ જોઈ ખુશ ખુશ થઈ ગયા. અમળી-તો કદાચ તેઓ રજા નહિ લેતે, પણ હવે વહુને જોવાના શોખથી સરદારને ધણુંએક પટાવી સમજાવી, એક મહિનાની રજા મેળવી, એરઅંદેશખાનની સાથે આવ્યા. જોકે અસગરી લગન બાદ સસરાની સામે નહિ આવેલી હતી. તેથી સસરાને આવેલા જણી શરમને લાધે માજ ઉપર જઈ બેઠી. મોહામદ કામેલની મા ધણી અચરત હતી, કે એઓ એકાએક કેમ આવી પહોંચ્યા ! મતલબ, આધા પીધા પછે, વાતો શરૂ થઈ, મોલવી સાહેબે બી-બીને કહ્યું, “સાંભળોજી, મનેતો તમારી નાહની વહુએ ખેંચી તાણીને બોલાવ્યો છે.” અને પેલાં કાગળનો તથા એરઅંદેશખાનને આવવાનો સરવે અહેવાલ બી-બીને કહી અને કહ્યું, કે “વહુને બોલાવો.” સાસુ માલ ઉપર ગયાં ને કહ્યું, “દીકરી ચાલો શરમાવાનું કામ નથી, તમેતો એમની જોડમાં રમેલાં છો.” સાસુના કહેવાથી અસગરી ઉઠીને સાથે ગઈ, અને સસરાને ધણા અદબથી નમીને બેઠી. મોલવી સાહેબ બોલ્યા, “સાંભળો બાઈ, હું-તો ફક્ત તમારાં બોલાવ્યાથી આવ્યો છું; ને તમારું કાગળ જોઈને મારો જીવ ધણો ખુશ થયો છે. જોદા તમારી ઉમર અને નેકબ-ખતીમાં જીઆદતી કરે. બારીકીથી જોઈ છું તો અમારા ઘરના ધન બાએગ છે, કે તમારા જોતાં અમારા ઘરમાં આવ્યાં, ને હવે મને એકીન થઈ છે, કે આ ઘરનો દહાડો ફરો છે, અને જોદા કરે છે તો કાલે તમારી મરજી, તથા તમારા વિચાર મુજબ સરવે જોડવણ થશે.”

બે ચાર દિવસ સ્ત્રીતો બોલવી શાહેબ તરતના આવેલા હતા, તેથી મળવા બેટવામાં શેકાયા, તેમજ પેહેલા બે ચાર દહાડા શાજને લીધે ધરના કામકાજ તરફ ધ્યાન આપવાને બન્યું નહિ. એક દિને વહુને બોલાવી પાસે બિસાડી, અને અજમતને પણ બોલાવી કહ્યું, કે “મામા, હું છું તેટલામાં સરવે હિસાબ કેતાબ કરી લ્યો, જેનું જેનું લેવું દેવું હોય, તે સરવે લખાવોતો જેને જેટલું મુતાસેબ હોય, તેટલું આપવામાં આવે, અને જે કાંઈ બાકી રહે તેના હકતાનો બંદોબસત કરી આપવામાં આવે.” અજમતે કહ્યું, “એકનો હિસાબ હોયતો હું મોઢે પણ યાદ રાખું. કણીઓ, કાપડીઓ, કસાઈ, તરકારીવાળો, હલવાઈ એ સરવેને દેવું છે, અને હજરીમલનો હિસાબ એક જીવીજ રકમનો છે. જેને જેટલું આપવું હોય તે મને આપો, કે હું આપી આવું, એટલે આપને નામે જમ થઈ જશે.” બોલવી શાહેબતો સીધા સાદા આદમી હતા, તેથી તેઓએતો આપવાનું મન કીધું, પણ અસગરીએ કહ્યું, “એમ વગર હિસાબે આપવામાં શું કાપદો? પેહેલાં દરએકનું કેટલું કરજ છે, તે જણાવે પછી તેને સુજી સમજીને આપવું જોઈએ.” અજમતે કહ્યું, “ખાણાથી કારેગ થાકેતો હું દરેકને પૂછી આવું.” અસગરીએ કહ્યું, “પૂછી આવ્યાથી શું થવાનું. જેનું લેવું હોય તે હાંમાં આવી હિસાબ કરી જાય” અજમત બોલી, “બીબી, તમેએતો એક વાત બોલી દીધી, પણ હું ક્યાં ક્યાં બોલાવતી કરું? વળી તે લોકો પોતાના કામ ધંધાથી ક્યાં છટ પામે છે, કે મારી સાથ ચાલી આવશે?” અસગરી બોલી, “મામા, કાંઈ શાજ શાજના તેડવાના નથી, એક દહાડાની વાત છે. જમને બોલાવી લાવો, સાંજના ખાણાની ગોઠવણ હું કરીશ, તમે આજે એજ કામ કરો. લેનારાએતો આપવાનું નામ સાંજનાં દોડતા આવશે. હજરીમલ બે કોમ ઉતર કચેરી સ્ત્રીતો ગયો, ત્યારે અહીંમાં આવતાં શું તેના પગમાં મેદી લાગી છે? વળી દૂર કોણ છે? તરકારીવાળો, કસાઈ, કણીઓ, હલવાઈ સુધળાઓ આવેજ ગતીમા છે. ફક્ત કાપડીઓ અને હજરીમત દૂર છે. એ બેને કાતપર રાખો, ને આએ ફૂટકલ હિસાબ આજે નક્કી કરી નાઓ.” અજમતની ઠાંઈ રીતે મરજી નહી હતી, કે હિસાબ થાય, પણ અસગરીએ વાતોનાં તેને એરી દાખી કે કાંઈ જવાબ બની નહિ આવ્યો.

અજમત ડોશીનાં કરતુકોનું કુટુંબ.

સૌથી પેહેલાં હલવાઈ આવ્યો. તેને પૂછ્યું કે “લામા, તમારું શું નીકળે છે?” હલવાઈ બોલ્યો, “૩૦ રૂપિયા.” પૂછ્યું કે, “શું શું ચીજ તમારે ત્યાંથી આવી હતી? ત્રીસ રૂપિયાતો ધણુ વધારે કહેછો.” હલવાઈએ કહ્યું, “સાહેબ ત્રીસ રૂપિયા શું ધણુ છે? પંદર રૂપિયાનો સમાનતો આ વેળાની શબેબરા-

તના તહેવારમાં આવ્યો, તેમાજ ફક્ત એક રકમ દસ સેર ચુણીની છે.” મોહમદ કામેલની મા બોલી, “અરે શાની ચુણી ! આએ વખતેતો અમારે ઘેર ને કાંઈ રાંધ્યું રંધાયું તે સરવે રાંડે બળરેથી આવ્યું.” એ સાંભળી અજમત ઉજલી ફક થઈ ગઈ, અને હલવાઈને કહેવા લાગી, કે “તે દસસેર ચુણી તેં એએના હિસાબમાં કેમ બખી નાંખી ? તેતો ખીજાં ધરને વાસતે હું લઈ ગઈ હતી, ને તને જણાવ્યું હતું પણ.” હલવાઈએ કહ્યું. “મનેતો તમે કોઈ ખીજાં ધરનું નામ નહિ કહ્યું, એજ સાહેબના નામથી લઈ ગયાંછો, નહિતો મને શું કાલદો હતો, કે ખીજાની ચીજ એએના નામે લખ્યું ? મનેતો ખીજા કોઈ સાથે પીછાણુ પણ નથી.” આથી અજમત આંઈ પડી કાંઈ બકવા લાગી. મોલવી સાહેબે કહ્યું, “ઠીક, ચુનીની રકમ ફાહાડી નાખો, અને ખીજી ચીજો ખતાવો.” દૂકામાં તેણે એવી રીતે કેટલી-એક ચીજો કહી કે ને કદી ધરમાં આવેલીજ નહિ હતી. ચારસેર ખાલુસાઈ મીઠાઈ “મોલુદશરીફ” ના ખેડકને વાસતે આવેલી જણાવી. પણ રમુજતો એ હતી, કે અહીઆં કદી કોઈએ મોલુદની મજલસ કીધીતીજ નહિ ! એવી રીતે સરવે રકમો ૨૬ કરતાં ફક્ત છ સાત રૂપિઆ ખરેખરા નીકળ્યા, આઠી સરવે જૂઠું હતું. આથી મોલવી સાહેબને જીવ બળી ગયો, અને ધણેજ ગોરસો ઉભરાઈ આવ્યો, તેથી પૂછ્યું, “કેમરે નીમકહરામ અમજત ! એવુંજ દુનિઆબર કરજ તુંએ આ ધર ઉપર કરી ચૂક્યું કે ? અને એજ રીતેજો ધરને ધૂળમાં મેળવ્યુંછે !”

હલવાઈનું થઈ ચૂક્યું, પછી તરકારીવાળો આવ્યો, તે બોલ્યો “મીયાં, મારે તો રાજનો ઉકરેછે, રાજ એ આનાની તરકારી.” મોહમદ કામેલની મા બોલી, “અરે ! સેરબર તરકારી મારા ધરમાં આવેછે, તે રાજના એ આનાની થઈ ?” તરકારીવાળો બોલ્યો, “ખાઈ સાહેબ, મારી દુકાનેથી અજમત દરરોજ ત્રણ સેર લાવેછે.” અજમત બોલી, “હા ત્રણસેર લાવુંછું, એક સેર તમારા નામથી, તથા એક સેર મારી છોકરીને વાસતે, અને એક સેર ખીજાં ઘેરને વાસતે, હું કયાં નામુકર જાઉંછું ? એ સુએ સઘળું તમારે નામે આપવેછે.” તરકારીવાળાએ કહ્યું, “અરે ખેલમાન જુડીયા, અસલથી તું આજ ધરને હિસાબે ૩ સેર લાવતી હતી, ને જ્યારે તેના રૂપિઆ મળતા તે પણ એજ ઘેરથી મળતા હતા” હવે કસઈ અને કછીઆનો હિસાબ થયો, તે તેમાંથી પણ હજારે ઠગાઈ નીકળી, અને શાયેત થયું કે અજમત આ ધરના સોદામાંથી પોતાની દીકરી ખેરાતન તથા એ ત્રણ પડોશણેના ધરમાં પ્રદે પાડતી હતી, અને આ ધરના નામે સોદો લાવતી, ને ખીજી જગ્યાએ વેચી નાખતી. એવી રીતે સાંજ તબક્ક પરચુરણ હિસાબ થયો. હવે ફક્ત કાપડીયો અને હજારીમખ બાકી રહ્યા. મોલવી સાહેબે કહ્યું, “હવે આજે મુબતલી રાખો, કાસે જોઈ સેઈશું.

પણ મોજાથી સાહેબે હજવેથી કહ્યું, કે એવું મહિ બને કે અજમત નાસી જાયો.” અમરગીએ કહ્યું, “ધરખાર, છોકરાં બચ્ચાં છોકરીને ક્યાં નાસી જવાની હતી. હા, જો શરમવાળી હોયતો કાંઈ ખાધ પીને કરે, પણ એવી શરમવાળી હોતેતો આવું કરમ કેમ કરતે. તોપણ એની ચંભાળ રાખવી સારીછે, તે ફક્ત એટલાજ કે બાહર જાએ આવે તે કોઈ આદમી જોયા કરે.” મોજાથી સાહેબનાં ખીદમતગારો જે સાથે આવેલા હતા તેમાના એકને છુપું કહી રાખ્યું હતું, કે “અજમતને આવતી જતી જોયા કરજો.” બપોરે આધાથી ફારેગ થયાં, ત્યારે અજમત ધીમે ઉડીને બાહર ચાલી. પેલા ખીદમતગાર પણ પછવાડે પછવાડે લાગુ રહ્યો. અજમત પેહેનાંતો પોતાને ઘેર ગઈ, અને ત્યાંથી કાંઈ બગલમાં મારીને, તીરની પાસે સીધી કાપડીવાને ઘેર જઈ તેને માદ માર્યો. કાપડીયો ધભરાઈને બાહર આવ્યો, ને બોલ્યો, “માઠીબાઈ, તમે આ વખતે છતાં કાંએ ?” અજમતે કહ્યું, “કે મોજાથી સાહેબ આવેલાછે, જેનું જેનું દેવુંછે, તે સમજાના હિસાબ નક્કી થાયછે. કાલે તમાને પણ મોજાવશે, ત્યાં જાયો તો એવી વાત નો કરશો, કે જેમાંથી મારી ફજેતી થાય.” કાપડીઆએ કહ્યું, “હિસાબ કરવામાં તમારી ફજેતીની શું વાતછે ?” અજમત બોલી, “લાલા, તમે તો જાણોછો, કે એ કમખખત બાજબચણી માઠી હોયછે. શેકના હિસાબમાં હું પોતાને વાસતે પણ તમારી દુકાનેથી કોઈ કોઈવાર શીટીન, નેનસુખ અને જામદાની લઈ ગઈછું.” કાપડીયાએ કહ્યું, “હું શું જાણું, કે તમે પોતાને વાસતે શું શું લઈ ગયાં છો ?” અજમતે કહ્યું, “મને આ વખતે હિસાબ કરવાનું તો બાણ નથી, પણ જે ચાર-ધાન જામદાની અને શીટીન, નેનસુખના તથા દસ ગજ રંગીન કપડ મારે હિસાબે નીકળશે. લ્યો, આ મારા હાથની ચાર બંગડી. એ સોળ રૂપિઆનીછે, ધસાવાથી એક રૂપિઆ એછો થયો હશે. પંદર રૂપિઆ મારે નામથી જમે કરવા, અને જે ચાર રૂપિઆ જે મારી ઉપર બાકી નીકળશે તે આપવાને હું હાજરછું.” કાપડીયાએ કહ્યું, “બંગડીઓ તમે આપોછો તો ખેર, હું તે લઈ રાખુંછું, પણ રાતનો વખતછે ને ખાનું દુકાન ઉપરછે, તે સિવાયે શું જણાયે કે શું આપ્યું છે, ને શું આપવાનું છે ?” અજમતે કહ્યું, “આ વખતે મારી આખર તમારે હાથછે, જે રીતે બની શકે તેમ ચલાવજો.” એમ કહી કાપડીઆ પાસેથી રજા લઈ પાંચરી હજારીમનને ઘરે જઈ પહોંચી. હજારીમન પણ અજબ થઈ બોલ્યો કે “આ વખતે તમે ક્યાંથી ?” અજમત તેના પગપર પડી, અને રડીને કહેવા લાગી, કે “મારાથી એક જૂથ થઈછે.” હજારીમણે પૂછ્યું “તે શું ?” અજમત બોલી, “તમે કબૂલત આપો, કે માફ કરીશ તો હું કહું.” હજારીમણે કહ્યું, “વાતતો કહો !” અજમતે કહ્યું, “ચાર મહિના થયા, બાહોરથી ખરખનું આપ્યું હતું, ને મોજાથી સાહેબે ૧૦૦ રૂપિઆ તમારે

સારં મોકલ્યા હતા, તે મારે હાથે ખરચાઈ ગયાછે, અને ઘરમાં મેં ધાસતીને મારે જણાવ્યું હતું નહિ. હમણાં મોલવી સાહેબ આવી પહોંચ્યાછે, તેઓ તમોને હિસાબને વાસતે બોલાવનારછે. હું એ રૂપિઆનું કંઠાણું લગાડીશ, વાસતે તમે એ રકમ જાહેર કરતાનો.” હજરીમલે કહ્યું, “એ ચાર રૂપિઆની વાત હતેતો હું કદાચ છુપાવી લેતે, એટલા સો રૂપિઆનો મારેથી છુપાવી શકવાના નથી.” અજમતે કહ્યું, “શું એટલા સો રૂપિઆનો પણ મારે એતબાર નહિ ?” હજરીમલે કહ્યું, “ખરી વાતતો એછે, કે તમારે એક કોરીનો પણ એતબાર નથી, જે ઘરમાં તમે ઉમરબર પરવરશ પામ્યાં તેમનીજ સાથ તમે આવાં સલુક કીધાં, તો બીજાની સાથે તમે કેમ ચૂકા તેવા આસામી છો.” અજમતે કહ્યું, “હા લાલા, જ્યારે ખૂરો દહાડો માથે આવેછે, ત્યારે સૌ દુશ્મન થઈ જાયછે. ખેર, જો તમુને એતબાર નથી, તો આ મારી દોકરીની પહેંચીઓ તથા આશુમંદ લઈ લ્યો.” હજરીમલે કહ્યું, “હા, એ લેવડ દેવડની વાતછે, પણ દિસ હોએતો માલ પારખ્યામાં આવે, ત્યારે જણાએ કે કેટલાનેછે, અટકળથી તો એ માલ પચાસ ચાહાડનો હશે.” અજમતે કહ્યું, “ઓહો ! લાલા, એવો જીજમ ના કરો. હજુતો ચાર મહિલા થયા બધી જણુસ નવી કરાવીછે, સો સંવાસોની લાગટ થએલીછે.” હજરીમલે કહ્યું, “એમ ખુરં માનવાનું શું કારણ, તમારી ચીજ સોની હોય, હમ્મા બસોની, કોઈ કાહાડી તો નથી ખાવાનું, તોજાઆથી જેટલાની હડથે ભે જણુશ.” એ સરવે બંદોબસત કરીને અજમત ઘેર પાછી આવી. આણી તરફ મોલવી સહેબનો ખીદમતગાર આગમચથી દોડતો આવ્યો, ને સરવે વાત મોલવી સાહેબને જણાવી, અને મોહમદ કામેલની માની મારફતે અસગરીને પણ ખબર પડી.

સહવાર પડીતો કાપડીઆ તથા હજરીમલને બોલાવી મંગાવ્યા. હિસાબ તપાસતાં કાંઈ તકરાર થવા લાગી. અજમત ચીરદાઈ ચીરદાઈને બોલતી હતી. કાપડીઆએ કહ્યું “તું બુડીયા શું બડબડ કર્યા કરેછે, લે તારી ચૂંડીઓ, તુતો પંદર રૂપિઆની કહેતી હતી, બજારમાંતો નવ રૂપિઆની અંકાએછે.” તેમજ હજરીમલે પણ પહેંચીઓ તથા ચૂડા કાહાડીને સામે યુક્ત્યા, અને અજમતને કહ્યું, “નહિજ એ માલ અમારે કામનો નથી.” મોલવી સાહેબે કાપડીઆ તથા હજરીમલ બન્નેથી પૂછ્યું, “કેમ ભાઈ એ શું ચીજો છે ?” ત્યારે બંન્નોએ રાતની વાત જાહેર કીધી. આ વેળા અજમતના માંપર ગોયા લાખો ખાસડાં પડતાં હતાં. હિસાબ નફી થઈ ચૂક્યો, ને મોલવી સાહેબે આપવાને સારં રૂપિઆ કાહાડ્યા, અને જેના જેટલા વાજખી નીકળતા હતા, તે પેટે અરધા અરધા સરવેને આપ્યા અને કહ્યું, મેં લાહોરથી રૂપિઆ મંગાવેલાછે, તે પાંચ દસ દિવસમાં આવશે, ને ખાકીના પણ

ચૂકવી આખ્યામાં આવશે, સધળાઓએ પૂછ્યું, કે “અજમતની ઉપર ને અમારું નીકળે છે તે કંની પાસેથી લઇએ ?”

આ વાતો ચાલતી હતી, તે મોસજમ ને નિશાજે જતો આ તરફ આવી લાગ્યો તે સાંભળતો ગયો. તેણે જાણને તમાશાખાનમને કહ્યું, કે “આજે તો અસગરી ખેતના દરવાજા પર જાવરી બીડ થયેલી છે, ને તેમના સસરા હિસાબ કેરાબ કરે છે.” તમાશાખાનમ એ સાંભળતાં જ ડાહીમાં ખેંચી આવી પહોંચી. ઉતરીને અસગરી ઉપર રોડોંસો કીધો, “કેમજી, તમે મને ખબર નહિ કીધી તો શું થયું ?” અસગરીએ કહ્યું “હજીતો હિસાબ ચાલે છે, એ બખેડા થઈ ચૂકે તો હું તમોને ખબર કરતે.” પછી મોલવી સાહેબે તે લોકોને કહ્યું, કે “અજમત પાસે ને લેહેણું હોય તે એની પાસેથી લ્યો,” અને અજમત તરફ મોટું કરીને બોલ્યા, “હજરત, એઓના રૂપિયા અદા કરો.” અજમતે આંખો નીચી કરીને કહ્યું, “મારી પાસે ઘીકરીનું ઝવેર છે, તેમાંથી એઓ પોતપોતાનું સુજી સમજીને લે.” છોકરીનું તમામ જવરતો તરફારીવાળો, કસાઈ, દાણાવાળો, કાપડીઓ એઓના અરધા ભાગતામાં આવી ચૂક્યાં. હજારીમલના સો રૂપિયાને વાસતે રહેવાનું ઠીકરું ગીરચી રાખવું પડ્યું. સ્ટાંપના કાગળ ઉપર લખત પત્ર કરી ચાર ચારા માણમની સાખ કરાવી. પછી મોલવી સાહેબે અજમતને કહ્યું, “બસ, હવે તમે ખેર સાથે છતાંથી સીધારી આવો, તમે જેવાં નીમકહરામ, દગલખાજ, ખેલમાન આદમીનું અમારા ઘરમાં કાંઈ કામ નથી.” અસગરી બોલી, “એનામાં નીમકહરામી ઉપરાંત એક ખીજી પણ સેકત હતી, તે એકે ઘરમાં ટંડે ઉભો કરાવાની તદખીર કરતાં હતાં. કેમ અજમત, પેલાં બજીઆંની વાત યાદ છે ? જેની મેહમુદાના બાઇએ ફરમાશ કીધી હતી, અને તમે મારી તરફથી જાણને જૂઠું કહ્યું હતું, કે વહુ કહે છે કે ‘મારું માથું કુખે છે !’ કહોતો મહોં, ક્યારે તમે મને કહ્યું હતું અને ક્યારે મેં માથું કુખવાનું બાહાનું કીધું હતું ?” અજમતે કહ્યું, “ખીખી, તમે માળ ઉપર ફુરાત પઢતાં હતાં, હું કહેવા ઉપર આવી ત્યારે તમોને વાંચતાં જોઈ પાછી ફરી આવી.” અસગરીએ કહ્યું “ત્યારે માથું કુખવાની વાત તો તમે તમારાં દિલમાંથીજ ઉભી કીધી નહિ ?” અજમતે કહ્યું, “મેં વિચાર્યું કે સવારથી હમણાં જાંતો તમે વાંચ્યા કીધું છે, તો હવે ચૂકામાં ક્યાં માથું કુખવશો.” અસગરીએ કહ્યું, “વારું, પાહણપર જવાની વાત તમે શું મતલબથી કહી હતી ? મેં તમારી સાથ વાત કીધી હતી યા તમે મને કહેતાં સાંભળ્યું હતું ?” એનો કાંઈ જવાબ અજમતથી નીકળ્યો નહિ, પછી અસગરીએ પેલું જાહેરનામું કાંઠાડીને મોલવી સાહેબની સામે મૂક્યું, અને કહ્યું, કે “જીઓ, આ ખીખી અજમત કેવા ગુણની છે ? પોતેજ મેહમુદાની ભાગજેથી જાહેરનામું ઉખેડી લાવી, પોતેજ ઘરપર એ-

ઠાડ્યું, અને પોતેજ સાસુમાએને કહેવા દોડી મઘ !” અસગરી એ વાતો કહેતી હતી, કે મોલવી સાહેબનો એહેરો લાલ થઈ આવતો હતો. એણીમિર તમાશાખાતમ દાંત પીસી રહી હતી. મોલવી સાહેબે કહ્યું, “તને ફકત કા-હાડી મૂકવીજ બસ નથી, તું જબરી બદલત ઝોરતછે.” એમ કહીને પોતાના ખીદમતગારને બોલાવ્યો ને કહ્યું, કે “બાહાદર, આ નાપાકને પોલીમમાં લઈ જા, અને કાગજપર એનો સરવે હાલ હું લખી આપું છું.” અસગરીએ મોલવી સાહેબને કહ્યું, કે “બસ, હવે એ પોતાની સજાએ પહોંચી ગઈ, પો-લીસથી એને માફ રાખો.” પછી અજમતને ઇશ્વરત કીધી કે વડી જા. બ-લકે દરવાજા સૂધી તે અજમતની સાથે ગઈ.

એવી રીતે અજમતને તેના કરતુકો પછી કાહાડી મૂકી. તે પોતાની છીકરીને ઘેર જઈ પહોંચી, તો તેની છોકરી બજાની પોઠે તેને વળગી. તે બોલી, “મા, હું નહિ કહેતી હતી, કે એવી ભૂટ તમે ન ચલાવો ? સો દહાડા ચોરના તો એક દહાડો શાહનો. એવું નહિ થાયે કે કોઈ દહાડો પકડાઈ જાયો. પણ તમે કોઈનું માન્યું નહિ, ઠીક થયું, જેવું કીધું તેવું પામ્યાં. હવે સાસરામાં મારું નામ બૂકું ના કરે, જ્યાં તમારો બાદા મોકલે ત્યાં ચાલે જાયો. મારા ઘરમાં તમારું કામ નહિ. જલુશો ઉપરતો મેં પાણી મૂક્યું, કીસમતમાં હશે તો ફરી મળી રહેશે.”

એવી તદખીરથી બાદા બાદા કરીને અસગરી પોતાના દુશમનને કાહા-ડવા છિપર ફોતેલ પામી, ને ઘરને સંકટમાંથી છોડવું. જ્યારે અસગરીના મનભાવતો ચૂકાદો થઈ ગયો, ત્યારે અસગરીએ બાપને ઘર જવાની ફરીથી રજા લઈ રાજપુરીથી માને ઘર આવી. એક અકવાડીકે બરાબર ત્યાં રહી, અને જે જે વાતમાં બાપથી સલાહ લેવાની હતી તે લીધી. બાપે પૂછ્યું, “અજમત નીકળી ગઈ ?” અસગરીએ કહ્યું, “સરવે બખેરો તમારી પુતા-ઈથી સાંત થયો. જે વડા ભાઈ લાહોર નહિ જતે, તો સમરાજી નહિ આ-વતે, કે નહિ વરસોનો આ હિસાબ નકી થતે, કે નહિ અજમત નીકળતે.” ખાતસાહેબે પૂછ્યું, “હવે ઘરનો કારોબાર કેમ ચાલશે ?” અસગરીએ કહ્યું, અજમતના નીકળતાંજ હું અહીં આવી છું, હવે કારોબાર શું મુશકેલકે ? સૌમાં એજ અજમતની મોહોકાણુ હતી. હવે હું સરવે જોઈ ભાંજી લેઈશ.” ખાતસાહેબે પૂછ્યું, “બાંજો શું શું તમે ઘરમાં મુધારો કીધો ?” અસગ-રીએ કહ્યું, “હજી મેં કર્યું જોયું સાંભળકું નથી, શરૂથીજ અજમતનો બખેરો વચમાં આવ્યો. હવે ધરાદોછે કે હરેક વાતની ચોકસી અને ગોઠવણુ કરું, અને ચાહાવું બાદાનુંછે, તો તમોને કાગજની મારફતે જાણુ કરતી રહીશ.” ખાતસાહેબે અસગરીના નેકાહ બાદ તેને દસ રૂપિઆનો મહિનો મુકરર કરી આપ્યો હતો, તે છતાં અસગરીને પૂછ્યું કે “અગર તમોને ખરચની તંજી

પડતી હોએતો હું કોઈ રૂપિઆ તમને આપતો જાઉં?" અસગરીએ કહ્યું, "પેલા દસ રૂપિઆ મારી જરૂર કરતાં વધારે છે, બલકે આજ સુધીના સંધળા રૂપિઆ મારી પાસે અનામત છે, હવે વધારે લઈને હું શું કરવાની હતી, જો જરૂર પડશે તો હું પોતે માગી લેશ." "

સાસુ વહુનું મલી ભેટીને ચાલવું.

અસગરી બાપ પાસેથી રજા લઈ સાસરે આવી, ત્યાં આવતાં જોયું કે સાસુ ચૂનો કૂંકે છે. અસગરીએ અચરતીથી પૂછ્યું કે "શું હજી તલક કોઈ દાસીને નથી રાખી?" સાસુ બોલ્યાં કે "રહેવાને તો ઘણીએક ઓરતો આવી, પણ પગાર સંભળીને હીમત નથી થતી કે કોણને ચાકરીએ રાખું, અજમત ભૂંડીતો હતી, પણ આઠ આનાને મહિને પચીસ વરસ તેને ચાકરી કીધી, હમણાં જ કોઈ દાસી આવે છે, તે બે રૂપિઆનો મહિનો ને આધાનું માગે છે, એથી ઓછાનું નામ નથી લેતી, મેં તમારા આવવાપર રાખ્યું હતું." અસગરીએ કહ્યું, "દાસીતો એક મારી નજરમાં પણ છે, પણ મહિનો તે પણ જ્યાં માગે છે, કફાયતને માની નાહતી એનું દેઆનતને સા રાંધીસીથી સર જે જાણે છે, અને એકવાર કફાયતને સાએ કહ્યું પણ હતું, કે "કોઈ સાહેબે કશું હોય તો દેઆનતને સા ચાકરી કરવાને ઉમેદવાર છે." મોહામદ કામેલની માએ પૂછ્યું, "તે શું પગાર લેશે?" અસગરીએ કહ્યું, "તે તો પોતાને માટેથી ત્રણ રૂપિઆ, ને આધાનું કહે છે. પણ સમજાવી આપી કદાચ બે રૂપિઆ રાખી થશે." મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, "બે રૂપિઆ ને આધાનું આપવું હોએતો આપણી સામેબાર ભાંડું ફડીયારાની બેરી ચુનીયાની મા આજીજ કરે છે." અસગરીએ કહ્યું, "ચુનીયાની માને હું તો ચાર આનાને મહિને પણ નહિ રાખું." મોહામદ કામેલની માએ પૂછ્યું, "અરે કેમ?" અસગરી બોલી, "પડોસમાં રહેનાર આદમી જુરી આંખથી જોએ, અને જો સીજ આહે તે ઘરમાં લઈ જઈ મૂકી આવે. વળી પાસે પાસે ઘર થયું તો વારેવાર ચુનીઆની મા પોતાને ઘેર જ્યાં કરવાની, અને ઘણું કરી રાતના પણ પોતાને ઘેર રહેશે." મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, "બપ્પસુની બેરીએ પોતાની દીકરી જોલફતને વાસતે મને ઘણી વખત કહ્યું છે, અને જોલફત તો સંધ્યાદ શીરાજના બંગલામાં રહે છે." અસગરીએ પૂછ્યું, "પેલી જ જોલફત કેની? જો બની થનીને રહે છે?" મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, "હા, બની થનીને શું રહે, હમણાંજ પરણી છે, કપડાં લતાતો જરા શોક છે." અસગરીએ કહ્યું, "એવું આદમી પણ નહિ રાખવું જોઈએ." મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, "જોલફતની મા ખુદ પોતે ચાકરી કરવા રાજી છે." અસગરી બોલી, "તેની સાથે એક પૂછું નાહતી દીકરીનું વ-

જગેલું છે, તે એક પણ માને છોડતી નથી, ત્યારે નામ તો એક આદમીનું થશે, ને આશી તો બધે જાય.” મોહામદ કામેલની મા બોલી, “ખીજું તો કોઈ માણસ મારા ધ્યાનમાં નથી આવતું.” અસગરીએ કહ્યું, “જુઓ, પેલી દેઆનતનેસાને બોલાવીશ.” મોહામદ કામેલની મા બોલી, “પણ પગારનું કેમ થશે.” અસગરીએ કહ્યું, “હમાનદાર આદમી તો એણે પગાર મળવું સુશકેલ છે, એવાં લોકોને ખેતી જગાએ ત્રણ આપવામાં શુભ છે, પણ અજમત જીવીને આઠ આના આપીને ઘર લટાવવું પસંદ નથી. આ કહેવત સાચી છે કે “ગેરાન બ હેકમત, અરજાન બ હલલત.”

આજનું ખાણું તો સાસુ વહુએ મળીને રાંધી સીધી લીધું, જમ્યા પછી અસગરી મેહમુદાને સાથે બધ માળ ઉપર ગય. જ્યાંજ્યાં મોલવી સાહેબ રહેલા હતા, ત્યાંજ્યાં અસગરીએ માળ ઉપરથી ઉતરવાનું ધણું કમ કીધું હતું, ફક્ત સહવાર ને સાંજના નીચે ઉતરતી હતી. તેમજ મેહમુદાને પણ મને કીધી હતી, કે “દર વેળા નીચે ના જાયા કરે.” મેહમુદા તો છોકરી હતી, તેણે પૂછ્યું કે “ભલી બાધ વાઈ કેમ ?” અસગરીએ કહ્યું, “વડાઓની સાંમે વારેવાર ક્ષ્મા કીધામાં મલાહજો નહિ.” ખાંધા પછી ઘરના હિસાબ ફતાવની બાબતમાં મોલવી સાહેબ તથા ખીખી વચ્ચે ભાંજગડ થવા લાગી. ખીખીની ફરિયાદ એ હતી, કે તમે “અરસનું ધણું થોડું આપો છો, ને અહીંયાં લગન વીવાહ, સગાં વહાલામાં આપવું લેવું, આવવું જવું, તીરથ તહેવાર સરવે મને કરવું પડે છે.” મોલવી સાહેબ કહેતા હતા, કે “મહિને દહાડે વીસ રૂપિયા કાંઈ થોડા નથી.” તમારામાં કુરોબાર કરવાનો સહીકો નથી તેથી કરી ઘરમાં અરકત નથી રહેતી.” એટલામાં મોલવી સાહેબે મેહમુદાને બોલાવીને કહ્યું કે “ભાભીને બોલાવી લાવ.” અસગરીએ તેડવાનું સાંભળ્યું તો ધભરાવા લાગી, કે આ વખતે શા વાસતે બોલાવે છે. મેહમુદાને પૂછ્યું, “નીચે શું છે ?” મેહમુદાએ કહ્યું “ભાંજગડ ચાલી રહી છે.” અસગરી ગઈ તો મોલવી સાહેબે કહ્યું, “કેમ દીકરા, હવે કારોબાર કોણ કરે ?” અસગરીએ કહ્યું “સંસુમાએ જેમ હમણાં જીવ કરતાં હતાં તેમ કરશે.” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “એમના કારોબારનો નતીજો તો જોઈ લીધો. વીસ રૂપિયા મહિને દહાડે જે ઘરમાં આવતા હોય તે ઘરની આવી જીરત હોય, કે નથી લાએકનું કોઈ વાસણું, કે નથી ધજતની કોઈ ચીજ ! અગર કોઈ વેળા એક ચમચો શરબત જોઈએ તો ખાદા વાસતે તેનો સામાન પણ ઘરમાંથી નથી મળવાનો.” અસગરીએ કહ્યું, “સાસુમાની એમાં કાંઈ કસ્ટર નથી, કંગાલ અજમતે ઘરને ખરાબ કરી નાખ્યું.” મોલવી સાહેબ બોલ્યા, “એઓમાં ઘર સંભાળવાની અકલ હોતે તો અજમતની શું તાકાત હતી; અજમત ચાકરડી હતી કે ઘરની ધણી હતી ?” અસગરીએ કહ્યું, “પચીસ વરસનું પૂરાણું આદમી જ્યારે લૂંટવા પર કમર

ખાધો તેના ફરિયાને કોણ સમજી શકે? એવાં જીના આદમી પર તો કાંઈ શક પણ નહીં નથી શકતો.” મોલવી સાહેબ બોલ્યા, “આખર તમને શક ઉપ-
જોડે કે નહિ?” અસગરીએ કહ્યું, “મને ક્યાંથી શક આવતે, તેના અભાગ્ય તેથી
તેણે ચાડી ચુગલી કરવા માંડી, ને જાતા સાપને જગાડ્યો.” એવામાં સાસુ
બોલ્યાં, “પચાસના પગારમાથી તો તમે પોતાના એખલા જીવને વાસતે ત્રીસ
રૂપિયા રાખો, અને અહીંમાં આખા કપીલાને વાસતે શું વીસ રૂપિયા બસ!”
મોલવી સાહેબે કહ્યું, “ઘરનો ખર્ચ ને બાહરનો ખર્ચ કાંઈ બરાબર થઈ શકે?
તમે તો મને એકલો જ જાણ્યો અને ચાકરો, ઘોડો, ઘર, કપડું લતું ક્યાં
ગયું?” બીબી બોલ્યાં, “ઘર અને ઘોડો તો સરકારથી મળે છે.” મોળવી
સાહેબે કહ્યું “ઘોડો મળ્યો પણ દાણા, ઘાસતો મને ગીરોથી ખવડાવવા
પડે છે. ચાર રૂપિયાનો ઘોડાવાળો અને ઘરની મરામત, તે ઉપરાંત સરકાર
દરબારની શક્તિ મુજબ લેવું દેવું હજાર પંચાતીઓ છે, નથી જાણતો કે હું
કેવી રીતે ગુજારું કરું છું.” અસગરીએ સાસુની તરફ મોઢું કરીને કહ્યું,
“સાસુમા, વીસ રૂપિયામાં તકરાર કરવાથી શું ફાયદો, જે મળે છે તે પર હજાર
શોકર છે. જોદા સસરા બાવાની કમાઈમાં ખરકત આપે એ પણ હજાર છે.”
સાસુએ કહ્યું, “દીકરી, મારાથી તો વીસમાં ઘર નહિ ચલાવાતું.” અસગ-
રીએ હથારતથી સાસુને ચોખ્ખાડ્યાં, અને મોલવી સાહેબને કહ્યું, “તમારી
મરજી હોય તે એમાંથી પણ બે રૂપિયા ઓછા આપો, પણ જે કાંઈ આપો
તે દર મહિને મહિને મળવા કરે. બ્યારે વખતે પૈસા નથી હોતા, ત્યારે જરૂર
લેવા પડે છે, અને કરજથી ઘરની રહીસહિ ખરકત પણ ઉડી જાય છે.” મો-
લવી સાહેબે કહ્યું, “દેશી સરકારમાં પગારનો દસતૂર ઘણો ખરાબ હોય છે.
કોઈવાર છ મહિને વેંહચણી થાય છે, ને કદી વરસ દહાડે મળે છે, એ સખ-
બથી ખર્ચ એકસ વખતે બની નથી આવતો, પણ હું હજારીમતને કહેતો
જઈશ, કે મહિને ને મહિને તમને વીસ રૂપિયા આપ્યો જાય.” અસગ-
રીએ પૂછ્યું કે “સરાફને સોંપી જશો તો, તે તમારી પાસે વ્યાજ માગશે?”
મોલવી સાહેબે કહ્યું, “નહિ વ્યાજ શું લે. અમારી સરકારમાં પણ એવું
છેલ્લેલું ચાલે છે, ત્યાંથી હોકમ મોકલાવીશ.” અસગરીએ કહ્યું, “ત્યારે તો
ધાણું મારું.”

અસગરી ઘરનો કારોબાર ચલાવવા લાગી.

ટૂંકામાં, વીસ રૂપિયા દરમાહેઓ નષ્ટ થયો, પણ મોહોમદ કામેશની
માને તે નાપસંદ લાગ્યો, તેથી હલુસે જઈને અસગરી આગળ બપ્પાડ્યાં.
અસગરીએ કહ્યું, “જોદા કરે છે તો ઘેર વીસ રૂપિયામાં હું ચલાવી આ-
વીશ, તેની તમે કાંઈ ફિકર ના કરો, અને ખરે છે કે મોલવી સાહેબ ત્રીસ

રૂપિઆ થાણે ઝોછામાં પોતાનો કાબુ દરોમત રાખી નથી શકતા, મુખતા-
રીની નોકરીમાં પેહલાં તો ઉપરની પેદાશની કોઈ વાત નહિ, અને જો કાંઈ
હોયે પણ તો માલવી સાહેબ કેમ લે ? માટે ખોટું નહિતો શરવા. માલવી
સાહેબ પોતે ઈન્જામાં રહે ને બે ચાર રૂપિઆ ધરમાં બ્યાદે પણ આવે તો
મુનાસેબ નથી.” એ સાંભળી સાસુ ચૂપ રહ્યાં. અમરગરીએ દેખાનતનેસાને
બાલાવી મંગાવીને કહી કાવીને બે રૂપિયા તથા આધાપર રાજી કીધી, અને
જણાવી દીધું કે, “દેખાનતનેસા ! ખબરદાર કોઈ વાત એવી નહિ થાયે, કે
જેથી તમારા એતબારમાં ફરક પડે, જેવી રીતે તમારી વડી બેન અમારા
ધરમાં રહેછે તેજ માફક તમારે રહેવું.” દેખાનતનેસાએ કહ્યું, “બીબી,
ખોદા તે વખતે મોત આવે, કે પરાયા માલપર નજર કરે, કાંઈ જરૂર પડીતો
તમારીથી માગીને આઈશ, પણ બ્યાંજી હુકમ નહિ મળે, ત્યાંજી આખું
હરામ સમજીશું.”

ઈંદને આગલે દિને માલવી સાહેબ તો લાહોર સીધાયા, અને અગત
જોગી સરવે ચીજો અમરગરીએ સામઠી મંગાવી લીધી. તેમજ હમેશાં મા-
સેમ પર સસતી જોઈને સામઠી ચીજો લઈ ભરી રાખતી હતી. મરચાં, કાંદાં,
ધાણ, અનાજ, દાળ, ચોખ્ખા, ખાંડ, લાકડાં, છાણાં, પટેટા, કણુ, મેથી, શ-
લગમ, મુતાની ભાજી, ઈત્યાદિ ઘટતે વખતે ખરીદ કરી મુકતી હતી. ધરમાં
દાસી મુઠ્ઠાં પાંચ આદમી હતાં. બંને વખતે ાા શેર મોશત આવતું
હતું, સૈમાંથી દયાનતનેસા બે વાણી કરતી, અરધામાં તરકારી અને અરધું
સાકું. કોઈવાર અરધામાંથી કવાબ ખતાવતી. દિવસમાં એકવાર દાળ, અને
દર સાતમે દહાડે પલાવ અથવા મીઠા ચાવલોનો ધારૈ કીધો હતો. ધરમાં
બે ત્રણ જાતની ચટણી, તેમાં કોઈ ચાશનીદાર, કોઈ કુદનાની, કોઈ સરકાની
હતી. બે ચાર તરેહનો મુંરખો ખતાવી રાખતી. તે ઉપરાંત અનારનું,
લોંચુનું, શેકંજળીનું શરબત. શરબતે બનફશા, શરબતે બીલાફર, શરબતે
ફાલસાની એકેક ખાટસી ખતાવી મૂકતી. દરએક જાતનો જરૂરી સામાન ધર-
મા હાજર રહેતો હતો. એવા સામાન છતાં દર માસે પંદર રૂપિઆથી વધારે
ખરચ નહિ થતો હતો. પાંચ રૂપિઆ જે ખચતા હતા, તેમાંથી મોટાં મોટાં
પાંચસેરીઆં તથા દસસેરીઆં બે તપેલાં, એક કડડો, નાહના ચમચા, બે કળ-
સીઆ, થોડાંએક સાહેના પ્યાલાં, એવી ચીજો ખરીદ કીધી. બે પેટી કરાવી,
તથા બે કબૂટ, તેમાંની એક બાવરચીખાનામાં અને એક સામાનની કોટડીમાં
મૂકાવી. ખેસવાનો બાજટ જૂનો થઈ ગયો હતો તે સમરાચ્ચો. બે પલંગ
નવા કરાવ્યા. વધુ ખોદાસો એકે, અમરગરીએ એ વીસ રૂપિઆમાં ધરને
એવા જલકાટ દીધા, કે જોતાં ઘણો ભપકો માલમ પડતો હતો. દરેક ચી-
જમાં કીફાએત અને દરએક ચીજનો બંદોબસત કરી મૂક્યો. અજમતના

વખતમાં હમેશાં મેહમુદાને વાસતે દરરોજ તરણુ ચાર પૈસાનો સોદો બજાર-માંથી આવતો હતો, કેમકે સુફરા ઉપરથી એક કટકો પણ બચતો નહિ હતો. હમણાં બંને વખત બંને ચચાર રાંદીઓ સુફરા ઉપર વધવા લાગી. કોઈ વાર બુજવાનામાંથી બે ખોટી મેહમુદાને સારું કાઢાડી મૂકતાં, કદી એક અમટી ખાંડ મૂકી આપતાં, કદી મુરખાની એક ચીડ કાઢાડી આપતાં. એવી રીતથી રાંદીનું લાવવું બંધ થયું. કોઈ દહાડે કદીમદી જે મેહમુદાને ભાવી આવ્યું, તો કાંઈ મંગાવી આપતાં. એ ઘેરથી ઉમરમાં કોઈ ફરીરને એક અમટી આટો કે કાંઈ રાંદીનો દુકડો પણ નહિ મળ્યો હતો, પણ હમણાંતો બેકે વખત બંને રાંદી ફરીરને પણ આપ્યામાં આવતી હતી. ઘરમાં જે કાંઈ સરસામાન હતો, તે ભાજી મૂળાની પકે બેઠપથી અને બેજતતથી પડયો રહેતો હતો. હવે તે દરએક ચીજ કેકાણાસર ગોઠવાઈ. કપડાની ગાંસડીઓમાં કપડાં સારી ઘડી વાળીને અછી સંભાળથી બંધાયાં. અનાજ પાણીની કોઠડીમાં હરેક જણુસ જરૂર પરમાણે ગોઠવાઈ. વાસણો સાફ સુતરાં પોત પોતાની જગાએ મકાયાં, કોરીના જીદાં, તાંપાના જીદાં. ગોયા ઘર એક ઘંડીઆળ હતું. જેનાં ખુંટા, ચકર સરવે ઠીક હતાં, અને તે ઘડીઆળની કૂંચી અસગરીના હાથમાં હતી. જ્યારે કૂંચી દીધી કે ઘડીઆળ પોલાના રાખેતા મુજબ ચાલવા લાગું. ધીમે ધીમે બંને ચચાર રૂપિઆનો બચાવ થવા લાગ્યો, અસગરી તેને અમાનત જીદા જમે કરતી ગઈ.

જ્યારથી અસગરીએ ઘરનો કારોબાર પોતાને હાથ લીધો, ત્યારથી જરૂર લેવું હરામ થયું. ભૂલથી પણ દમરી દુકાનીની ચીજ બજારમાંથી ઉધાર નહિ આવતી. અસગરી ઘરનો સરવે હિસાબ એક કેતાબમાં લખ્યા કરતી હતી. જ્યારે કોઈ ચીજ ખપી જવાપર આવતી, અને દેઆનતનેસા ખખર આવતી, કે “બીબી, ધી બીજ બે દિનજ ચાલશે,” તો અસગરી પોતાની ચોપડી કાઢાડી તપાસતી, કે કઈ તારીખે કેટલું ધી આવ્યું હતું, ને રાંદીના ખપ મુજબ કેટલા દિવસ ચાલ્યું. અગર હિસાબમાં ફેર દિસતો તો દેઆનતથી તેની પૂછપરછ કરતી. તાકાદ નહિ હતી, કે કોઈ ચીજમાં ધારા કરતાં વધારે ખરચાએ ને હિસાબમાં ફરક પડે. દળનારીની દળાઈ, અને ધોમીની ધોળાઈ સુદાં અસગરીની ચોપડીમાં લખાતું હતું. જ્યારે દરએક ચીજનો કાપદો બંધાઈ ગયો, અને ગોઠવણ સંપૂર્ણ થઈ, ત્યારે અસગરી ખીજાં કામેમાં ધ્યાન આપવા લાગી. મોહામદ કામેલ લખતો વાંચતોતો હતો પણ તે બે-તદખીર અને વગર શોકથી. જેમ છૂટાપણું પામેલા અને આપ મુખતીઆર થએલા છોકરા શીખે છે તેમ હતું. ખાપતો બાહર રહેતા હતા, ને મોહામદ અકેલ જેકે મોટો ભાઈ હતો, તોપણ બંને ભાઈઓમા નાહતા મોટાનો ફરક માતર ૨૦ વરસનો હતો, તેથી મોહામદ કામેલ પર તેનો કાબુ થોડાજ

હતો. તે સહવાર સંજ પાઠ કરતો હતો, ને પોતાની ખરાબરી આ ઊઠરાએ માથે બંજરી, ચેતરંજ ને ચોપટ પલ્લુ રમ્યા કરતો હતો. કોઈ કોઈવાર રમતમાં ચુતતો તો પોહાર પોહાર રાત ચુજ્યા પછી ઘરમાં આવતો. અસગરી એ જાણતો હતો પલ્લુ કાંઈ લાગ સોષતો હતો, કે એવા ૬૫થી ૬૬ જેવું જોઈએ કે જેથી તેને ફરિયાદ નહિ લાગે.

મોહામદ કામેલને સમજાવવો.

એક દહાડે ઘણી રાત ગયા પછી મોહામદ કામેલ આવ્યો, અને ધાર્માં ખાજી જીતી આવેલો હતો, તેથી ખુશીમાં હતો. આવતાંજ ખાણું માગ્યું. દેખાત ખાણું ગરમ કરવા દોડી. મોહામદ કામેલ સમજ્યો કે, હજુ રાંધ્યા કરે છે. તેથી પૂછ્યું, “દાસી, હજુતક તમારાં હાંધાં ચૂલેથી ઉતર્યાં નથી કે?” અસગરીએ કહ્યું, “કેટલીએક વાર ઉતરીને પાછાં ચહકી ચુક્યાં છે. એવે કવખતે તમે ખાણું ખાઓ છો, કે ખાણું થંડું થઈને ખૂળ થઈ જાય છે. તમે જોઈએ તો એવા બંદોબસ્ત કરો, કે સકાળેથી ખાઈને જાઓ, યા ખાણું બાહરે મંગાવ્યા કરો. અહીંયાં તમારી ઈનતેજરીમાં માસુમાને દરરોજ રોઝાઈ રહેવું પડે છે.” મોહામદ કામેલે પૂછ્યું, “અરે! તમે લોકો શું મારે વાસતે જોડી થઈ રહો છો કે? હું તો જાણતો હતો કે તમે ખાઈ લેતાં હશો.” અસગરીએ કહ્યું, “મરદોની અગાઉ એરતોએ ખાણું ઠાંસવું શું જરૂર છે.” મોહામદ કામેલે કહ્યું, “મેં ચાર દિવસની વાત હોયતો ચાલી જાય. એમાં જીદ કરવાની શું જરૂર છે. તમે લોકો ખાણું ખાઈ લેવા કરો.” અસગરી આ વખતે તો ચૂપ રહી ગઈ. માળા ઉપર ફરી મોહામદ કામેલે એ વાત છેડી. અસગરીએ કહ્યું, “તાજુબની વાત છે કે તમે પોતાનો કાયદો ફેરવી નથી શકતા, ને અમે લોકોથી ચાહો છો, કે અમે પોતાનો રવઝા ફેરવીએ, તમે સકારથી આવ્યા કરો.” મોહામદ કામેલે કહ્યું, “ખાધા પછે બાહરે નીકળવાને જીવ નથી ચાહતો, ને મને ઉંઘ મોડેથી આવે છે. ઘરમાં નકામો પડયો પડયો જીવ ધભરાય છે, એટલા માટે હું હાથે કરી મોડેથી આવું છું, કે ખાઈને સુઈ રહું.” અસગરીએ કહ્યું, “કામમાં ચુતવું તો આપણા હાથમાં છે. અગર આદમી પોતાના વખતનો ઉપયોગ કરવા માગે તો હજાર કામે છે, ફક્ત એક વાંચવામાંજ વખત કાઢાડવો શું કમ છે? હું મારા વડા બાઈને જોતો હતો, કે અરથી રાત સૂચી ચોપડી વાંચતા, ને જે દહાડે ન ધારેલાં ઉંઘી જતા, તો ઘણો અફસોસ કર્યા કરતા હતા. તમે વાંચવામાં એછી મેહેનત કરો છો, એથી કરી વગર કામે તમારો જીવ ધભરાય છે.” મોહામદ કામેલે કહ્યું, “એથી વધારે શું મેહેનત કરે? બંને બેળા પાઠ વાંચું છું. પાઠ કરું છું.” અસગરીએ કહ્યું, “હું નથી જાણતો કે તમે શું શીખો પાઠો છો.

જે દહાડે અજમતનો હિસાબ કેતાબ થતો હતો, ત્યારે સસરાખાવા નખાને હિસાબ પૂછતા હતા, ને તમે તે કરી નહિ થકતા હતા, એ વેળા મને સરખાવું પડતું હતું.” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “હિસાબ એ જીંદી વાત છે. હું અરબી શીખું. તેને ને હિસાબને શું નીચખત ?” અસગરીએ કહ્યું, “વાંચવું લખવું એટલા માટે હોય છે કે દુનિઆનું કોઈ કામ અટકી નહિ રહે. મારા વડા બાપ અરબી ફારશી બધું પઢયાં છે, પણ કંઈ નોકરી મળતી નથી. ખાવા કઢા કરે છે કે ‘હિસાબ કેતાબ અને કચેરીનું કામ બંધાતલક નહિ શીખા, ત્યાંતલક આકરીની ઉમર ના કરે.’ હમણાં મારે બાપ માલ અંદેશ મદરેસામાં શીખે છે, અને હિસાબ કેતાબમાં વડા બાપ કરતાં વધારે હોશિઆર છે, અને ખાવા તેથી બધું ખુશ છે, અને કઢા કરે છે કે ‘બે વરસ વધારે મદરેસામાં શીખા પછી તમને ચાકરીએ રખાવીશ.’ મોહામદ કામિલે કહ્યું, “મદરેસામાં તો નાહની ઉમરના આદમીને દાખલ કરે છે, મારી ઉમર વધારે છે.” અસગરીએ કહ્યું, “મદરેસામાં દાખલ થવા ઉપરજ શું મદાર છે ? શું શહેરમાં ખીજ શીખવનારા નથી ? જોણો વખત તમે ખેલમાં યુમાવાં છો, તેટલો તેમાં રોકો.” મોહામદ કામિલે બોલ્યો, “રમત શું હું રાત દહાડા રમ્યા કરું છું ? કદી બડી બે બડી બેઠા તો બેઠા.” અસગરીએ કહ્યું, “રમત એ અશીલીના જેવી આદત છે. યોડામાંથી થર થઈને વધી જાય છે, તે હાંચથી કે આગળ ચાલતાં જત પડી જાય છે, ને ફરી છૂટવી મુશ્કેલ હોય છે. પેહેલું તો રમતજ યુનાહ છે, ખીજું તો આદમીને ફાયદો હાંચલ કરતાં રોકે છે. કામકજના આદમી કદી રમત નથી ખેલતાં. નકામા લોકો અલખનાં એવી રીતે દહાડા યુજારે છે. એ ખેલોમાં જેમ ખાજી જીતવાથી જીવ ખુશી થાય છે, તેમ હારવાથી દલગીરિ પણ બણી પેદા થાય છે, અને જેમ તે વગર હાંચલની ખુશી હોય છે, તેમ એ દલગીરિ પણ નાહકની હોય છે. વળી બધું કરી રમતાં રમતાં પોતપોતામાં નકામી તકરાર થઈ જાય છે. મારી સલાહ માનો તો એ ખેલોને ખીસક્રમ છોડી દો. લોકો તમારા માઠાંપર તો કાંઈ કહેતા નથી, પણ પાછળ હસે છે. પરમની વાત છે કે તમને કોઈ મરદ બોલાવવા આવ્યો હતો. દાસીએ અંદરથી જવાબ દીધો કે ‘બાહેર સીધારેલા છે.’ તે મરદ પોતાની સાંબવાળાને કહ્યું, ‘મીયાં, માસતર હોસેનીના મુકામપર ચાલો, ત્યાં શેતરજના જીમખામાં મળશે.’ સસરાખાવાનું શહેરમાં માફું નામ છે, લોકો તેઓને બહુ આદરે છે, માટે એવી જગાએ જવાથી નામ હલકું થાય છે. વળી મેં સસરાખાવાને અફસોસ કરતાં સાંબળયા હતા કે, ‘શું અમારાં નસીબ ! બે છોકરાઓમાં કોઈ પણ એવો નહિ થયો, કે તેને જોઈને જીવ ખુશ થાય. આકેલને કાંઈએક લખત વાંચવા શીખ્યો હતો. હવે તે પણ પોતાની અકરીની પાછળ એવો પડયો છે, કે લખવા પઢવાનું પણ વીસરી ગયો છે, અને

નાહના સહેબને તો એલવા ફરવાથી ફરસુક નથી.' બહુકે મારા ખાવાને પણ કોઈએ ખખર કીવી હશે, તેથી મને પૂછતા હતા. મેં કહ્યું, 'સરવે ખાકુંછે, અમર એથી વાત હોતેતો મને ખચીત જણાતે'."

અસગરીની આવી નસીહતે મોહમદ કામલપર ઘણી સારી અસર કીધી, અને તેને રમવું બંધકુશ છોડી દીધું, તથા પેહેલાંની માફક અરબી ઉપર જવાદા મેહેનત કરવા લાગ્યો, અને એક માસતર પાસે મદરેસાની ખાહેર હિસાબ કિતાબ ઇત્યાદિ શીખવું પણ શરૂ કીધું. ખોદાએ વખતમાં મોટી બરકત મૂકેલીછે, તેને સંબાળથી વાપરવાથી થોડા દિવસમાં મોહમદ કામલને અરબી આશાન થઇ ગઇ, અને અકગલિતની પણ કેટલીએક ચોપડીઓ શીખી ગયો.

એક અમીરની દીકરી હોસનઆરા.

મોહમદ કામલતો એવી રીતે રોકાયો. તે અરસામાં અસગરીએ એક ખીચું કારખાનું જાડી કીધું. એના મોહોલામાં હકીમ ફત્તેહઆખાન નામે મોટા નામીયા આદમી રહેતા હતા. એ હકીમ પેતે તો પંતીઆલામાં માહાસજના દીવાન હતા. પણ ધરબાર, બચ્ચાં છોકરાં સરવે એ મોહોલામાં હતાં. ધર, હવેલી, નોકર, ચાકર, ઇત્યાદિ મોટું કચબાર હતું, અને એ ધર શહેરના નામીયાં ધરમાં ગણાતું હતું. મોટી મોટી જગાએ સચું નાતું, ને પેહેલે વાંધેના લોકોની માફકની રીતમાત હતી. એ હકીમ સહેબના નાહના બાઈ ફતેહઆખાન ઘણી મુદત સુધી ઈંદોરની સરકારમાં કુલ મોખતાર હતા. પણ બપોરે તે સરકારમાં મુનશી અમુજનનો કાબુ વધી પડ્યો, ત્યારે સક્ષામત વખત જોઇને તેઓ ત્યાંથી ખીસી ગયા. ધરમાં લાખો રૂપિયાની દાખત હતી, ચાકરીની કાંઇ પરવા નહિ હતી. હજારો રૂપિયાની મિલકત શહેરમાં ખરીદેલી હતી. સેંકડો રૂપિયા દર મહિને બાડાંના ચાલ્યા આવતા હતા, અને મોટા દબ્બાથી રહેતા હતા. દરવાજા ઉપર સીપાઇઓની ચોકી હતી. અંદર બાહર મળી ત્રીસ ચાળીસ આદમી ચાકર નોકર. ઘોડા, હાથી, પાલખી, બગી, સવારીને વાસતે તૈયાર હતા. એ ફતેહઆખાનની બે દીકરીઓ જમાલઆરા તથા હોસનઆરા કરી હતી. જમાલઆરા તો નવમ અસરુદ્દીયારખાનના દીકરા સાથે પરણેલી હતી, પણ તેઓ વચ્ચે એવો અણબનાવ થયેલો, કે છેવટે તેઓ વચ્ચેનો વેહેવાર બંધ પડી ગયો; ખોદા ન ખાસતે માત્ર તલાક નહિ થયેલા હતા, પણ તેમ યંવામાં બાકી પણ કાંઇ રહેલું નહિ હતું. પક્ષાંનો સામાન સુકાં પાછો ફરી ચૂકેલો હતો. ખીજી દીકરી હોસનઆરાની માગણી જહજરના નવાખના ખાનદાનમાં થઇ હતી. એ દીકરીઓની માસી નામે શાહજમાની બેગમ, અસગ-

ચીના મહીરાંવાળા મોહોલામાં રહેલી હતી. તે મોહોલામાં તે અસગરીની લીલાકતનો શેર મચી રહેલો હતો, તેથી શાહજમાની બેગમ અસગરીના હાલથી સારીપદે વાકેફ હતી. એટલું જ નહિ પણ કેટલીએક વખતે ચાલી વીવા-હમાં તેને જોએલી હતી.

એક દિને શાહજમાની બેગમ પોતાની નાહની બેન સુલતાના બેગમ તે હોસનઆરાની માને મળવાને વાસતે આવી. દુનિઆના દરગુર મુજબ કોઈ આદમજન દુઃખથી ખાલી નથી, અને એ હુકમ ઓદા તરફથી જ છે, અમર બધાને જ ખુશી હોતો હોય છે. હોસન આદને બૂલથી પણ યાદ નહિ કરતે, અને પોતાને બંદો કરી પણ નહિ ગણતે. એ જ મુજબ શાહજમાનીની નાહની બેન સુલતાના બેગમને દુનિઆની સરવે મળેલ હાંસજ હતી, પણ દીકરીઓની તરફથી તે દુખી દિલથી રહેતી હતી. એક તરફથી જમાલઆરા લગન વીવાહ કરાવીને ઘેર બેઠી હતી, ને બીજી તરફથી હોસનઆરાનો સ્વભાવ એવો તો ખરાબ થઈ ગયો હતો, કે પોતાના ઘરમાં સરવે સાથે બીગાડ થએલો હતો. નહિ માને મલાહજો, કે નહિ વડી બેનનો અદબ, કે નહિ બાપની ધાક. જ્યાં જુઓ ત્યાં ચાકરો રડતા, ને લોનડીઓ ખૂણે ખૂણે નાચતી બરાતી. મતલબ હોસનઆરા આપ્ના ઘરને માથે ઉઠાવી બેઠી હતી. શાહજમાની બેગમના આવવાથી આપણે જાણીએ, કે વડી માસી જાણીને હોસનઆરા ધડી બે ધડી ચૂપ થાઇ બેસશે. પણ શું કહીએ ! શાહજમાની બેગમને હજુતો પાકખીમાંથી ઉતરતાં વાર નથી લાગ્યો, કે લાગતી બે ત્રણ ફરિઆદો આવી ! નરગેસ દાસી રડતી રહેતી આવી, કે “બેગમ સાહેબ જુઓ ! નાહની સાહેબજીએ મારો દોપટો ચીરીએચીવીં કરી નાંખ્યો !” સુસન ફરિઆદ કરતી આવી, કે “બેગમ સાહેબ, નાહની બાઇએ મારા ગાજપર અમટા બર્પા !” ગોલાબ બબલુતી ઉઠી, કે “મારો કાન લોહીલુવાણુ કરી નાંખ્યો !” દાયા ચાલી આવી, કે “જુઓજી, મારી કમખખત છોકરીને એવા જોરથી લાકડી મારી, કે બાજુમાં લોહી ધાઇ આવ્યુંજી !” બબરચીખાનામાંથી દાસીએ પોકાર માર્યો, કે “જુવો વાણીની તપીસીઓમાં મૂકીએ બરીબરીને રાખ નાંખેજી !” શાહજમાની બેગમ સાદ કીધી, કે “હોસના અહીંઆ આવ.” માસીનો અવાજ પીછાનીને હોસનઆરા આવીતો ખરી, પણ નહિ સંધામ કે નહિ દોઆ. હાથમાં રાખ, પગપર કચરો, એવી હાલતમાં દોડતી-માસીને વળગી ગઈ. માસીએ કહ્યું, “હોસના, તમે ધણી શેખી કરવા લાગ્યાં છો ?” હોસનઆરાએ કહ્યું “આએ ચુરેલ નરગેસે રાવ કીધી હશે ?” એટલું બોલીને માસીના પાસામાંથી નીકળી ઝડપથી નરગેસને ચોટલો ધરી રાજવા લાગી. ધણુએક માસીએ હેં હેં કીધું, પણ કાંઈપણ સંબળું નહિ. શાહજમાની બેગમ પોતાની બેનની તરફ મોહું કરી બોલી, “બેન સુલતાના,

એ જોકરીને મળેતો વાસતે એકાને કોઈ ઉચ્ચતાદની સાથે." મુમલાના એકમ કહ્યું, "મા, હું શું કરું, ઘણા મહિના થયા ઉચ્ચતાદની સાથે કરું છું, પણ કંઈ મળતી નથી." શાહજમાની બેગમ બોલી, "અરે! બેન, તમારી પણ પેલી કહેવત થઈ 'ધંધેરા શેહરમે', લડકા બગલમે" ખુદ તમારા મોહોલામાં મોહોમદ ફાજલની નાહની વહુ લાખ ઉચ્ચતાદનીઓની એક ઉચ્ચતાદની છે!" મુમલાનાએ કહ્યું, "મને આજ તુલક એની ખબર હતી નહિ, જુઓ, હું હમણાં આદમી મોકલું છું." એમ કેહીને પોતાના ધરની માનીજી નામની કારબારણને બોલાવી ફરમાવ્યું, "માનીજી, કોઈ માલવી સાહેબ આએ મોહોલામાં રહે છે. બેનજી કહે છે, કે તેની નાહની વહુ ઘણી શીખેલી પઢેલી છે. જુઓ, અગર ઉચ્ચતાદીગરીની ચાકરી રહેતો તેમને બોલાવી લાવો. આધાનું, કૃપાં, અને દમ રૂપિઆ મહિનો, ને પાન સોપારીનો ખરચ હું આપવાને રાજી છું, અને બપોરે છોકરી પેહેલો સેપારો પૂરો કરશે, અને અદમ કાએદો શીખી જશે, ત્યારે દરમાહેઆ ઉપરાંત શીખશકજીને હું ખુશી કરીશ."

માનીજી માલવી સાહેબને ઘેર આવી. મોહમદ કામેલની મા સાથે સાહેબ સંલામ થઈ. પછે પૂછ્યું, "બલાં બાઈ, માલવી સાહેબના ઘણીઆંની તમે જાણો?" દેઆનત દાસીએ કહ્યું, "હા એઓજ છે. આવો બેસો, કથાંથી આપ્યાં?" માનીજીએ કહ્યું, "તમારી નાહની વહુ કયાં છે?" મોહમદ કામેલની માએ કહ્યું, "માલાપર છે." માનીજીએ પૂછ્યું, "હું તેમની પાસ ઉપર જઈ?" દેઆનતે કહ્યું, "તમે પોતાની નિશાન બતાવો, વહુ સાહેબ પોતે અહીંઆંજ આવશે." માનીજી બોલી, "હું હકીમ સાહેબના ઘેરથી આવી છું." આથી મોહમદ કામેલની માએ સરવે નાહના મોટાંની નામવાર ખેર આજીવત પૂછી, અને માનીજીને પૂછ્યું, "ખબરદાર વહુ સાથે શું કામ છે?" માનીજીએ કહ્યું, "તેઓ આવેતો કહ્યું." ખબરદારને નીચે ઉતરવાનો વખત પણ થએલો હતા. કેમકે વખતની નીમાજ પઢીને અમરગરી નીચે ઉતરી આલવી હતી, અને સાંજની તથા રાતની બંધો નીમાજો તે નીચે પઢવી હતી. અમરગરીને માનીજીએ જોઈતો શીખશકપણાની નાકરીને વાસતે કહેલાં અચકી, ને વાતચિત્તમાં એવું કહ્યું, કે "બેગમ સાહેબને પોતાની દીકરીને કેળવણી અપાવાની મરજી છે. મોટાં બેગમ સાહેબે તમારી બલા-મણુ-કીધી, તેથી બેગમ સાહેબે મને મોકલી છે." અમરગરીએ કહ્યું, કે "બન્ને બેગમ સાહેબને મારી તરફથી ઘણી ઘણી સલામ કહેવી, અને કેહવું કે જો કાંઈ બાગડું તૂટ્યું મને આવડે છે, તે શીખવવાને મને કશી ઓજર નથી. ઈનશાન એટલાજ વાસતે શીખે પઢે છે, કે ખીજને ફાપદો પહેંચાડે. વળી મોટાં બેગમ સાહેબને ખબર હતી, કે હું મારે મહિરે કેટલી છોકરીઓને શીખવવી હતી. મારો જીવ ઘણો આરોગ્ય છે, કે બેગમ સાહેબની દીકરીને શી-

ખુનું, પણ શું કરું, નથી બેગમ સાહેબ દીકરીને અહીંઆં મોકલવાના કે નથી મારું તેઓને ત્યાં જવાનું થઈ શકતું.” માનીજીએ પગારનું નામતો બોલ્યું નહિ દીકું, પણ અસેમસે બોલી, કે “બેગમ સાહેબ સરવે રીતે ખરચ ખુરશુ આપવાને તૈયારછે.” અમરગરીએ કહ્યું, “એ સરવે તેમની મહેરબાનીછે, ને એ વાત એઓના મરતખાને થાભતીછે. અમે ગરીબ પણ એઓના છાયા તમે પડ્યાં છીએ, તેથી જોદા નાગાં ભૂખ્યાં નથી રાખતો. વગર પૈસે દાસી બનીનેતો ચાકરી કરવાને હું હાજરહું, અને જો પગારદાર શીક્ષક જોઈતી હોયતો મહેરમાં ધણી મળશે.” એ પછી માનીજીએ અમરગરીને અહેવાલ પૂછ્યો, અને જ્યારે એવું સાંભળ્યું, કે એ તેહસીલદારની દીકરીછે, અને મોલવી મોહામદ ફાજલ સાહેબની પચાસ રૂપિયાના દરમાહેઆ ઉપરછે, ત્યારે માનીને પસતાવો થયો, કે નોકરીનો એચાર નાહક કીધો. પણ અમરગરીની વાતચિત સાંભળીને માની શીદા થઈ ગઈ. જેકે દરરોજ તે નવાની કારખાનું જોતી હતી, તોપણ અમરગરીની લીધાકત ભરેલી વાતચિત સાંભળીને દોગ થઈ ગઈ, અને મારી આહી, કે “બાપ મને મારું કરાવો.” અમરગરીએ કહ્યું, “શાવાસતે તમે મને કાંઠા ચોખોછો. પેહલાંતો ચાકરી કરવી એમાં કાંઈપણ એવ નથી, તેમ ધુનાહ પણ નથી, અને એમ કિરતાં પણ તમે અભાણપણથી પૂછ્યું તો તેનો શું મુજકોછે.”

એ પછી માનીજી રજા લઇને ગઈ, અને ત્યાં જાઇને કહ્યું, કે “બેગમ સાહેબ, ખરું જોતાં ઉમતાદનીતો બાપ ઉમતાદનીઓમાં એકછે. જેનો ચૈદરાજ જોતાં બુખખ પણ આદમી બની જાય; જેની પાસે બેઠાથી ધનચાનીઅત હાંસલ થાય; જેનો છાવો પડયાથી સ્ત્રીકો સીપાયે, ને હવા લાગવાથી અદબ પકડાય; પણ તેતો નોકરી કરનારી નથી. તેહસીલદારની દીકરીછે, ને લાહોરની હકુમતાના મુખતારની વહુ થાયછે. ઘરમાં દાસી નોકરછે, ચોર-ડામા સેતરંજ ખીછાવેલીછે. સુજની, અંગીગવાના તકીયા મૂકેલાછે, સારી ખુશ રીતે જીંદગી ગુજારેછે. વાઈ તેને નોકરીની શું પરવા હોય ?” શાહજમાની બોલ્યાં, “ખરુંછે, જેન મુજતાના, તમે માનીજીને મોકલીતો ખરી, પણ મને બરસો નહિ હતો કે તે નોકરી રહેશે.” માનીજીએ કહ્યું, “પણ તેતો એવું મારું આદમીછે, કે સુક્ત શીખવવાને ખુશીથી રાજછે.” મુજતાનાએ પૂછ્યું, “શું અહીંઆં આવીને ?” માનીજીએ જવાબ દીધો, “વાઈ બેગમ સાહેબ, જે નોકરીની પરવા નથી રાખતી, તે અહિં કેમ કરી આવશે !” મુજતાનાએ પૂછ્યું, “ત્યારે શું છોકરી ત્યાં જવા કરશે ?” શાહજમાનીએ કહ્યું “તેમા શું અડચણછે. જે ડગલાં ઉપરતો ધરછે, અને મોલવી સાહેબને તમે શું કાંઈ હનકા પોચા જાણોછો ? તે બાપઅલી નકીખાનની ચગી કુર્બની છોકરીના છોકરા થાયછે.” મુજતાનાએ કહ્યું, “વાહ ! ત્યારે

તો એક સેજે આપણી સગાઇમણિ.” શાહજમાનીએ કહ્યું, “તો જોઈ ન કરે કાંઈ નેવાતેવા છે કે. પેહેલાં તેમનું કામ ખૂબ અમલું ચાલતું હતું, બ્યારથી હકેમ બગડ્યો, ત્યારથી બિચારા ગરીબ થઈ પડ્યાછે; તોપણ હમેશાં દાસીતો રહેલીછે, તેમજ દરવાજાપર પણ એક બે માણસો રહેછે.” સુલતાનાએ કહ્યું, “ઠીક ત્યારે હોશનઆરા ત્યાંજ જ્યા કરશે.”

ખીજે દિને શાહજમાની બેગમ તથા સુલતાના બેગમ હોશનઆરાને લઈને અસગરીને ઘેર આવ્યાં. જોકે અસગરીને ત્યાં ગરીબી સામાન હતો, પણ તેની અછી ગોઠવણ અને સારા બંદોબસતને લીધે બેગમોની એવી મદારત થઈ, કે હરેક જોઈતી ચીજો બેઠાબેઠામાં મોજુદ થઈ ગઈ. બે આર જોતનાં અત્તર, એલચી લવંગનો ચોંધરો, ચીકણી સોપારી, ચાએ ધંત્યાદિ; વાતમાને વાતમા સરવે હાજર થઈ ગયું. સારાં મળના ખીડાં તૈયાર થઈ ગયાં. બંને બેનોએ અસગરીને કહ્યું, કે “મહેરબાની કરીને આ છોકરીને ખરે દિલથી સીખવી આપો.” અસગરીએ કહ્યું, “પેહેલાંતો ખુદ મનેજ શું આવડે, મગર જે બે આર બોલો મુરબીએની મહેરબાનીથી જાણું છું, તે અહવું જોઈતું છે, તો મારી સજ્જતે ત્યાંજથી એમને દેખાડવાને પાછી નહિ રહીશ.” આગળ વાતચિત થતાં સુલતાના બેગમ એક મોહોર અસગરીને આપવા લાગ્યાં. અસગરીએ કહ્યું, “એની કાંઈ જરૂર નથી. કેમ અને કે હું શીખવાઈનું તમારી પાસેથી લઉં !” સુલતાનાએ કહ્યું, “તોઆહ, શીખવાઈ આપવાને હમારું શું મોટું ધાયું છે. એતો શરઆતની મીઠાઈનું છે.” અસગરીએ કહ્યું, “શરઆતમાં વધાઈને વાસતે મીઠાઈ વેહેંચી આપવાને ચાલે, તેટલાને વાસતે શું એક મોહોર ! બચ્ચાંએનું મોટું મીઠું કરવાને શેર અધશેર મીઠાઈ બસે.” એ કહીને દીવાનતને અસારત કીધી, તેથી તે કોટડીમાંથી એક તખ્ત બરીને યુંદી કાઢાડી લાવી. અસગરીએ પોતે ફાતીએ પઠીને તેમાંથી પેહેલાં હોશનઆરાને થોડી આપી, અને પછી બરી તખ્ત દીઆનતને આપી, કે સરવે છોકરાંએને વેહેંચી આપો. સુલતાના બોલી, “ઠીક ! તમે મને શરમીનદી કીધી.” અસગરીએ કહ્યું, “અમે બિચારાં ગરીબ કથાને લાએક નથી, અહીંઆં જે કાંઈ છે તે પણ તમારુંજ છે. અહમતે મારું આપવું તો ત્યારેજ છે, કે હોશનઆરા બેગમને શીખવી આપું, ને તે દહાડો જોઈ દેખાડે, કે હું તમારી આગળ સોરખર થાઉં.” મતલબ, ફુનિઆંદારીની વાતચિતો થયાબાદ શાહજમાની બેગમ તથા સુલતાના બેગમ પાછાં ગયાં, અને હોશનઆરાને અસગરીના હવાલામાં સોંપી ગયાં.

અસગરીએ જે દપથી હોશનઆરાને તાલીમ આપી તેની વિગતની એક

જુદી ચોપડી બનાવ્યામાં આવશે. * અગર તે સરવે અહેવાલ અહીંમાં બનાવ્યામાં આવતે, તો આ ચોપડી ઘણી વધી પડતે. આ જગોએ એટલીજ મતલબ છે, કે હાસનઆરાને મદરેશમાં બેસતાંજ મોહોલો તે મોહોલો તૂટી પડે. જેને જુઓ તે પોતાની છોકરીને લઈ આવેલું છે. પણ અસગરીએ તેમાંથી ધરમથોની છોકરીએને ચૂંટીને લીધી, અને ખાત્રીતાએને એવી તદબીરથી ખસાડી મૂકી, કે હું આંતરે આંતરે પોતાની માને ઘેર જ્યાં કઈ છું, ને પઠવું પઠાવવું જ્યાંજેની ખતીનું નહિ હોયતો તે નકામું છે. એમ છતાં પણ ૨૦ છોકરીઓ શીખવા બેઠી હતી. પણ અસગરીને કોઈ છોકરી પાસેથી લેવા લેવાડવાના કસમ હતા. બલકે એક બે રૂપિયા તેના પોતાની ગીરોના છોકરીઓ ઉપર ખરચાતા હતા.

અસગરીની નીશાળ.

સહવારથી બપોર તલક વાંચવું પઠવું ચાલતું હતું, અને તે પછે ખાધાને વાસતે ચાર ઘડીની છૂટી મળતી હતી. તે પછી લખવું, અને પોહોર દહાડા રહ્યો કે સીવવું. સીવવાનું કામ સોની યુંજમ માંફક હતું. કેમકે ફક્ત સીવવાનુંજ શીખવ્યામાં આવતું નહિ હતું, બલકે હરેક તરેહનું યુંથવાનું, હરેક તરેહની સીવાઈ, હરેક તરેહનું વેતરવું, જોડવું અને ટાંકવું હતું. પેહેલાંતો તેનો મામાન એકઠો કરવામાં અસગરીના દસ રૂપિયા ખરચાયા. પણ પાછળથીતો તેજ કામમાંથી આવક થવા લાગી. જે કામ છોકરીઓ બનાવતી, તેને દેયાનત છુટી જઈ બજારમાં વેચી આવતી. એ રીતથી નિશાળને હિસાબે એક માઠી રકમ એકઠી થઈ ગઈ. જે જે છોકરીઓ ગરીબ હતી, તેઓના એ રકમમાંથી કપડાં કીધામાં આવતાં, તથા ચોપડીઓ વેચાતી લેઈ આપવામાં આવતી હતી. છોકરીઓને પાણી પાવા તથા પંખો અંચવાને વાસતે ખાસ એક ઓરતને નોકરી રાખી હતી; અને નિશાળના ફંડમાંથી તેને પગાર મળતો હતો.

છોકરીઓની રીત હોયછે કે શીખવનારીઓ આગળ જતાં તેઓનો દમ નીકળી જાયછે, પણ અસગરીની નિશાળીઓ તો પોતાની ઉમતાદની ઉપર મોહીત હતી. હજુતો સુધને ઉઠે નહિ, કે છોકરીઓ પોતાની મેજેજ નિશાળમાં આવતી શરૂ થાતી, અને પોહોર રાત ગયા સૂંધી ત્યાંજ ભેગી રહેતી હતી, તથા મુસંકેલેથી ઘેર જતી હતીઓ, કેમકે અસગરી સોની ઉપર ખરા દિલથી પ્યાર કરતી. તેણે શીખવવાની રીતી એવી તો સારી રાખી હતી, કે

* આ કબૂલત મુજબ મોહમદ નજર એહમદે સન ૧૮૭૨ માં “બનાતુન નાથ” નામની એક ચોપડી બનાવી બાહરે પાડેલી છે, જેમાં હાસનઆરાને કેવી રીતે કેળવણી મળી તેનું અરહી રીતે બયાન કરેલું છે.

ને નિરોધ પણ પાંખો નાખી રહેલાં હોય છે, ને કંટાળાથી દિલમાં કુઆ માગે છે, કે “જોઈ કરેને એવાં ઉંઘાએ કે ફરી કદિ ઉઠજ નહિ !!!”

આવી આવી મુસીબતો ખીજી નિશાળોમાં હોય છે. અસગરીને ત્યાં નહિ માર કે નહિ ફાર. મોટામાં મોટો ધાક એજ હતો કે “સાંખજો બાઈ, તમે પાઠ પાઠ નથી કરતાં? તમારે લીધે મારી નિશાળનું નામ વાએડું થાય છે, હું તમારાં માજીને બોલાવીને કહી દેશ, કે બાઈ તમારી છોકરી અહીં-આં તો નથી શીખતી, એને તમે કોઈ ખીજી ઉસતાદનીજી પાસે ખેસાડો.” એટલું કહેતી, કે છોકરીનો દમ નીકળી જતો. પછી જોઈ લ્યો કે પાઠ નોકે. જીખાન થએલોજ છે. અથવા જોઈ પાઠ નહિ કાઢે, તેને કહેતી, કે “ખેન, આજે તમે પાઠ પાઠ નથી કાઢે, અને છોકરીઓ બપોર પછે સીવવા ખેસશે, ત્યારે તમારે વાંચવા ખેસવું.” એટલું કહેવું કે પેલી જલદી જલદી પાઠ પાઠ કરી નાખતી. નિશાળમાં મહમુદા અને હોસનઆરા એ બે વડી નિશાળીઓ હતી. અહીંઆં નહિ ઝાડું દેવી પડતી, કે નહિ ખીજાના ઉચકવાં પડતાં. નહિ પલંગો ઉફરા કરવા પડતા, કે નહિ વાસણો માંજવાં પડતાં, કે નહિ માનીટરોની ઉપેક્ષ કરવી પડતી હતી. બનકે ખુદ છોકરીઓપર એક એમરત આકર હતી. માયા અને સુખ સાથે વાંચવા, લખવા અને સીવવા, એ ત્રણ કામની અરજા શોકથી છોકરીઓ કેળવણી પામતી હતી.

આ જગોએ એ નિશાળની એક વાત લખ્યામાં આવે છે. જેથી અસગરીની શીખવવાની રીત ઢૂંકામાં જણાયે. સરીહન નામની એક એશત હતી, તેની ફજલત નામની છોકરી દસ વરસની હતી. એ ફજલતને જાતી ઉત્તરથી વાંચવા, લખવા અને સીવવા ભરવાનો શોક હતો. તેની મા સરીહન એમ આહાતી; કે ફજલત ઘરમાં રહી ઝાડું કરે, લીધે, વાસણ માંજે. પણ એવાં કામોપર ફજલતનું દિલ નહિ લાગતું હતું. માના કહેવાથી કરતી તો હતી, પણ તે ખેદિલીથી. એક દહાડે સરીહન ફજલતપરે ઘણી ચીરઝાઈ ગઈ, તેથી તેને પોતાની સાથે લઈને અસગરીની નિશાળમાં લાવી ખેસાડી, અને કહ્યું, કે “ઉસતાદનીજી, આ છોકરી નકામી છે, જે કામ કહું છું, તેના તરતજ જવાબ આપે છે, વાસતે એને એવા અદબ શીખવો, કે ઘરના કામોમાં એને જીવ લાગે.” અસગરીએ જ્યારે તપાસી તો ફજલતને પોતાની મરજી મળતી જોઈ, અને આ તરફ ફજલતને પોતાની મરજી માફકની ઉસતાદની થળી. સહવારનાં સરજ ઉગતાંજ તે આવતી, ને બપોરના આખું ખાવા જતી. આખું ખાઈ, કે પાછી ઉભે પગે આવી નિશાળમાં પાણી પીતી, અને ત્રીજા પૃષ્ઠોની આવેલી તે ચાર ઘડી રાત થયે જતી હતી. કોઈ કોઈવાર સરીહન તેની ખજાર લેવાને મકતબમાં આવતી, તો કેટલીએકવાર તેને છોકરીઓની સાથે ટીંગલાં રમતાં, અને ખેચાર વાર કુલાંઓમાં પકાવતાં જોઈ હતી.

એક દહાડે ચાર ધડી રાત યુજરી ગઈ, અને ફજલતને જતાં વખત લાગ્યો, તેથી સરીહન તેને બેઠાવા આવી તે જોએયું, કે મેહમુદ એક વારતા અલાવે છે, ને આસપાસ નિશાળની સરવે છોકરીઓ બેઠી છે, તેમજ ખુદ ઉસતાદનીજ પણ છોકરીઓની અંદર ભિન્ન બેસી વાસ્તવ સાંભળે છે. આ જોયાથી તે સરીહનનો જીવ બળી જલીને ખાક થઈ ગયો, અને બોલી, કે “વાહ! ઉસતાદનીજ! તમે છોકરીઓનો સારો નાશ કરી રાખ્યો છે! જ્યારે પણ હું ફજલતને જોવા આવું છું, ત્યારે કોઈ વાર પણ મેં તેને પહોંચાતો જોઈ જ નથી. આ કાંઈ નિશાળ નથી, પણ ફકત રમતખાનું છે. એમ છે તોજ છોકરીઓ દોડી દોડીને આવે છે.” અસગરીએ કહ્યું, કે “બેન, અગર તમારી મરજી મુજબની કેળવણી તમારી છોકરીને નથી મળતી, તો તમારી દીકરીને ઉઠાડી લઈ જાઓ, પણ નાહક નિશાળને બદલામ ના કરો. વાઈ હું તમોને પૂછું છું, તમારી ફજલત માઈજી ઉસતાદનીની નિશાળે કેટલા દિવસ શીખી હતી, અને શું શીખી હતી?” સરીહને કહ્યું, “ત્રણ મહિનામાં પાંચમો સીપારે આખો, અને છઠો અરધો.” અસગરીએ કહ્યું, “ત્રણ મહિનામાં ૧૧ સીપારે તો મદિને અરધો સીપારો થયો. અને અમારે ત્યાં તમારી ફજલત રજબ મહિનાથી બેઠી છે, અને હમણાં જીકાદ આવે છે, એટલે ચાર મહિના થયા, તેમાં તેરમો સીપારો આખો પૂરો થયો, છતાં જા સીપારો શીખી. તે હિસાબે મહિને દહાડે નજદીક એક સીપારાની આવરેજ આવે છે. જુઓ, માઈજીની નિશાળ કરતાં બમણો! અને જ્યારે ફજલત અહીં આવી, તો એક કાળી લાંબી પણ દારતાં તેને આવડતી નહિ હતી, અને હમણાં તો નામ લખે છે, વળી શક્તિ મુજબ એના દસકત પણ કાંઈ ખરાબ નથી. આથી ત્યારે વીસ તકક પણ પાધરી ગણી નહિ જાણતી હતી, હમણા પંદર-એકાનો પાડો બદલ કરે છે. સીવવામાં દોસઠવું પણ પાધરું નહિ હતું, હમણા એના હાથનો બખીયો જુઓ. અઝીલા, પેલા કંડિઓ લાવીને ફજલતે કુરતીમાં જે બખીયો બેસેલો છે, તે જરા એઓને દેખાડો, અને ફજલતને હાથનાં બરેલાં ફૂલો, મમરા, બુકીઓ, લેહેરો, પોપટા, ખાનેતોડ, ખાડા-આન, કેરો, સોકટાં, ખાડો, તારશુમાર, અમબેલીની જાલર, તરેનવેલ, ડીનિકામ, ઇત્યાદિ જે પણ કંઈ હોય તે પણ ઉઠાવી લેતી આવ.” ફજલત બોલી, “ઉસતાદનીજ હુંજ જામને લાવું?” ફજલત દોડતી દોડતી જઈ પેતાને નમુને ઉઠાવી લાવી. સરીહન એક વાતના દસ દસ જવાબ સાંભળીને થયરીજ રહી. અસગરીએ કહ્યું, “બેન લ્યો, કાંઈ ધનસાફ પણ છે! ચાર મહિનામાં તમારી દીકરી એથી વધારે શું શીખતે?” સરીહન તો એથી સરમીનદી થઈ ગઈ, કે ધરા બરી પાણીથી બીજાઈ ગઈ. હવે તો સરમને લીધે ઉસતાદનીજની સામે આંખ પણ ઉંચી કરી નહિ શકતી હતી.

કમખખત સરીહનના આવવા જવાથી મેહમુદની પેરી મળહની વારતા તો રહી ગઈ, તેથી સધળી છોકરીઓ એની તરફ ધોરી ધોરીને જોવા લાગી. સરીહને કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, મને એની થું ખખર? ફજીલત સારી દહાડા તો અહીંઆં રહેછે, રાતના એટલે કે મોડેથી આવેછે, કે ખાણું ખાધું કે સુઈ ગઈ. મને એને પૂછવા પરજવાનો કાંઈ જોગ ખતો નથી. બે ચાર વાર હું અહીંઆં આવી, તો કોઈવાર હીગનાં રમતાં જોઈ. કોઈવાર કુલામાં રાંધતાં, કોઈવાર કહાણીઓ સાંભળતાં જોઈ. એથી મને વેહેમ આવ્યો, કે એ પોતાનો વખત રમવા કુદવામાં ખુએંછે. હવે તો મારા મોઢામાંથી વાત નીકળી ગઈ, મને માફ કરો.” અસગરીએ કહ્યું, “ખરે છે કે તમારો વેહેમ વગર કારણનો નહિ હતો, પણ હું એવી રમતની વાતોમાં એઓને કામચી વાત શીખવુંહું. કુલાથી છોકરીઓ હરેક તરેહના ખાણુની ખનાવટ શીખે. એથી મસાલાનો અંદાજો, નીમકની અટકળ, સવાદની પીછાણ, વાસની સમજણ તેઓને આવડે. કેમ ફજીલત? પરમદીને સુકરવાર હતો, ત્યારે તમે સરવે છોકરીઓએ મળીને કેટલો જરદો પકાવ્યો હતો? તેની ખનાવટ, અને તે પાછળ થએલો સરવે હિસાબ કીતાખતો અમીને સંભળાવ.” ફજીલતે કહ્યું, “હિસાખતો મેહમુદ બેગમ પોતાની ચોપડીમાં લખી રાખ્યો, પણ તેની ખનાવટો મેં તમારા ફરમાયા મુજબ ચારાં ધ્યાનથી જોઈ લીધી છે, અને તે મારી સમજમાં સારી રીતે આવી ગઈછે. એક સેર ચોખ્ખા હતા, તેને પેહેલાંતો એક બધાનામાં ભીજવી કાઢાડ્યા, અને એક અસ્પીની પીળી દાંખસી મંગાવી તે પેસાબાર ભેળી હતી. તેને દોઢશર પાણીમાં જોશ આપ્યો, જ્યારે પાણી ઉકળ્યું, ને તેમાં રંગ પીગળી ગયો, એટલે તેને ગાળી કાઢાડી, તેમાં પેસા ચોખ્ખાને નીતારીને નાંખ્યા. જ્યારે આવલ અધકચરા થયા, ત્યારે આવલને એક કપડાં ઉપર વીખરી નાંખ્યા, કે તેમાં જેટલું પાણી હોય તે નીકળી જાય. પછી નવટાંક ધીને તપેત્રામાં નાખી લવંગનો વધાર આપીને કકડાવ્યું, અને તે ઉપર આવલ નાંખ્યા. ઉપરથી આવલના બરોબર વજનની કાચી ખાંડ નાંખી, અને અટકળથી એટલું પાણી નાખ્યું, કે આવલની જે કણી બાકી રહી હતી તે પલળી જાય. પછી છ ટાંક કીસમીસને ધીનાં કકડાવીને જગરે તે કૂંલી ગઈ, એટલે આવલમાં નાંખી, અને ઉપર તથા નીચે અંગારા મૂકીને હમપર મૂક્યું.” અસગરીએ કહ્યું, “ખનાવટતો ઠીક ઠીક, પણ જ્યારે મેં આવલને જોયા હતા, ત્યારે તે બેસી ગએલા હતા, એથી જણાયછે, કે તમે કપડાંપર ફેલાવીને થંડા પાણીથી તેને ધોયાતા નહિ.”

પછી અસગરી સરીહનની તરફ મોઢું કરીને બોલી, “કેમ બેન, જરદોતો તમારી દીકરીએ ઠીક પકાવ્યો? એ સરવે હાંસાં કુલાંની દોલતથીછે. બેન મેહમુદ, તમે તમારા જરદાનો હિસાબ સંભળાવો.” મેહમુદ જઈને હિસા-

બની ચોપડી લઇ આવી, અને ખોલી, “ ઉસતાદનીજી, રૂપિઆના છ સેર ચોખા લખે એક સેર પોણાતણુ આનાના થયા, અને એક પૈસાની હજાર તથા લવંગ. બસેર લખેનું ધી હળું તે પોણો પા મંગાવ્યું, તેમાંથી અરવિક પા વધારતી વખતે નાખ્યું, અને છ ટાંક જેટલું ક્રીસમીસ કકડાવી દમ આપતી વખતે લાગ્યું, મળી ૧૧ આનાનું ધી થયું. અને ચાર સેર લખેની ખાંડ તેનાં એક સેરના ૪ આના, અને એક પૈસાની ક્રીસમીસ મળી કુલ પોણા અગિઆર આનાના પૈસા ખરચ થયા. હમો દસ છોકરીઓનો ઉધરાટ હતો, તેમાં પોણાપિ આના મારા હતા, તથા એક કુજલત, બીજી અક્રીલા, ત્રીજી હોસનઆરા, ચોથી અમતદ્લા, પાંચમી આલીયા, છઠી સલમા, સાતમી અમલબની, અને ષક્રીલા તથા જમીલા બે બેનો મળી ૯ એ સરવેનો એકેક આનો.” અસગરીએ કહ્યું, “ મેહમુદા, તમે હિસાબમાં બહુ ખાધો.” મેહમુદાએ તપાસી જોઇને કહ્યું, “ હા ઉસતાદનીજી, ચોખામાં ઉપરની કોરી-ઓ બચી તે વાંછઆ કણીઆએ હજમ કીધી. આહા! દાંખડીઓ અને લવંગ તેટલામાં આવી જતેતો એક પૈસો ખચતે. દેઆનત જતો, કણીઆ પાછોથી તે કોડીયો લાવ.” અસગરીએ કહ્યું, “ હું હું એ શું કરીશો? કોડીની મામલત ને પરમ દહાડાની વાત. હવે કાંઈ ખોસાના. તમારી બહનની સજા એછે, કે તમે એટલું સહેવો.” અસગરી હોસનઆરા તરફ જોઇને ખોલી, “ જરદાની બનાવટ અને લાગરતો જલ્લાઇ, પણ વાર તપેલું બરી કીધેલા સેઈબર જરદાનું તમે સધળીઓએ મળી શું કીધું? ” હોસનઆરાએ જવાબ દીધો, “ કાનવાળી બે રકાળીઓ બરીને તો ખોદાને નામે મસજીદમાં મોકલી હતી. બાકીનામાંથી ૧૩ ખુમચીઓ બરી હતી. નિશાળમાં અમે બધી મળી ૨૫ છોકરીઓ છીએ, તે બધે વચ્ચે એકકી ખુમચી આવી. તેરમી ખુમચીમાં હું એકલીજ હતી.” અસગરીએ પૂછ્યું, “ ત્યારે શું તમે બમણો હિસ્સો લીધો? ” હોસનઆરા ખોલી, “ નહિ. મારી ખુમચી અરધી હતી, સૌને પૂછી જીઓ.” અસગરીએ પૂછ્યું, “ ત્યારે તમે બાઇબ-દીમાંથી જીદાં કેમ પડ્યાં? ” હોસનઆરા તો ચૂપ થઇ ગઇ, પણ અમત-દ્લાએ કહ્યું, “ ઉસતાદનીજી, એઓને સૌની સાથ ખાતાં ઘેન આવેછે.” હોસનઆરા ખોલી, “ નહિ ઉસતાદનીજી, ઘેનની વાત નથી. હું સોફરા ઉપર સરવેથી છેલી આવી, તેથી એકકી પડી ગઇ. આપ મેહમુદાને પૂછી વાકેફ થાઓ.” અમતદ્લાએ કહ્યું, “ કેમ તમે હમણું થોડાજ વખત થયા. મારું કુચેલું પાણી પીવા માટે વઢયાંતાં નહિ? ” હોસનઆરાએ જવાબ દીધો, “ હું વઢીતી કે? ફક્ત એટલી વાત કહી હતી, કે જેટલી તરસ હોએ તે મુજબ પાણી લ્યા કરે? ગલાસમાં કુચેલું પાણી રાખવું એવ બરીલુંછે.”

પછી અસગરીએ મેહમુદાને પૂછ્યું, કે “ પેલું ચોપાનીઈ ” અલબાને નેપા-

મત 'નું' મં ને તમને આપ્યું હતું, તેમાંનાં સરવે જાતનાં ખાણું તમે રાંધીને તપાસી ચૂક્યાં કે હજી નહિ ?" મહેમુદાએ થોડા વિચાર કરીને કહ્યું, "હું પોતાના મનમાં સરવે પકાવી ચૂકી છું, બનકે કોઇવાર બનાવી પણ ચૂકી છું." જેટલી માટી છોકરીઓએ, તેઓ જોને સાધારણ રાજના ખાણાની રીતિ અપરછે, અને તે ઉપરાંત પણ હરેક જાતના ચીખના, મચાલાના, ચણાના આટા સાથના કવાખ, કુંફતા, પલાવ, જરદો, મતનજન, દહોની ખીરીયાની, નુરમહલી, કુરમા પલાવ, સમુસા, મીઠો સલુનો, સીંગર, દહીયરાં, સોહાલ, ધીની સેવ, તજેલી દાળ, પૂરી, પાપડ, બુરીયાની, ફરીની, ચૂકો હલવો, નરમ હલવો, અંદરાની ગોળી, એ સરવે ચીજો વારંવાર પકાવી ચૂક્યાં છે, અને સરવે છોકરીઓએ રાંધતાં જોયું છે, બનકે પોતાને હાથે પણ પકાવ્યું છે, અને તમે જાણો છો, કે આપણી મકતબમાં હાલનાં કુલનાં તો ફક્ત નામ છે, ને ચીજ રાંધે છે, તે આજા એક કુટુંબને લાએક પકે છે, અને હોસનઆરાને તો ચટણીઓ તથા મુરખાઓનો ઘણો શોક છે. એ ચીજો એઓના સિવાએ ખીજ છોકરીઓ કમ જાણે છે." એ પછી અસગરીએ સરીહનને કહ્યું, કે "બેન, હવે તમને અહીંઆના કુલનાંઓના ફાયદા તો જણાઇ ગયા હશે ? આજે માટી રાત થઇ છે. કેટલીએક છોકરીઓનાં ઘર દૂર છે, મોટે જો કાલે અપ્પશો તો ઢીંગલાં બુરીયાંની રમત તમને બતાવીશું, અને સાંજ તલક રહેશે તો કહાણીઓ પણ સંભળાવીશું." સરવે લોકો રૂપસદ થયાં. સરીહન જતાં જતાં અસગરી આગળ હાથ જોડીને કહેવા લાગી, કે "ઉમતાદગીજી, આ મારો કસ્ટર માફ કરશે ?"

ખીજે દિને બપોરે સરીહન પાછી આવી, ત્યારે છોકરીઓના નમુના અને છોકરીઓના વણેલા ગોટા, છોકરીઓના ગૂંથેલાં ગોખરં, છોકરીઓની બનાવેલી તુધઓ અને ચાંપાં, છોકરીઓના વેતરેલાં તથા સીવેલાં મરદાની તથા જનાની કપડાં, એ સરવે અસગરીએ તેને દેખાડયાં, જેના જોવાથી સરીહનને અતિશય આશ્ચર્ય ઉપજ્યો. તે પછી છોકરીઓના ઢીંગલાંઓનું ઘર દેખાડ્યું. એ જગ્યાએ ઘર ચલાવવાનો સરવે અસખાખ, ખીજાનાં, તજીયા, તસ, ચક્કમ, કક્કસીયા, રકાખી, પરદા, ચક, ચંદરવા, પંખા, કુરતીન પલંગ, દરેક જાતનાં વાસણ, હરેક જાતનો સામાન, ને સણગાર પોતપોતાને ઘરતે ડોકાણે મૂકેલા હતા. તથા ઢીંગલીઓને એવીતો સણગારેલી હતી, કે જાણે બગણના ધરમાં મહેમાનો ભેગાં મળ્યાં હતાં, બપોરે ઢીંગલાંનાં ઘર જોઈ ચૂકી, ત્યારે અસગરીએ સરીહનને કહ્યું, કે "છોકરીઓની સરવે રમતમાં મને ઢીંગલાંનો ખેલ ઘણો પસંદ છે. એની મારફતે છોકરીઓ, સીવવું, યુંથવું, કપડાં વેતરવાં, અને ઘરની ગોઠવણ, તથા હરેક તરેહની રસમો જેવી કે છટ્ટી, ખીર ચટાઈ, દૂધ છોરાઈ, નિશાજે ખેસાડવાનું મૂરત, રાજ, માગણી, દીવાળી, બજેવ, મોહો-

રમની મીઠાઈ અને મોટાં તીરથ, તહેવાર, પેરામણી, વરણી, વધાવો, વીંધાઈ, ચાલીયું, ચોથી, એ સરવેની રીતબાંતથી માહીતી મેળવે છે. “એન સરીહન, તમારી છોકરી તો હમણાં થોડાજ દિવસ થયાં આવેલી છે, પણ જે છોકરીઓ મારી નિશાળમાં ધણા દિવસથી છે, જેવીકે આએ ખેટીઓ છે. અમલબનીન, હમ્મા મારી નહુંદ મેહમુદા, હમ્મા હાસનઆરા, એઓ નિશે વગર હુંકારથી કહું છું, કે અગર તેઓને કોઈ મોટાં ભર્યા પૂર્યા ઘરનો કારોબાર આને સોંપ્યા હોયતો, હનસાક્ષા તે એવો મલાવશે કે, જેવો કોઈ ધણી કસાએથી, અને અનુભવી કરતી હોએ. હુંતો ફક્ત શીખવવા ઉપરજ તાકીદ નથી કરતી. એઓને દુનિઆને કામની ખનાવું છું. જે કામ હવે પછે એઓને માથે પડનાર છે.”

એટલું કહીને અસગરીએ હાસનઆરાને બોલાવી, અને કહ્યું કે, “બાઈ, તમારી ઢીંગલીનું ઘરતો અરઘું સણુગારેલું છે, ફક્ત એક ખામી છે, કે તમારાં ઢીંગલાંની પાસ રંગીન વાગા જણાતા નથી. કદાચ તમેને રંગતાં નહિ આવડતું હશે?” હાસનઆરાએ કહ્યું, “રંગતો મને મેહમુદા બેગમ સારી-પૌ શીખવ્યો છે, પણ મેં અમસ્તાં નથી રંગ્યાં.” અસગરીએ કહ્યું, “વાઈ, જણાં છોતો ખતાવોની?” હાસનઆરા બોલી, “ઉસતાદનીજી, વરસાદના દહાડામાં પેહેરવાનો રંગ રાતો, નારંગીઓ, ગોલિઆનાર, ગોલિશકતાલું, ખરખુ-જીઓ, ધાની, અને કાળોધેરો, તથા થંડીની મોસમનો રંગ સદખરગી, ગેરૂઓ, ઉભાળી, ધાસીયો, તેલિયો, જંબુઓ, કાળો, ખુલ્લુ, ગોલાખી, જફરાની, કો-કમી, અને કરનજીઓ, તથા ગરમીનો પીયાજી, આખી, ચાંપાઈ, કપાસી બદામી, કપૂરીયો, દૂધીયો, અથાથશી, ફાલસાઈ, સંદલી, અને સીંદુરીયો છે, એ સિવાએ ખીજ રંગોતો ઘણા હોય છે, પણ મેં તો તેજ કલા છે, કે જે ઘણુંકરી પેહેર-વામાં આવે છે,” અસગરીએ પૂછ્યું, “રંગોના નામતો તમે ઘણાં ગણાવ્યાં, પણ ખતાવો કે એ સઘળા રંગો તમેને રંગતાં આવડે છે?” હાસનઆરા બોલી, “મેં તેજ રંગોનાં નામ દીધાં છે, જે મને યોતાને રંગતાં આવડે છે.” અસગરીએ કહ્યું, “વાઈ, ત્યારે ખતાવો, કે ખરખુજીઓ કવી રીતે રંગે છે?” હાસનઆરાએ કહ્યું, “સારા ઘેરા રંગની અરધી ગજ મનમલ મંગાવવી. પાણીને ખૂબ જોશ દઈને તેમાં ફટકી નાંખવી, ને ઉપરથી ગોળનો કટકો નાંખીને હલાવવો, ફટકીની અસરથી ગોળનો રંગ જમી જશે, પછે તેમાં કપડું રંગી લેવું.” અસગરીએ કહ્યું, “વાઈ, જો ગોળ નહિ હોયતો?” હાસનઆરાએ કહ્યું, “ત્યારે તીસુના કૂસોને જોશ દઈને ફટકી વાટીને મેળવવી, એટલે ખર-ખુજી થઈ જશે. લેકીન તે હલકો કપાસી થશે. સારા ખરખુજી વગર ગોળે રંગાઈ નથી શકતો. પણ જોદાની મેહેરખાનીથી આ દહાડાઓમાં, મનેનદા એવો ચાલ્યો છે, કે સરવે રંગોને તેને માત કરી નાખ્યો છે. કપડાંતો કપડાં

પણ મીઠાઈના આકાંક્ષાને પણ મળેનહાથી ઘણો અચ્છો રંગ આપ્યામાં આવે છે. મારી વડી બેને મળેનહાના રંગનો જરહો રાંધીને મોકલ્યો હતો, તેનો કેસરથી પણ સરસ રંગ થયો હતો." અસગરીએ ધભરાખને પૂછ્યું, "હોસન-આરા! તમે તો તે મળેનહાથી રંગેલા આવલ નથી આધા?" હોસનઆરાએ કહ્યું, "મેં આધાતો નથી. પણ ઉચતાદનીજી વાઈ કેમ તે આધામાં કાંઈ નરથછે?" અસગરી બોલી, "એહો! મળેનહામાં તો સૌમલ આવેછે. ખબરદાર! મળેનહાની કોઈ સીજ જ્યાંપર મૂકવી નહિ." હોસનઆરાએ કહ્યું, "મેં તો મળેનહાનાં રંગેલાં આકાં મોહરમમાં ઘણા આધાછે. અસગરી બોલી, "તેનું કાંઈ નહિ. નખ નેટલાં મળેનહામાંથીતો પુષ્કળ આકાં રંગાયછે. તેથી તમોને કાંઈ નુકશાન નથી થયું, પણ વાદ રાખજો કે એમાં ઝેરછે." હોસનઆરા બોલી, "મળેનહાથી રંગાએલી મીઠાઈ લોકો હમેશાં ખાએછે. અસગરીએ કહ્યું, "તેઓ ધણું નરથ કરેછે. ઝેર જ્યારે પોતાના વજન કરતાં વધી જશે, ત્યારે ખચીત કરી તેની માઠી અસર થશે."

સાંજ પડી તેથી છોકરીઓ પોતાના દેખીસ્તાન અને ચોપડીઓ કેકાણે મૂકી કાએદા મુજબ રમવા તથા વારતાઓ અને ઉપાલુ કહેવા તથા સાંભળવા આવી બેઠાં. અસગરીએ સફીહને કહ્યું, કે "અહીંયાં કાંઈ મૂંઝલી ચદલાની કહાણીઓ નથી થતી. વારતાઓની એક ઘણી સારી ચોપડીછે, જેમાં ઘણી સારી સારી વાતોછે, અને તેમાંની દરએક વાતોથી એકી નસીહત કાઢાડેલીછે. વળી એ ચોપડીમાંની બાષા પણ ઘણી સારીછે. હમણું આ છોકરીઓ તે ચોપડીમાંની વાતોથી જીવ બહેલાવશે, કહાણીઓ બોલવાથી તેઓને બોલવાની ઢપ સાફ આવેછે, તથા મકશુદની મતલબે પહેંચવામાં વધારા યાયછે. જ્યારે કોઇવાર મને કુરસત હોએછે, ત્યારે હું પણ કહાણીઓની વચમાં એઓને સવાલ કરતી જાઉં છું, અને જોવી એઓને સમજ હોએ, તેવા મને જવાબ આપતાં જાએછે. અગર તે જવાબ ખોટો હોએછે, તો હું તેઓને સમજાવું છું. ઉપાલુ પારખવાથી એઓના યાનને મજબૂતી, અને એઓના જેહનને તેજી મળેછે, પણ તમે એઓમાં બેસીને તમારો જીઓ, મને આજે આલીયાની માએ તેડાવેલાંછે મોટે હું ત્યાં જાઉં છું. તેના અચ્ચાંસ જીવને સારું નથી. તેણે ઘણી ઘણી આજેજીથી કહેવાડ્યુંછે, તેથી નહિ જાઉં તો તેને માફું બાગશે. વળી મારે જીવ પણ માનતો નથી."

સફીહન—હા, મેં પણ સાંભળ્યુંછે કે તેનો છોકરો કેટલા દહાડા થવા પાવતો નથી. બિચારી ઘણી ધ્રુજારાઈ રહીછે. આહા! જોદા કરે બિચારો જીવતો રહે. જોદાની મેહરબાનીથી બચેજોએ. દસ વરસે ધમ દધને જોદાએ એ સરત દેખાડીછે. આલીયા પછીનો ફકત એજ એક બચેલોછે. ઉચતાદનીજી, તમોને એજાજ કરવા મોટે બોલાવ્યાં હશે?

અસગરી—એલાજ બેલાજતો મને કાંઈ આવડતો નથી. આગળ એક વેળાએ છોકરાને સસણી થઈ ગઈ હતી, મેં ઝેરમોહરો, વસલોચન, ગોલાખનો જીરો, નાહની એલચી, સર્ફદ જીર, કબાખચીની, ફુલફો, એવી તરેહની બે ચાર દવાઓ ખતાવી હતી. એવાના કરવાથી છોકરો મારો થયો.

સરીહન—ઉસતાદનીજી, તમે સરવે યુલુમાં પૂરો છો.

અસગરી—એમાં યુલુની શું વાત છે ! મારા મહીરામાં દવાદારનો ઘણો અભ્યાસ છે. જ્યારે હું નાહની હતી, ને જે દવા આવતી તે હુંજ ફૂટતી, ચાળતી, ખતાવતી, ને યાદ રાખતી હતી, એવી રીતે સુનીસુનાઈ બે ચાર દવાઓ યાદ છે. જેને અગતની જાણુએ છે તેને આપું છું, અને અભ્યાસોનો એનાજતો ઝોરતોજ કરી કરાવી લે છે. જ્યારે કાંઈ મુશ્કેલ આવી પડે છે, જ્યારેજ વધેલી પાસે લઈ જાએ છે.

સરીહન—ઉસતાદનીજી, તમે મેહરબાની કરીને મને તમારી નિશાળની સરવે ગોઠવણતો દેખાડી. હવે જરા ઠરોતો હું જોઉં, કે છોકરીઓ કેવી રીતે કહાણીઓ કહે છે, અને કહાણીઓમાં તમે કેવી રીતે તાલીમ આપો છો.

અસગરી—બાઈ મનેતો વાર લાગે છે, પણ ખેર તમારી ખાતર કરવી પડે છે. વારં છોકરીઓ આજે કેની વારણ છે ?

મેહમુદા—વારણતો અમતલાની છે, પણ ફજીલત પાસે બોલાવો.

અસગરી—કીક છે. ફજીલત, કોઈ ઘણી ટૂંકી વારતા કહો.

ફજીલત—(વારતા શરૂ કરી) એક પાદશાહ હતો.

અસગરી—પાદશાહ કોણને કહે છે ?

ફજીલત—જેમકે દિલ્લીમાં બાહાદરશાહ હતો.

અસગરી—એતો તમે એવી વાત કહી કે, જે કોઈ દિલ્લી તથા પાહાદશાહને જાણતું હોય તેજ સમજે.

ફજીલત—પાદશાહ, હાકિમને કહે છે.

અસગરી—ત્યારે કોટવાળ, થાણુદાર એ પણ પાદશાહ છે ?

ફજીલત—નાહિ, કોટવાળ, થાણુદારતો પાદશાહ નથી. એતો પાદશાહના નોકર છે.

અસગરી—શું ત્યારે કોટવાળ હાકિમ નથી ?

ફજીલત—હાકિમતો ખરો, પણ પાદશાહ સૌથી વડો હાકિમ હોય છે, અને મોંપર હાકિમ ચલાવે છે.

અસગરી—આપણો પાદશાહ કોણ છે ?

ફજીલત—જ્યારથી બાહાદરશાહને અંગરેજ પકડીને કાળાં પાણીએ લઈ ગયો, ત્યારથીતો કોઈ પાદશાહ નથી.

એ સાંભળીને સધળી છોકરીઓ હસી પડી.

અમગરી—ફજલત ! તમે ઘણા બેચક્રકો, તમે પોતેજ કહ્યું કે ને મોથી મોટો હાકેમ હોય, ને સરવે પર હુકમ ચલાવે, તે પાદશાહ હોય ! અને આ પણ નાણોછો, કે બાદશાહને અંગરેજ પકડીને કાળાં પાણીએ લઈ ગયો, ત્યારે અંગરેજ પાદશાહ થયો, યા નહિ ?

ફજલત—હા થયો ખરો.

અમગરી—વારું ત્યારે ખતાવો, હમણા આપણો કોણ પાદશાહ છે ?

ફજલત—અંગરેજ.

અમગરી—શું અંગરેજ કોઈ ચોકસું ઘણીનું નામ છે ?

ફજલત—નહિ, સેંકડો હજારો અંગરેજ છે.

અમગરી—શું બધાજ અંગરેજ પાદશાહ છે ?

ફજલત—હાજરો.

એ સાંભળી વળી છોકરીઓ હસી પડી. અમગરીએ હોસનઆરાની તરફ આસારત કીધી, કે તમે જવાબ દો.

હોસનઆરા—ઉસતાદનીજી, આપણો પાદશાહ રાણી વિક્ટોરિઆ છે.

અમગરી—તે મરદ છે કે સ્ત્રી ?

હોસનઆરા—સ્ત્રી.

અમગરી—તે ક્યાં રહે છે ?

હોસનઆરા—લંડનમાં.

અમગરી—લંડન ક્યાં છે ?

હોસનઆરા—અંગરેજોની વિભાષતમાં એક ઘણું મોટું શહેર છે.

અમગરી—તે કેટલું દૂર હશે ?

હોસનઆરા—મેં એક ચોપડીમાં પાંચ હજાર કોસ લખેલું વાંચ્યું છે.

અમગરી—કોસ કેટલો લાંબો હોય છે ?

હોસનઆરા—ઉસતાદનીજી, સુલતાન નેજમુદ્દિનને અહિંથી ૩ કોસ કહે છે.

એ સાંભળીને મેહમુદા હસી, અને બોલી કે ૧૭૬૦ ગજનો એક કોસ હોય છે. અમગરીએ મેહમુદાને પૂછ્યું, કે “તે દહાડે હું જ્યારે કુતબ સાહેબ ગઈ હતી, અને તમે પણ મારી સાથે હતાં. તમે પણ જોયું હતું, કે થોડે થોડે દૂર રમતા ઉપર પથરો ઢાટેલા હતા, અને પથરો ઉપર લખેલું હતું, તે પથરે શાના હતા ?”

મેહમુદા—હું અટકળથી એજ મમજી હતી, કે કોસની નિશાનીના પથરો છે, પણ ગાડી એટલા જોરથી જતી હતી, કે પથરો પર નજર કરતી હતી નહિ, તેથી હું મારીપડે વાંચી શકી નહિ, કે તે ઉપર શું લખેલું હતું.

અમગરી—તે કોસના પથર નહિ હતા, પણ માઇલોના પથર હતા. અરધા કોસનો માઇલ થાય છે, અને દર માઇલે પથર ડાટેલો છે, તેમાં એવું

હાથે હાથે, કે ‘અહીંઆંથી દિલ્લી આટલા માઇલ છે; ને કુતબ સાહેબ આટલા માઇલ.’

એ પછી અસગરીએ વળી હાસનઆરાની તરફ મોઢું કરીને પૂછ્યું. “હું બેન, લંડન કઇ તરફ છે ?”

હાસનઆરા—ઉત્તર તરફ.

અસગરી—તે મૂલક ગરમ છે કે ઠંડા ?

હાસનઆરા—એતો હું નથી જાણતી.

મેહમુદા—ઘણું ઠંડું છે. જેટલાં ઉત્તરે જઈએ તેટલી ગરમી કમ છે, અને જેટલાં દક્ષિણ તરફ ચાલીએ તેમ ગરમી વધારે થતી જાય છે.

સરીહન—ભલાં ઉસતાદનીજી, શું ઓરત પાદશાહ છે !

અસગરી—એમાં અજબ થવા જેવું શું છે ?

સરીહન—અજબ થવા જોગ કેમ નહિ ? ઓરત જાત તે શું કરતી હશે ?

અસગરી—જેમ મરદ પાદશાહ કરે છે, તેમજ ઓરત પણ કરે છે. મૂલકનો બદાબરત ને રૈયતને પાળવું.

સરીહન—ઓરત તો શું કરતી હશે ! કરતાતો સૌ અંગરેજ હશે. તા-મજે વાસતે ઓરતને પાદશાહ બનાવી રાખી હશે ?

અસગરી—એ સુધ્ધા અંગરેજો રાણીના નોકરો છે. તે દરેકનું કામ જુદું જુદું, ને દરેકનો અખતીઆર જુદો છે. સરવે પોતપોતાના કામ ઉપર જમાનૂત રહે છે. બ્યારે મરદ પાદશાહ થાય છે, ત્યારે પણ વજીર અ-મીરોજ સરવે કામ કર્યા કરે છે.

સરીહન—મારો જીવતો માનતો નથી, કે ઓરત જાત પાદશાહી કરી શકે ?

અસગરી—ભાપાજની બેગમનું નામ તમે સાંભળ્યું છે ?

સરીહન—કાંઈ સાંભળ્યું છે, કાંઈ નહિ, પણ ખુદ મારો સસરા ભાપા-જમાં નોકર છે.

અસગરી—બસ એજ રીતે સમજી લ્યો. ભાપાજ નાહનો સરખા દેશ છે, અને રાણી વિક્ટોરિઆની પાસે મોઢી પાદશાહત છે. જેવી રીતે ભાપાજની બેગમ પોતાના નાહના દેશની બદાબસતી કરે છે, તેમજ રાણી વિક્ટોરિઆ પોતાની મોઢી હકુમતની ગોઠવણ કરે છે. ભાપાજ નાહનું રાજ છે, નોકર ચાકર થોડા છે, ને તેઓ થોડાજ દરમાયો પામે છે. રાણી વિક્ટોરિઆનું રાજ ઘણું મોટું ને દબદબાવાળું છે. બારી કારખાનું ને મોટો પગાર લાખો નોકરો ચાકરીએ છે.

સરીહન—એ ભલાં રાણીનો કોઈ વર છે કે ?

અસગરી—હા, પણ મોતપર કોઈનું જોર નથી ચાલતું. ચાંદને પણ ખા-દાએ ડાગ લગાડી દીધેલો છે. કેટલાએક વરસ થયાં રાણી વિધવા થયાં છે.

સરીહન—રાણીને કુરબંદ છે ?

અમુગરી—હા, બાદા રાખે, છોકરાં, પુતરાં, સરવે કાંધે.

સરીહન—ત્યારે રાણીજી આ મૂલકમાં કેમ નથી આવતાં ?

અમુગરી—ત્યાં પણ મોટા મૂલક છે. ત્યાંના કામોથી કુરસત નહિ મળતી, પણ હમણું રાણીજીનો દીકરો આવનાર છે, તેની ભારે તૈયારીઓ થાએ છે, એવું મેં અખબારમાં વાંચ્યું છે.

સરીહન—વારું રાણીજી હજારો કોસ દૂર ખેડલાં તેમને અહીંઆંની ખબર કેમ થતી હશે ?

અમુગરી—કેમ નહિ, જરાએ જરા ખબર થાએ છે. ડાકથી અને વિજળીના તારથી રાત દહાડે ખબરો જાય છે ને આવે છે. હજારો નીઉંસપે પડે વિલાયત જાય છે.

સરીહન—વારું રાણીને કેમ કરી જોવાએ ?

અમુગરી—તે કેવી રીતે ખતાવું ? પણ તેની તસવીરથી અજાણતાં જોઈ શકાય છે.

સરીહન—ખેર તસવીર તો જોઈ લેતે.

અમુગરી—ખેન, તમે પણ રમુજની વાતો કરો છો. શું તમે રૂપિયા નથી જોયો ?

સરીહન—કેમ નથી જોયો ?

અમુગરી—તે ઉપર જે ઓરતનો ચેહરો પાડેલો છે, તે રાણીજી તસવીર છે. તેમજ વળી કાગળોપર ચોંટાડવાની ટીકોટો ઉપર પણ રાણીની તસવીર છે, અને એ ઉપરાંત મારી પાસ રાણીની એક મોટી અને નાની તસવીર પણ છે, જે મારા બાવાને કોઈ અંગરેજે આપી હતી, તે તેમણે મારી ઉપર મોકલાવેલી છે. મેહમુદા, મારી ઇંસકોતરી ઉંચકી લાવ.

ઇંસકોતરીમાંથી અમુગરીએ રાણીની તસવીર કાઢાડીને ખતાવી, અને સઘળી છોકરીઓએ ભારે ઉજટથી તે તસવીરને જોઈ.

સરીહન—શું મજાહની તસવીર છે ! જાણે ખરેખર રાણી ઉભાંજ છે.

અમુગરી—ખરેખર, એ તસવીર આમેહુબ રાણીની છે. રૂપિયા ઉપરના ચેહરા સાથે અને મેળવીને જુઓ કેટલો ફર છે. એ તસવીર હાથની ચીતારેલી નથી, પણ એક આરસી આવે છે, તે ઉપર કાંઈ મસાલો લગાડીને સામે મૂકે છે, એટલે પોતાની મેજે જોવીનેતેથી છાયા પડે છે.

સરીહન—હોસનઆરાએ લંડનને પાંચ હજાર કોસ દૂર ખતાવ્યું, તો અહીંઆંથી ત્યાં આવતા જવાને વર્ષો લાગતાં હશે ?

અમુગરી—નહિ, દરિઆમાં ને દરિઆમાં એક મહિનામાં વગર હરકતે પહોંચાય છે.

સરીહન—ઓહો ! શું દરિઆમાં થઈને જવું પડે છે ? અંગરેજોનાં પણ કેવાં દિલ છે ! તેઓને દરિઆથી ખીક નથી લાગતી ? દરિયાનું નામ સાંભળતાંજ મારાં તો રૂએરૂઆં ઉભાં થાએ છે !

અસગરી—દરિઆથી ખીલીવાનું શું કારણ છે ? કરારથી વાહાણ ઉપર બેસવું. ખાસ મળનું જાણે ચાલતું ધર.

સરીહન—ઓહો ! ઉમતાદનીજી, કુખવાની કેરી ભારે ધારતી છે ! જીવો, પરાને વરસની વાત છે, કે નવાખ કુતબુદિનખાનની સાથે મારી માસીસાસુ હજ કરવાને ગયાં હતાં. કોઈ એવે ચોઘડીએ ગયાં કે પાછાં ફરી શક્યાંજ નહિ !

અસગરી—હા, એ સંજોગની વાત છે. વાહાણ કોઈકદાય કુખી પણ જાય છે. પણ જો તેમ દરેજાજી કુખ્યા કરે, તો દરિઆની મુસાફરીનું કોઈ નામ પણ નહિ લે. હવે તો દરિઆનો રસતો ખુશખીની શરૂકો કરતાં વધારે આપાદ થઈ ગયો છે. હજારે વાહાણો રાત દહાડા આવતાં જતાં રહે છે. અંગરેજ અને તેઓની ખાનુ, અચ્યાં, તેમજ કુલે અંગરેજી સરસામાન એ સૂંધુ વાહાણોની મારફતે અહીંઆં આવે છે.

સરીહન—અંગરેજોની ઓરતોની શું વાત થાએ ? તેઓ તો કોઈ ઓરતો તરેહની સ્ત્રીઓ છે. આપણથી તેઓની બરાબરી ક્યાંથી થાએ ! તેઓ તો બાહર ફરે છે. મેં સાંભળ્યું છે, કે નાહના નાહના અચ્યાંઓને વિલાયત મોકલી દે છે, ને તેમ કરતાં તેઓનું દિલ કુહુરતું નથી. નથી સમજતું, કે એ કેવી જાતની માઓ છે ! કેવી રીતે તેઓનાં દિલને ધીરજ આવતી હશે ! એવી રીતે બાહરની ફરનારી ને લોઢાં સરીખાં દિલની તેઓને દરિઆથી શું થાએ. તેઓને તો હવા પર ઉડવું પણ ભારી નથી.

અસગરી—બાહર ફરનારી તમે જો કહ્યું, તો એઓના દેશમાં પરદાની ચાલ નથી. બળવાના વખતમાં અમે એક ગામમાં નાસી ગયાં હતાં, ત્યાં પણ પરદાનો રેવાજ નહિ હતો. સૌની વહુ દીકરીઓ બાહર નીકળતી હતીઓ. હું તો ચાર મહિના ત્યાં રહી, તેમા બાહરની ફરનારીઓમાં એવો શરમ ને મલાહજો જોયો, કે જોદાં અમા સરવે પરદાવાળીઓને તેવું નસીબ આપે, અને અચ્યાંઓને વિલાયત મોકલી દેવાથી તમે એમ કેમ સમજ્યાં, કે તેમને ફરજંદાની માયા નથી. અજબત એ લોકોની મોહાબત અકબની સાથે છે. અહીંઆની માઓની પકે બાહાવરી મોહાબત નથી, કે ફરજંદાને શીખવાથી રોકે, ને હુન્નર હાંસલ કરવાથી અટકાવી રાખે. હહાં નખતો મોહાબત, પણ બારીકીથી જોઈએ તો અચ્યાંના હકમાં કાંટા રાપે છે, અચ્યાંને બેઠપથી ઉછેરે છે, ને મોહાબતનું નામ બદનામ કરે છે.

એટલી વાતચિત થયા પછે સરવે કોઈ ચૂપ થઈ ગયાં, અને ફજલતે પોતાની વારતા પાછી શરૂ કરી.

ફજલત—અને તે પાદશાહને પેટે કોઈ છોકરો નહિ હતો, એકલી એકજ છોકરી હતી. મારી પછી એજ છોકરી ગાદીની વારસ થશે, એવું સમજીને પાદશાહે તે છોકરીને સારીપઠે વાંચવા લખવા શીખાવી, અને રાજપાટનો કાનુન કાએદો સરવે તેને અછી રીતે પાઠ કરાવ્યો, તથા પોતાના જીવતાંજીવત તેને દેશનો કારોબાર સોંપી દીધો.

ફજલતે એટલી વાત ચત્રાવી કે અસગરી ખાનુએ કહ્યું, “બાઈ, તમેતો જપ જપ કાહાણી બોલી જાએછો, ને મારા દિલમાં હજારો સવાષો ભરેલાછે, પણ શું કરું દિવસતો ભરાવા આપ્યોછે, ને મને આલીયાને ઘર જવું જરૂરછે, સાંજની વખતે કોઈને ઘેર બેઠવા જવું પણ સાર નથી, મોટે હુંતો હવે રહી શકતી નથી, તમે છોકરીઓ પોતપોતામાં બોલો અને સાંભળો.” પછે સરીહનને કહ્યું, “લ્યો બેન, અલ્લા બેલી, હુંતો જઈંધું. તમારી મરજી હોએતો તમે બેસીને સાંભળો, નહિતો કાલે વળી આવજો. અહીં-આંતો રોજ એમજ થયા કરેછે.” રૂંકામાં, અસગરી ખાનુતો આલીયાને ઘેર ગયાં, અને સરીહનતો એવી પ્રસન થઈ, કે પોહોર રાત સ્થંતી છોકરીઓમાં બેસી રહી. અસગરી ગયા પછે મેહમુદા અને હોસનઆરાએ કાહાણીઓમાં ઘૂંણી મળેહ મળેહની વાતો કાહડી.

આ ખ્યાનથી અસગરીની નિશાજની ગોઠવણ અને તેની તાલીમ તથા સીખવવાની રીતિ સારીપઠે સમજાએછે. અસગરી વગર શકે હોસનઆરાને ઘણી આહાતી હતી, અને તેથી વધારે પોતાની નણુંદ મેહમુદાને ચાહાતી. હોસનઆરાને એવીતો ખુશીથી શીખવી કે, બે વરસખ ફારસી વાંચવા લાગી, અને ઉરદુમાં કાગજ પત્ર લખી શકતી હતી. હવે પેલો નકારો મીનજ હોસનઆરામાં બાકી રહ્યોતો નહિ, તેમજ ચવીતરાપણું નીકળી જઈ ઘણી ગરીબ, શીખેલી, પઢેલી, હુન્નરમંદ, પ્યારી દીકરી બની ગઈ. તેમજ એની બેન જમાલઆરાનું વરસોનું ઉજ્જડ પડેલું ઘર અસગરીની દોલતથી જોદાએપાઈ આપાદ કીધું; જેનો તમામ કીરસો ખીજી ચોપડીમાં લખ્યામાં આવશે. મતલબ એકે આથી કરી હકીમજીનું તમામ ઘર, નાહનાં મોટાં સરવે અસગરીના પગ વોઈ વોઈને પીતાં હતાં. સુલતાન બેગમે લાખો તદખીર કીધી, કે અસગરી કાંઈ લે, પણ આ જોદાની બંદીએ કાંઈજ નહિ લીધું. બ્યારે હોસનઆરાના લગન થવા લાગ્યાં, ત્યારે મોટા હકીમ સાહેબે મોલવી મસ્દુમદ ફાજલનો વગ લગાડીને, અસગરીને હજાર રૂપિઆનાં જડાવદાર કડાં આપ્યાં, અને કહ્યું, “સાંભળો, તમે મારી પુત્રી અને દીકરીઓની બરાબરછો, હું તમાને ઉસતાદનીગીરી તરીકે નથી આપતો, બન્નકે પોતાનું બચ્ચું સમજીને આપુંછું.” આએ તરફથી મોલવી સાહેબે સમજાવી, ત્યારે અસગરીએ કડાં લીધાં.

મોહોમદ કામેલના અહેવાલ.

આ તરફતો અસગરી પોતાની નિશાનમાં ગયેલી હતી, પણ ખીજી તરફ મોહોમદ કામેલ બેરોજગારીથી ધભરાતો હતો. એક દહાડે અસગરીને કહેવા લાગ્યો, કે “હવે મારો જીવ ધણો ધભરાય છે. અગર તમારી સલાહ હોયતો, હું તેહસીલદાર સાહેબ પાસે પાહાડપર જઈ, અને તેઓની મારફતથી આકરીની તલાશ કરું.” અસગરીએ વિચાર કરીને કહ્યું, “આકરી કરવી તો ઘણી જરૂર છે, કેમકે તમે જીવો છો, કે ધરમાં કેવી તંગી ચાલે છે. સસરાબાવા હવે જમક થયા છે. વાજખીતો એ છે, કે તેઓ ધરમાં બેસે, અને તમે કમાઈને તેઓની આકરી કરો. વળી મેહમુદ મોટી થતો જાય છે, હું તેમને અદરાવાની ફિકરમાં છું, અને એવો વિચાર છે, કે કોઈ ઘણે મારે ડેકાણે તે પરણે, તેની હું તદખીર કરું છું, ખોદા કરે છે તો આએજ વરસમાં એનું કરી જશે, પણ તેને વાસતે ઘણો સરસામાન જોઈશે, અને હમણાંજમી કોઈ પણ જાતની કસી સીજ તૈયાર નથી. એકતો જેઠાઈ જીદા છે, તે છતાં વળી તેઓ એવી નાહની આકરીમાં પોતાનો ગુજારો કરી નથી શકતા, તો ખીજાને ક્યાંથી આપી શકે? માટે તમે નોકરી કરો ત્યાં તલક કોઈ ખીજી તદખીર નથી, પણ પાહાડ પર જવાનીતો મારી સલાહ નથી. મારા બાવા તો તમારે વાસતે કોશિશ કરશે, અને બનવા જોગ છે, કે જલદી તમોને મારી નોકરી પણ મળી જશે, પણ કોઈની મદદબકડીને નોકરી કરવી ઠીક નથી. બહા મારતી આકરી નાહની હોએ, પણ પોતાની બાજુની કઠિમ્મતથી મળવેલી હોએ. મારા બાવા કાંઈ પારકા નથી. સગાઈમાં પણ તમારા કરતાં તેઓનો હાથ ડંચો છે. તેઓથી મદદ લેવી તો શું, પણ માગવાની પણ એવ નથી. તોપણ ખોદા કોઈની હુશાનમંદ નહિ કરે. એથી સદા આંખ નીચી રહે છે. તેઓ મનમાં નહિ લાવે, તોપણ કખીતમાં ખોદા રાખે સો આદમી છે. તેઓ મોંહપર તો નહિ બોલે, પણ પીઠ પાછળ જરૂર કહેશે, કે ‘જીવો! સસરાની મદદથી આકરી રહ્યા.’” મોહોમદ કામેલે કહ્યું, “ત્યારે શું કરું, લાહોર જઈ?” અસગરીએ કહ્યું “લાહોરમાં શું છે? સરદારની સરકાર પોતેજ પરપર થઈ રહી છે. સસરાબાવાને ખીજાંજીવણે કેવી રીતે અગાઉની કદર બુજીને પચાથ રૂપિઆ આપે છે, તો તમા આદમીની ચુંબથ એ સરકારમાં ક્યાંથી?” મોહોમદ કામેલે કહ્યું, “ખીજી ઘણી સરકારો છે.” અસગરીએ કહ્યું, “જ્યારથી અંગરેજ થઈ, ત્યારથી સઘળા સરદારો એવી રીતે ખરાબ થયેલા છે. માત્ર આગલાં નામને સરવે નિભાવે છે, ને તેજા ખાંતર દસ પાંચ જણાઓ તેઓને ત્યાં વળગી રહેલા છે, તે પણ શું ખાક, વરસો જમી પગાર નથી મળતો.”

મોહામદ કામેલે પૂછ્યું, “ત્યારે શું એલાજ ?” અસગરીએ કહ્યું, “અંગરેજ નોકરી સોંપી.” મોહામદ કામેલે કહ્યું, “અંગરેજ નોકરી તો સીફારસ અને કોથેશ સિવાય નથી મળતી, હજારે આદમી મારા કરતાં સરસ ભટકતા ફરે છે, તેઓને કોઈ પૂછતું નથી.” અસગરી ખેલી, “હા, એ ખરે છે, પણ જો આદમી કોઈ વાતનો ધરાદો કરે તો તેને ખાદાપર તવકુલ કરીને નાઉમદનો વિચાર મનમાં નહિ લાવવો. જોકે હજારે જન નોકરી સોંધવામાં રજાલતા ફરે છે, પણ જેઓ નોકરી પામેલા છે, તે પણ તમારા સરખાજ આદમી છે. સો વાતની એક વાત તો એ છે, કે નોકરી તકદીરથી મળે છે. મોટા લાએકો જોતા જ રહી જાય છે, અને અગર ખાદાને આપવી મંજૂર હોય છે તો, નહિ વસીલા જોઈ તો કે નહિ લાયકો, છાપર ફાંડીને આપે છે, ઘરમાંથી ખાલાવીને નોકરી રાખે છે.”

મોહામદ કામેલ—ત્યારે પૂછું છું કે ઘરમાં ખેસી રહું ?

અસગરી—મારી મતલબ હરગેજ એવી નથી. જ્યાં સુધી પોતાથી બની શકે, ત્યાં તલક જરૂર કોથેશ કરવી જોઈએ.

મોહામદ કામેલ—મુશકેલ તો એજ છે કે શું કોથેશ કરું ?

અસગરી—જે લોકો નોકરીના ધંધો કરે છે, તેઓ સાથ મુલાકાતનો અહેવાલ પાડો, તેઓ સાથ દોસતી માંડો, તેઓની મારફતથી તમને નોકરીની ખબર મળતી રહેશે, અને તેઓના જ વસીલાથી તમે કોઈ હાકેમ સુધી પહોંચી જશો.

મોહામદ કામેલે એમજ કીધું, કે નોકરીવાળાઓ સાથ મુલાકાત કરવા માંડી. તે ઇલાં તલક કે શિરસતેદાર, તેહસીનદાર એવા લોકોમાં પણ આવવા જવો લાગ્યો. રાજના આવવા જવાથી એને જણાઈ કે, એ નોકરી સોંધે છે, તે ઇલાં તલક કે બંદઅલીબેગ જેઓ કચેરીમાં નોટીસ લખનાર હતા, તેઓએ મોહામદ કામેલને કહ્યું, કે “મીયાં, નોકરી સોંધતા હો તો મારી સાથ કચેરીમાં આવ્યા કરો, ને ઉમેદવાર રહો, ને સરેશતાના કામમાં માહિતી મેલવો, હાકેમને સરત દેખાડો, એમ કરતાં કોઈને કોઈવાર ટીકો લાગી જશે.” આથી મોહામદ કામેલ કચેરીમાં જવા લાગ્યો, અને બંદઅલીબેગના હાથ નીચે કામ કરવા લાગ્યો, તે ઇલાંસુધી કે હાકેમના હાથની સહાયો કરાવી લાવતો, આથી અમલદારે એને પીછાણવા લાગ્યા. એ દરમિયાન નાહના નાહના એવેદારશાની ખે ચાર બદલી પણ મોહામદ કામેલને મળી ગઈ. કોઈ એવેદારને રજાની જરૂર પડી, તો અરધા પગારપર મોહામદ કામેલને બદલી મૂકી જતો હતો. એવી રીતે સંજોગથી એક દસ રૂપિયાના પગારવાળો રાજમેજ લખનાર ત્રણ મહિનાની રજા ઉપર ગયો હતો. ત્રણ મહિના પછી તેને રાજનામું મોકલી દીધું, અને મોલવી મોહામદ કામેલ સાહેબ તેની જગ્યાએ મુકરર થઈ ગયા. કોઈ કોઈવાર અસગરી સાથ નોકરીની વાત

નીકળતી તો મોહામદ કામેલ ધીકારથી કહેતો કે “શું” વગર જીવની નોકરી છે. મારો દહાડો દળવું, ને માત્ર દસ રૂપિયા! નથી ઉપરની કાંઈ પેદાશ કે નથી આવતા વખતે વધવાની ઉમેદ; હું તો એ છોડી દેઈશ.” અસગરી હમેશાં એવા તેના એઆલોપર ઇપકો દેતો, કે “તમે ધણજ નાશો કરો છો. પેલો દહાડો બૂલી ગયા, કે ઉમેદવારીનું પણ ઠેકાણું નહિ હતું? હમણાં સરકારમાં ફરીકામ છે, ત્યારે તેની કદર નથી કરતા. ઘરમાંને ઘરમાં દસ રૂપિયા શું થોડા છે! તમારા વડા ભાઈને જીએ, કે કેટલાં વર્ષો સુધી વેપારીને ત્યાં દસ રૂપિયાની નોકરી કર્યા કીવી. વળી જ્યારે તમે નોકરીથી એમ બેદલ છો, તો તમારાથી કામ પણ શું ધૂળ થતું હોય! છેવટે નોકરી ખોલી બેસશે, વળી એમજ થોડામાંથી ઘણું પણ થાએ છે. મારા બાપા પેહેલાં આઠ રૂપિયાને પગારે નકલ કરનાર હતા, હમણાં ખોદાના ફજલથી તેહસીલદાર છે, અને ખોદા સાહાયે તો હજી પણ વધશે. ઉપરની પેદાએશમાં કદી બૂલીને પણ નજર નહિ કરવી. હરામના માનમાં હરગેજ બરકત નથી હોતી. જ્યારે તકદીર કરતાં વધારે મળી નથી શકતું, ત્યારે આદમીએ નહામતને ડામાડાલ શું કરવા કરવી? અગર એથી વધારે મળવાનું હશે, તો ખોદા હલાલની રીતે પણ પહેંચાડશે.”

દૂશમાં, અસગરી હમેશાં મોહામદ કામેલને સમજાવ્યા કરતી હતી. એવું બન્યું કે જે અમલદાર પાસે મોહામદ કામેલ નોકર હતો, તેની બદલી સીવાલકોટમાં થઈ. એ અમલદાર મોહામદ કામેલ પર ઘણી મેહરબાની કરતો હતો. દિવસના કચેરીમાં એ વાત જણાઈ, તેથી સાંજનાં મોહામદ કામેલ ઘરમાં આવ્યો, તો ઘણોજ ઉદાસ થએલો હતો. અસગરીએ પૂછ્યું, “એરીયતો છે, આજે ઉદાસ કેમ છો?” મોહામદ કામેલે કહ્યું, “શું કહું, જેમસાં સાહેબની બદલી સીવાલકોટ થઈ, તેજ મારો એક મેહરબાન હતો. હવે કચેરીમાં રહેવામાં સવાદ નથી.” અસગરીએ ઘણો વાર સૂતી ખામોશી કીધી, પછી બોલી, “અરે, કે જેમસાં સાહેબનું બદલાવવું અફસોસ જેવું છે, પણ તે એટલું નથી કે, જેટલું તમે દેખાડો છો. ખીજો તેમની જગાએ આવશે તેના દિલમાં પણ ખોદા રહેમ મૂકશે. આદમીએ આદમી પર બરસો નહિ રાખવો જોઈએ.” પછી અસગરીએ પૂછ્યું, “જેમસાં સાહેબ ક્યારે જનાર છે?” મોહામદ કામેલે કહ્યું, “કાલે સાંજનાં ડાકની ગાડીમાં સવાર થશે.” અસગરીએ પૂછ્યું, “તમે તેઓને બંગલે નહિ ગયા?” મોહામદ કામેલે જવાબ દીધો, “હવે શું જવું.” અસગરીએ કહ્યું, “વાં! મળવાનો વખત તો એજ છે. કાંઈ નહિ થશે, તો એક ચીડી કે સરડીશકેટ તમોને આવી જશે.” મોહામદ કામેલ બોલ્યો, “હીક ત્યારે સહવારના જઈશ.” પછે ઘણે સંકાળેથી મોહામદ કામેલે કપડાં પેહેરીને જેમસાં

હેબને બંધે ગયો. જમસ સાહેબે કહ્યું, “ મોહામદ કામિલ, હું હવે સી-પાલકોટ જઈશું, અને હું તમારાથી ઘણો રાજી હતો, હવે જો તમને ગમેતો મારી સાથે સીપાલકોટ ચાલો, ત્યાં હું તમને નોકરી આપીશ, અથવા પોતાની પાસેથી પંદર રૂપિયા આપીશ. ” મોહામદ કામિલે વિચારીને કહ્યું, કે “ એનો જવાબ હું તમને સાહેબને એક પોહારમાં હાજર થઈને દેઈશ, મારી માને પૂછી જોઉં. ”

મોહામદ કામિલ ઝડપમાં ઘર આવ્યો, ને કહ્યું કે, “ જમસ સાહેબ મને પોતાની સાથે લઈ જાઓ. ” એ સાંભળતાં જ મોહામદ કામિલની માએ ધભરાટ કરી મૂક્યો. અસગરી પણ ડહાંધ ગઈ. છેવટે મોહામદ કામિલે પૂછ્યું, “ સાહેબો, કહોની કે હું જઈને શું જવાબ દઉં ? ” મોહામદ કામિલના મા બોલ્યાં, કે “ વળી જવાબ શાનો દેવો, શું તે તમારે માટે ખેસી રહેવાનો છે, ઈઆ તમારે વાસતે સિપાઈ મોકલવાનો છે ! ” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “ નહિજી, હું તેને વાએદો દઈ આવ્યોશું, તે પોતાના જીવમાં કહેશે, કે ‘ હિંદુસ્થાની લોકો કેવા પોતાની મતલબના હિંચે, કે જતી વખતે મને જૂઠું કહી ગયો, ’ ” મોહામદ કામિલની મા બોલી, “ સારું, જઈને કહી આવો, કે સાહેબ મારાથી જવાને નથી બનવું. ” મોહામદ કામિલે અસગરીને પૂછ્યું, “ કેમજી, તમારી શું સજાહ છે ? ” અસગરીએ કહ્યું, “ સજાહ જીદી થાએ છે, અને દિલની ખાહેશ જીદી થાએ છે. દિલની ખાહેશતો એકે તમે અહીંઆં રહો. ઘરનો બંદોબસત ફક્ત તમારા દમથી છે, ને વળી ઘરમાં કોઈ બમરદ પણતો જોઈએ, હવે સજાહ પૂછોતો જવું બેહતર છે. જ્યારે એક હાકમ પોતેજ વગર કહેવે તમને સાથે લઈ જાએ છે, તો અચીત પોતાને કેમણે પહોંચીને તમારી સાથે ઘણું સલુક કરશે. ” મોહામદ કામિલે બોલ્યો, “ પાંચ રૂપિયા વધારેને વાસતે શું બસો ત્રણશો કોશની સફર ? મારે તો દિલ જવા નથી ચાહતું, પેલી કહેવત છે કે ‘ ઘરડી આવી ન બાહરડી સારી ’ ” અસગરીએ કહ્યું, “ એમ કરવામાં તમે મુખતીઆર છો, પણ તકદીરથી આવું ટાંકણું મળકે, ને ફરીથી હાથ નથી આવતાનું, અને વળી સફર કોણ નથી કરવું ? મારા અને તમારા બાવા તરફ જીએ તેઓએ સારી ઉમર સફરમાં યુબરી, અને હવે પેનસન લેશે. હવે જોશે કે તેઓના પાંચ પાંચ કરતાં કેટલા થયા છે ! અગરજો નહિ જાઓ, ત્યારે તો હાલની દસ રૂપિયાની ચાકરીથી બે-દિલ ના થાઓ. ” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “ અહીંઆંની નોકરીનું રાજીનામું આપીને જાઉં, ને અગર ત્યાં કાંઈ બંધ નહિ બેઠુંતો, ત્યાંથી પણ જાઉં ને અહીંથી પણ જાઉં ? ” અસગરીએ કહ્યું, “ પેહલાં તો ત્યાં કાંઈ બંધ નહિ બેસે એવું વિચારવું એજ અફલથી ઉલટું છે. જમસ સાહેબ આવો મોટો હાકમ જ્યારે તમને કામ આપવા ચાહે, ને તે બંધ નહિ બેસે, એ મારી

સમજમાંતો નથી આવતું અને વળી રાજનામું શા માટે આપવું, મહિના બે મહિનાની રજા લો.” મોહામદ કામિલે જવાબ દીધો, “હા! રજા કપૂલ થઈને પડી રહેલાં છે!” અસગરીએ કહ્યું, “કપૂલ થવાને શું છે, એજ જેમસ સાહેબને કહે તે ચીઠી લખી આપશે.” પછી અસગરીએ જોર જબરદસ્તી કરીને મોહામદ કામિલને જવા ઉપર રાજ કીધો, અને પોતાની પાસેથી ૫૦ રૂપિયા રોકડા કાઢાડી આપ્યા, તથા છ જોડ નવાં કપડાં બનાવી આપ્યાં. દેવાનતના છોકરા રસીકને તેની સાથે કરી આપ્યો. એથી રીતે મોલવી મોહામદ કામિલ સીઆલકોટ રવાના થયા.

આ તરફથી અસગરીએ પોતાના સમરા મોલવી મોહમદ ફાતેલ સાહેબને એ તમામ વાત કાગળમાં લખી, અને એમ પણ લખ્યું, કે “જેમસ સાહેબ સીઆલકોટ જતાં જરૂર લાહોર થઈને જશે. અગરજો એમ બની શકે, કે આપ ત્યાં તેઓની મુલાકાત કરીને તેમની કાંઈ સીફારશ સરદારની મારફતથી કરાવશે તો ઘણો ફાયદો થશે.” આ ઉપરથી મોલવી સાહેબે જેમસ સાહેબની પૂછપરછ કીધી. વળી સરદારના કેટલાંએક ગામડાં સીઆલકોટ પરગણામાં પણ હતાં, તેથી મોલવી સાહેબે સરદારની તરફથી, જેમસ સાહેબની પરોણાગત કીધી, અને સરદારના બાગમાં ઉતારે આપ્યો. જમ્યા પછે સાહેબ અને સરદાર બેસીને વાતો કરતા હતા, તેમાં મોલવી સાહેબે જેમસ સાહેબને કહ્યું, “દિલ્લીની રૈયતને આપની જુદાઈથી ઘણું લાગ્યું છે, અગરએ આપ ફક્ત બે વરસ દિલ્લીમાં હોકેમ રહ્યા, મગર આપના ઈનસાફ અને આપની બલાયકીથી ત્યાંના લોક ઘણા ખુશી હતા. એક શેવક-બદો પણ આપની ખીદમતમાં હાજર હતા, તેના લખવાથી સરવે અહેવાલ જણાતો હતો.” સાહેબે પૂછ્યું, “શું કોઈ તમારો છોકરો મારી કચેરીમાં હતો?” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “હા મોહામદ કામિલ.” સાહેબ બોલ્યા, “તેતો હાલ મારી સાથે આવે છે, તે તમારો છોકરો છે?” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “આપનો ગોલામ છે.” એ વાતચિતમાં સરદારે સાહેબને કહ્યું કે, “આ મોલવી સાહેબ ઘણા પુરાંના વખતથી અમારી હકુમતની ખીદમતમાં છે, અને મને હરેક રીતે એઓનું કામકાજ પસંદ છે, લોકોન આપનો જાણો છો, કે હમણા યુગ્મશ નથી, વાસતે અગર આપ એઓના દીકરાની પરવરશી ફરમાવશી, તો હું આપનો હેસાનમંદ થઈશ.” જેમસ સાહેબ પેહેલાંથીજ મોહામદ કામિલ ઉપર મેહરબાનતો હતાજ, તેમાં આ મુઠક સર વાત થઈ ગઈ, તેથી જેમસ સાહેબનું ઉંચું મત થઈ ગયું. એકતો થોડી ઉમરનો નવજવાન, ખીજું તો સારા ખાનદાનનો, ત્રીજું સરદારની સીફારશ, ચોથું ખુદ સાહેબનો સાથીયો, પાંચમું બાએક, એટલાનો ફાયદો મોહામદ કામિલને મળી ગયો.

સાહેબે પેહેલે દિને કચેરી ભરતાંજ મોહોમદ કામેલને પચાસ રૂપિયાનો નાએમે સરકારેદાર કીધો, અને મોલવી મોહોમદ ફાત્તેલ સાહેબને કાગજ લખ્યો, કે હમણું મેં તમારા દીકરાને પચાસની નોકરી આપીછે, અને વળી જલદીથી તેને વધારીશ, તમોએ સરદારની ખીદમતમો એ જાહેર કરવું. મોલવી સાહેબે ઘટતી રીતે સાહેબના શોકર આદા કીધા. આ મોહોમદ કામેલ, કે જે એકવાર ઉમેદવારીનો મોહતાજ હતો, અને નાહના નાહના ઓધિદારની બદલીએ રહેતો હતો, તથા ફક્ત દસ રૂપિયાનો રાજમેજ લખવાપર હતો, અને પંદરના વાએદા પર અસગરીની હુજતથી જેમસ સાહેબની સાથે સીયાલકોટ આવ્યો હતો, તે હવે એકદમ પચાસનો ઓધિદાર થઈ ગયો. મોહોમદ કામેલની મા જો કે તેને જતી વખતે ઘણી નાખુશ થઈ હતી, પણ હુમણું પચાસનું નામ સાંભળીને તેની સ્થિતિ ઉંઘડી. હવેતો ઘરમા ગ્રોગણી ખરકત થઈ ગઈ. એકતો અસગરીનો કારોબાર, અને વીસની જગાએ હવે સાહાઈ રૂપિયાનો મહિનો ઘરમાં આવવા લાગ્યો તો શું પૂછવું ? આખરે મોહોમદ કામેલ એકજ વરસમાં શિરસતેદાર થઈ ગયો, પણ શિરસતેદાર થયા તલક મૈં કીકાકીક ચાલ્યું હતું. અરસ પણ ખરાખર આવતો હતો. કાગજ પતર પણ એક પછે એક ચાલ્યાં આવતાં હતાં. પણ તે જવાત આદમી હતો, છેવટે આપમુખતીઆર થઈ રહ્યો. નકારી સોહાયત મળી તેથી બેહકતો ચાલ્યો. કાગજ પતરો કમતી થયા લાગ્યાં. અસગરીનો ઘણી અકલમંદ હતીજ, તે સમજી ગઈ કે ધોનાં ઉપર કંઈ કાળું છે. ઘણા દહાડા સુધી અસગરી ચીંતામાં રહી, કે હવે શું તદખીર કરું ? આખરે એ સિવાએ ખીજું કાંઈ સમજમાં નહિ આવ્યું, કે પોતે સીયાલકોટ જવું જોઈએ.

અસગરીનું સીયાલકોટ જવું.

જો કે અસગરીએ સીયાલકોટ જવાનો એરાદો નક્કી કીધો હતો, તોપણ તમાશાખાનમને સલાહને વાસતે તેડાવી, અને સરવે અહેવાલ તેને કહ્યો. તમાશાખાનમ બોલી, “બેન, તમે કાંઈ દેવાના થયાંછો, શેહેર છોડીને ક્યાં સીયાલકોટ ધડેલા ખાશો ?” અસગરીએ કહ્યું, “મને શેહેર સાથેજ શું મતલબ છે ? હું તો જેની સાથ જોડાએલી છેઉં તેજ માઈં શેહેરછે.” તમાશાખાનમ બોલી, “એહે ! કખીજામાં શું કહેવાશે ? આપણા કખીલામાંથી આવજીધી કોઈ બાહેર ગયું નથી.” અસગરીએ કહ્યું, “એમાં નરસ બાગવાનું શું છે ? ઘણુંતો એટલુંજ કહેશે કની, કે મીયાંની પાસે ચાલી ગઈ, તો તેમાં નરસ

શું કીધું, અને વળી કપ્પીલાની રસમ જો પૂછેતો આગલા દહાડાએમાં નહિ દાક હતો, કે નહિ રેલવે, કે નહિ આપાદ રસતા હતા. તેવી વેળાએ ઓરતોએ મુશ્કેલી કરવી ઘણી મુશ્કેલ હતી, ને એજ સખખથી લોકો જતાં નહિ હતાં. હવે તે મુશ્કેલી કાંઈ રહી નથી. જો આજે ડાકની ગાડીમાં બેઠાં, ને જોદા એર કરે, તો પરમ દિને સીયાલકોટમાં પહોંચી ચૂક્યાં; ગોયા મીરથ ગયાં!” તમાશાખાનમે પૂછ્યું, “શું બોલાવાનું કાગજ આવ્યુંછે?” અસગરીએ કહ્યું, “કાગજ તો નથી આવ્યું.” તમાશાખાનમ બોલી, “વગર બોલાવવે જવુંતો મુનાસેખ નથી.” અસગરીએ કહ્યું, “તમે મુનાસેખ નામુનાસેખ જુઓછો, અને હું કહુંછું કે અગર હું નહિજ જઈશ, તો ઉમર સ્કવી ધર ભાગી જવાનું.” તમાશાખાનમ બોલી, “ઓ બેહન, એમ કેમ તમે તૂટી પડોછો? તમોને તેની શું પરવાછે? જોદા તમારી નિશાજને સન્નામત રાખે, તમે દસને રાંઠી ખવાડ્યા કરો તેવાં છો.” અસગરીએ કહ્યું, “વાહ! તમારી પણ શું સમજછે! એ નિશાજતો મેં પોતાનો જીવ બેહલાવા સારે ખેસાડીછે, કાંઈ એમાંથી મારે કમાઈ કરવી નથી. જોદા જાણે તમોને એકીન આવે થી નહિ આવે. આજ સ્કવી મેં નિશાજની પૂંજમાંથી એક પૈસો પણ પોતાની ઉપર ખરચ નથી કીધો. ફક્ત પચાસ રૂપિઆ રાંકડા અને કપડાંને વાસતે વીશ રૂપિઆ, તમારા બનેલી બાઈને સીયાલકોટ જતી વેળા આપવા જરૂર હતા તે, પણ કરજ દાખલ લીધાછે, અને બાકી તો ફોરીએ ફોરીને હિસબ લખેલો મોજુદછે તે જુઓ. ઓરતોની કમાઈ પણ વળી કાંઈ કમાઈમાંછે! અગર ઓરતોની કમાઈમાંથી ધર વસાવુ હોયતો મરદ શું કરવા જોઈએ. મારું ધર અખંડ રહેતું હોએતો, હું એવી એવી દસ નિશાજોને ઉજાડ થવાની પરવા નથી કરતી.” તમાશાખાનમે કહ્યું, “આવા ભર્યા વર-સાદમાં ક્યાં જશે? થંડી આવવા દો તે વખતે બોલી મોસમમાં જોઈ લેજો.” અસગરીએ કહ્યું, “ઓહો! ઢીંઝ કરવી તો મોહોકાણુ જેવુંછે. હમણાં જે કામ સમજાવ્યાથી થયે, તે પાછળથી મોટી લડાઈથી પણ થવાનું નથી.” તમાશાખાનમે કહ્યું, “આરે! બેન ધર મૂકતાં તમારો જીવ મુહુજતો નથી,” અસગરી બોલી, “કેમ નહિ મુહુજતો? હું શું આદમી નથી? પણ આખી ઉમરના જલાપા કરતાં એ થોડા વખતનું મુહુજવવું બેહતર.” તમાશાખાનમે કહ્યું, “તમે તમારી સાસુની પણ રજા લીધી?” અસગરીએ કહ્યું, “વારં, તેઓ રજા કેમ આપશે? તોપણ મારાં સાસુ બિચારાં સમજી માણસછે. હું સમજાવીશ તો ખાતરીછે કે અટકાવશે નહિ.”

ટૂંકામાં—અસગરીએ પોતાનો એરાદો અને તેના કારણ પોતાની સાસુને એક દહાડો જણાવ્યાં. વાત અગતની હતી, તેમાં ફોણ તકરાર કરી થકતું, તેથી અસગરીનું જવું નકી થયું. એક દહાડો જઈને અસગરી સરવે અહે-

વાલ પોતાની માને પણ કહી આવી, તથા રજ લઈ આવી. નિશાજને વાસતે છોકરીઓને સમજાવી કે, “મેહમુદ તમા સરવેને શીખવવાને બસ છે. હું ફક્ત એ મહિતાની મુદતે જાઉં છું, માટે સરવે છોકરીઓએ હમિશની પેઠે આપ્યા કરવું.” જવાની રજ લેવાને બાહાને પોતાની વડી બેન પાસે ગઈ. મોહમદ આંકેલે પૂછ્યું, “કેમ બાઈ બપરદાર વહુ, તમે જાઓ છો તો નિશાજનું શું કરી જાઓ છો?” અસગરીએ કહ્યું, “નિશાજ અને ઘેર સરવે તમારે હવાસે કરીને જાઉં છું.” મોહમદ આંકેલ બોલ્યો, “વાહ! કેવી મજાની વાત! નથી મને ઘેર સાથે તાલુકો, કે નથી નિશાજ સાથે સંબંધ, ત્યારે હું શું કરી શકવાને.” અસગરીએ કહ્યું, “સંબંધ રાખવો ઇયા નહિ રાખવો, એ સરવે તમારા અપ્પતી આરમણિ.” મોહમદ આંકેલે કહ્યું “બપરદાર વહુ! એ વાત તમારાં મોઢામાંથી સોબતી નથી. વારં મારે શું અપ્પતી આરમણિ? ઘેર તમારી બેને છોડાવ્યું, અને નિશાજ તો છોકરીઓની છે. છોકરાઓની હતે તો હું ખુશીથી સરવેને શીખવ્યો જતે.” અસગરીએ કહ્યું, “હવે તમા તથા મારા બેન બંધા જણુ ઘેર આવીને રહે, સાસુ મા એકલા છે.” મોહમદ આંકેલ બોલ્યો “તમારી બેનને સમજાવો.” અસગરીએ કહ્યું, “સમજાવવાની શું જરૂર છે? બેન તો પોતે જાણે છે અને સમજે છે. અહીં આં એકલાં તમાને શીખવું પડે છે. નથી કોઈ બચ્ચાને સંભાળનાર કે નથી ઘરમાં કોઈ જોનાર, કુઃખ સુખ આદમીની સાથે છે. વાસતે વગર કારણે જીવું રહેવું મુનાસેબ નથી. આગલી વાતો હવે ગઈ ગુજરી થઈ ગઈ. પોતપોતામા અણબનવ કેવે, ને જઘડો કેવો?” અસગરી તો જીવું ધર કરવાની મજા સારીપકે આપી ચૂકી હતી, અને બહાનું સોંધતી હતી, કે પાછું સાથે રહેવાનું કોઈ કહે, તેથી તે તો તરત રાજ થઈ ગઈ. પછી અસગરી બંધાને પોતાની સાથે લઈને આવી. મોહમદ કામેલની માને અસગરીના જવાની જખરી બેચેની હતી. હવે તેને પણ ધીરજ આવી, કે ખેર એક વહુ જાએ છે તો ખીજ મોજી છે. મેહમુદને અલબત્તાં ઘણી ફિકર હતી, કે હવે શું થશે. પણ અસગરીએ એક તરફ મેહમુદની ખાતરી કરી સમજાવી, કે હવે આગલી વાત નથી, અને ખીજ તરફ પોતાની બેનને સમજાવી, કે “મેહમુદ હવે મોટી થયેલી છે, તેને કાંઈ કંઠા વાત કહેવી નહિ.” નિશાજને માટે મોહમદ આંકેલને એટલું કહ્યું કે, “જા આવવું પઢાવવું સરવે મેહમુદ કયાં કરશે. તમે માત્ર ઉપરથી ચોકસી રાખ્યા, કરજો, અને નિશાજના ફંડનો હિસાબ કેતાબ મેહમુદને લખી આપ્યા કરજો.”

હવે અસગરી રજ લઈ ડાકમાં સ્વાર થઈ પાધરી સીપાલકોટ પહોંચી. અહીં આં મોહમદ કામેલ અસગરીના ઉચાઉચ પહોંચવાથી ઘણો જ અચરત થયો, અને પૂછ્યું, કે “ખેરીયત તો છે? કાંઈ માએ સાથે તો લડી વડી નથી આપ્યાં?” અસગરીએ કહ્યું, “તો બાહ કરો, શું સાસુ મા મારી બરોબરી-

આંછે, કે હું તેઓ સાથે લડવા જઈ? આ ચાર વરસમાં કદી તમે મને તેઓ સાથે, યા કોઈ ખીજાં સાથે વઢતાં જોઈછે?

અહીંઆં તો મોહામદ કામલે ચારીપકે હાથ પગ બાહર કાઢાડલા હતા, અને ખૂરી સોહબતમાં પડેલા હતા. આસપાસ ખુશામદીયા લોકો બેગા થયેલા હતા, તેઓ એને ઉભુ બનાવતા. વહી લાંચ રસવત ધૂમ ચાલતી હતી. નાચ રંગ તલક પણ છુટથી ચાલુ હતો. સરવે અમીરી ઠાઠમાઠ હતો. પગાર કરતાં ચોંમણો ખરચ ! અગર એવોજ હાલ વધારે વખત રહેતો ખચીત જેમસ સાહેબને શક ઉપજતે, અને આખરે ચાકરી જતે, પણ સારે વખતે અસગરી જમ પહોંચી. તરત તેણે હરેક તરફથી પ્રીસાદ બંધ કીધો, અને આવંદને સમજાવ્યો, કે “તમોને ખાદાએ સોના નોકર કીધા તેના શોકરાંના એજછે, કે તેટલા ઉપર તમોને સંતોષ નથી?” મોહામદ કામલે કહ્યું, કે “જે કોઈ ખુશીથી આપે તેમાં વાંધો શુંછે?” અસગરીએ કહ્યું, “સુખહાંન અદ્લાહ—શું રૂપિઆ પણ એવી ચીજછે, કે કોઈ તેને વગર અરથે ખુશીથી આપે? આ વખતે લોકો રૂપિઆના એટલા મોહાતાજછે, કે આખર વઢીકની પરવા નહિ કરતા, પણ રૂપિઆ નથી છોડતા, તમે પોતેજ વિચારો, કે વગર કારણે તમે કોણને આપોછો? ફક્ત એક ધરમના લવાજમા જે વરસ દહાડે સેંકડે રા. રૂપિઆ તેટલો પણ આપતાં લોકોનો જીવ જાયછે, ત્યારે લોકોની પાસ એવો તે કયાંથી કાઢનાનો ખજાનો ભરેલો પડયોછે, કે તે તમોને વગર કારણે આપી જાયછે! પણ જ્યારે જીએછે કે કામ બગડેછે, નહિ આપશું તો મુકદ્દમા ખરાબ થશે, પછી નાચાર થઈને કરજે કાઢાડીને, હમા ધરવાળીઓની જાણસો વેચીને લાંચ આપેછે.” મોહામદ કામલે કહ્યું, “હું કાંઈ પોતે નથી લેતો, એટલે તેની શું ખીજછે?” અસગરી બોલી, “પેહેલું તો લાંચ છુપાઈ નથી શકતી, તે ઉપરાંત કબૂલ કરીએ, કે આદમીને ખચર નથી પડવાની, પણ ખાદા જે છુપો જીએછે, તેતો જાણેછે કે? બંદાઓનો ધુનોહ એકઠો કરવો, તથા છેવટે જવાબ દેવા માથે ઉભો કરવો, એ જખરી બેશીકરાઈની વાતછે.”

દૂકામાં—એમ તેમ સમજાવીને અસગરીએ મોહામદ કામલ પાસે તોળાહ કરાવ્યા. કેટલાએક દહાડા રહીને અસગરીએ પૂછ્યું કે, “આ ચાર આદમી જેઓને વાસતે બાહર ખાવાનું મોકલોછો તેઓ કોણછે?” મોહામદ કામલે કહ્યું, “તેઓ ચાકરીના ઉમેદવારછે, બિચારા વતનથી દૂર અડેલાછે, તેથી મેં કહ્યું, કે ‘વારં જ્યાંતલક તમોને ચાકરી મળે, ત્યાં તલક મારે ત્યાં રહે.’” અસગરીએ પૂછ્યું, “ત્યારે શું હજી તલક એઓને નોકરી નથી મળતી?” મોહામદ કામલે કહ્યું, “નોકરીતો મળેછે, પણ એઓના દરજ્જા કરતાં ઉતરતીછે.” અસગરીએ કહ્યું, “જ્યારે એઓની

હાલત એટલે સ્થિતિ થઈ છે, કે ખીજને માથે પડી રાહીઓ ખાએ છે, ત્યારે હવે દરજ્જાને વળગી રહેવું, બાકી શા માટે રહ્યું છે? થોડી ઘણી જે મળે તે કરે? ” મોહામદ કામેલે કહ્યું, “ જોદા જાણે તમે એ શું કહેહો, આખરથી ઉતરતું તે કેમ કરે? ” અસગરીએ કહ્યું, કે “ ઉતરતા દરજ્જાની નોકરી કરતાં આખર ઘટે છે, ત્યારે ખીજને માથે પડવામાં આખર કેમ નથી જતી? જ્યારે એ લોકોમાં એટલી શરમ નહિ, તો ખીજ ખાસીયતો પણ એઓમાં ખસીત ખૂરી હશે. એવાઓની સોહબત ઠીક નથી, જરૂર તમારા નામે લોકો પાસેથી કાંઈ લેતા પણ હશે. એઓને કહે, કે જોઈએ તો નોકરી કરે નહિ તો જાએ. ” મોહામદ કામેલે કહ્યું, “ મારેથી મુરવતતો તોડાતી નથી, કે હું તેઓને કહું. ” અસગરી ખોલી, “ જ્યારે તેઓમાં મુરવત નથી, તો તમે મુરવતનો અંદાજો શા વાસતે રાખો છો? અગર આપણેથી કાંઈ બચે તો કુટુંબમાં ધાખાએક ગરીબાં છે, ને તેઓને આપવાનો આપણો હક્ક છે. પારકાઓને અને પારકાઓમાંથી મેળવીને એવાઓને આપવામાં શું ફાએદો? વળી એટલી કાંઈ જરૂર નથી, કે તમારે તેઓને કઠણાઈથી જવાબ દેવો. કાંઈ તદખીરથી તેઓને સમજાવીને કહેા. ”

મતલબ, કે આ લોકોજ મોહામદ કામેલના શેતાન હતા. અસગરીએ તદખીરથી તેઓને કહડાવી મૂક્યા. ચાકરોમાં જે જે આડી ચાલતા હતા, તેઓને ચુંડી ચુંડીને કાઢાડ્યા. દોહોડ વરસ અસગરીએ રહીને અંદર ખાહારનો સરવે કારોબાર દરોસત કરી આપ્યો. હવે પોતાની માસીતા હિકરા મીયાં મુસ્લિમની શાદી થનાર હતી, તેથી અસગરીને કાગજથી તેડું આવ્યું, અને તમાશાખાતમે ઘણીજ આજેજથી લખ્યું, તેમજ ઘણા દિવસ પણ થએલા હતા, તેથી અસગરીએ દિક્કી આવવાનો એરાદો કીધો, પણ પોતાના દિલમાં વિચાર્યું, કે મોહામદ કામેલને એકલો મૂકી જવું દરસત નથી, તેથી મોહામદ કામેલને કહ્યું, કે “ મુસાફરીમાં એકલું રહેવું ઘટતું નથી, કાંઈ પોતાના ઘરનાએ સાથે રહેવું જરૂર છે, માટે મારા વિચાર પ્રમાણે તમે તમારી માસીતા છોડા મોહમદ સાલેહને ખોલાવી રાખો. તે ઈલાં તમારી પાસે કચેરીનું કામ શીખશે, અને વળી પોતાનું પણ શીખશે. કદાચ કોઈ જગાએ ચાકરી પણ લાગી જશે. ” એ ઉપરથી અમીરમેગમને કાગજ લખ્યું, અને અસગરી છતાં મોહામદ સાલેહ આવી પહોંચ્યો. આ છોકરો સરવે વાતે સા-રો હતો, અને મોહામદ કામેલ કરતાં માત્ર બે વરસ નાહતો હતો. હવે અસગરી નર્મીત થઈ, અને સીયાલકોટથી નીકળીને લાહોર પહોંચી.

અહીંઆં પોતાના સસરા મોલવી મોહમદ ફાતેલ સાહેબ આગળ એક હકતા સ્થિતિ ઠી. મોલવી મોહામદ ફાતેલની ઉંમર નજદીક સાહાઈ વરસની હતી, અને મુખતારીની નોકરીમાં ઘણી મેહેનત હતી. દરરોજ સહવાર પડતાં

સરવે હોકેમોની કચેરીમાં જાહેરને સરદારના મુકદમાઓની ખબર લેવી, તથા માંજ સહવાર પોતાના તાલુકાઓમાં જવું. બિચારા મોલવી સાહેબ રાતના આવતા, તો ઘણા થાકી જતા હતા. અસગરીએ કહ્યું, “સસરા બાવા, હવે તમારી ઉંમર આવી મેહનતને લાએક નથી. હવે ઘટ્ટું છે કે તમારે ઘેર બેસવાની ફિકર કરવી. એક બોપડીમાં મેં વાંચ્યું છે કે, ‘મનમાં ઉંમરના ૩ હિસ્સા કરવા. પહેલો હિસ્સો બચપણનો, બીજો દુનિયાના કામોના બંદોબસનો, ત્રીજો આરામ અને ખાદાની ભક્તિનો.’ મોટે હવે તમારે ઘેર આવીને આરામથી બેસવું.” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “પહેલાં તો સરદાર છોડતા નથી. બીજું તો મારી જગાએ કોઈ બીજું કામ કરનાર તો જોઈએ.” અસગરીએ કહ્યું, “જ્યારે સરદાર આગળ તમે તમારી જમણીનું કારણ જણાવશો, તો બેસક તેવો કપૂલ રાખશે, અને કામ ચલાવવામાં જેઠાભાઈ શું કમ છે?” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “તે કચેરી દરબારનો કાએદો કાનુન શું જાણે?” અસગરીએ જવાબ દીધો કે, “થોડાએક દહાડા તેઓને ખાલાવીને સાથે રાખો, જોવા ભાજવાથી સરવે તેઓને આવડી જશે. ફક્ત હિંદુ લોકો તો બે ચાર ફારસીની ચોપડીઓ શીખીને કચેરીની નોકરી પર લાગી જાય છે, ને એઓ તો મોલવી એકદમ છે.” મોલવી સાહેબને અસગરીની વાત પસંદ આવી. આ તરફ તો અસગરી દિલ્લી જઈ પહોંચી, અને મોલવી સાહેબે મોહમદ આકેલને તેડું મોકલ્યું. થોડાએક દહાડામાં મોહમદ આકેલે બાપનું સરવે કામ ઉઠાવી લીધું, અને સરદારને પોતાની ચાકરીથી ઘણો ખુશી કીધો. પછી મોલવી સાહેબે સરદારને કહ્યું કે, “હવે આએ છોકરો હજૂરમાં હાજર રહેશે, ને મને છૂટકારો બાંધશે, કહ્યું છે કે,

‘રસમ્મત કે માલિકાને તેહરીર,
આગમદ કોતદ બંદએ પીર.’

‘મોટા દિલના ધણીઓની એવી રીત છે, કે ખુશ જોવામાને છૂટાપણ આપે છે.’

સરદાર દિલનો ધણો મુખી હતો. તેણે ૨૦ રૂપિયાનું પેનશન મોલવી સાહેબની હયાતી સ્વીકારી આપ્યું, અને મોલવી સાહેબની જગાએ મોહમદ આકેલને પૂરા પગારે રાખ્યો.

મેહમુદાને અદરાવવાની ચારવણી.

અસગરી દિલ્લીમાં આવી પહોંચીઆ પછી, તેણે મેહમુદાને અદરાવાની ચારવણી કરવા ધારી. હોસનઆરા જહજર ગામ સાસરે ગએલી હતી, ત્યાંથી પોતાને ઘર આવેલી હતી. તેમજ જમાલઆરા પણ સાસરેથી નાહની બેનને મળવા આવી હતી. હકીમજીનું તમામ ઘર અસગરીનાં ચેલાં હતાં. બંને બેનો અસગરીનાં આવવાની ખબર સાંભળી તેને મળવા દોડી આવી. બંને વચ્ચે તરેહ તરેહની વાતો ચાલી. જમાલઆરાએ કહ્યું, “ ઉસતાદનીજી ! કેવો જીવ તમારામાં ભરાયો હતો, કે તેનું બચાન નથી થઈ શકતું. વાઈ હોસનઆરાતો તમારી શાગેરદી, પણ હુંતો શાગેરદી પણ બપાદેજી. મારું ઉજ્જડ ઘર તમે વસાવ્યું. ” અસગરીએ કહ્યું, “ હું કોઈ વાતે લાએક નથી. ” જમાલઆરાએ કહ્યું, “ વાહ ઉસતાદનીજી ! હુંતો જીવતાંજીવત તમારા સલૂક બૂજવાની નથી, અને શું કઈ તમે હમો લોકોની ખીદમત કોઈ રીતથી કબૂલ નથી રાખતાં, નહિતો અમારા ચામડાના જોડા તમોને કરાવી આપતે, તોપણ તમારો હક અદા નહિ થતે. ” અસગરીએ કહ્યું, “ પેહેલાં તો મારાથી કશી ખીદમત બગી નથી, અને અગર જો મારા ઉપરીપણાથી કોઈ કામ તમોને પસંદ પડ્યું હોયતો, બેગમ સાહેબો, તમોને બાદાએ સરવે વાતે લાએક બનાવ્યાંછે, તો અમે ગરીબોને ખુશી કરી નાખતા શું મોટી વાતછે ? ” હોસનઆરા બોલી, “ બોહો ! ઉસતાદનીજી તમે એ શું વાત બોલોછો ! ” અસગરીએ કહ્યું, “ સાંભળો બેન હોસનઆરા, ઉસતાદનીગરી અને શાગેરદી તો હવે બાકી રહી નથી, તેતો નિસાજ સાથે ગઈ. હવે બાદા રાએ તમે પરણી ગયાં. ત્યાં તમે પૂતરોના વડાં, અને અમીરોની સરતાજ થયાંછો. અહીંઆ જમાલઆરા સરદાર અને સરદારોનાં બેટી વહુછે. હમણાં આ શેહરમાં તમારાથી મોટા તો કોઈ બીજા અમીર નથી. તમારા સરખાના સંબંધમાં આવીને કોઈ આદમી નાઉમેદ રેહ, તો તે તેના ભાગ્યને વાંકછે. ” હોસનઆરાએ કહ્યું “ ભલાં ઉસતાદનીજી તે શું બાબતછે ? ” અસગરીએ કહ્યું, “ બેન, એક મોટું મુશકેલીનું કામછે. તમે કબૂલાત આપો, કે મને નાઉમેદ નહિ કરશો તો હું કહું. ” હોસનઆરા, ને જમાલઆરાએ બાણુ, કે કોઈની નોકરી આકરીને વાસતે કહેશે. તેથી બંનેએ કહ્યું, “ ઉસતાદનીજી બાદના કસમ, તમારે વાસતે અમે બંને જણા દિલોજનથી હાજર છીએ. વાઈ અમોને તો મોટી હેંસછે, કે તમે અમોને કાંઈ પણ ફરમાએશ કરો. ” અસગરીએ કહ્યું, “ તે કામ મારી નજદીકતો મોટુંછે, પણ તમો બંને સાહેબો દિલથી ચાહશો તો કાંઈ મોટું નથી. ” બંને બેનોએ કહ્યું, “ ઉસતાદનીજી,

જોદા શાહેદે, કે અમારીથી થઈ શકે તેવું કામ હશે, તો અમા હરગેજ પાછાં હડવાનાં નથી.”

જ્યારે પકો વાએદો કરાવી લીધા, ત્યારે અસગરીએ કહ્યું, “મારી એવી ઇચ્છા છે, કે મેહમુદાને તમારા ફરજાંદામાં કબૂલ કરો. (એટલે વહુ કરો).” એ સાંભળી બંને બેનો ચૂપ થઈ ગયું. પછે અહિં તહિંની વાતો થવા લાગી. જ્યારે બંને ઉઠવા લાગી, ત્યારે અસગરીએ એક હાથથી હોસન-આરાનો, અને બીજા હાથે જમાલઆરાનો કુપટ્ટો પકડયો, અને કહ્યું કે, “હું પોતાનો હક હવે લડી વહોને લેવાની. જોદાના કસમથી કહું છું, કે જ્યાં સુધી મારો સવાન પૂરો નહિ થશે, ત્યાં સુધી તમેને જવા નહિ દેશ.” હોસનઆરાએ કહ્યું, “વારું એમાં અમારો શું અપ્પતીઆર છે? હજુ તો અરજમંદખાન છોકરો છે. ખીજું તો એવી વાતોમાં મા બાપ છતાં બેનોનું શું ચલે?” અસગરી બોલી, “મોટી અને પરણેલી બેનો પણ માની બરોબર હોય છે. સગાઈ નાતું સરવેની સલાહ વગર થતું નથી. એવું કાંઈ નથી કે મા તમારી સાથે મસલત નહિ કરે.” હોસનઆરાએ કહ્યું, “હમણાં સુધી અમારે ત્યાં તો એ વાતની કંઈ ભાંજગડ થયેલી જ નથી.” અસગરી બોલી, “જામેને ખબર નહિ હશે, એાલવીખાનને ત્યાં ટપકો ગયો હતો, તે પાછો મંગાવ્યો.” જમાલઆરાએ કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, તમે સાંભળ્યું હોશે, પણ એ વિશે અમારી સાથે કશી વાત થઈ નથી. એાલવીખાનમાં શું એખ હતી! જોદા જાણે રૂકો પાછો કેમ મંગાવી લીધો?”

એવી રીતની વાતમાં ખીજી વાતો થવા લાગી. અસગરી બોલી, “સા-હુબો, મારી મતલબ રહી જાય છે. હા નાનો જવાબ મને આપો.” જમાલઆરાએ કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, વારું અમે કેમ કરીને હામી ભીડી શકી-એ?” અસગરી બોલી, “એ કામને માટે પૈસો, ખસલત અને રૂપ એ ત્રણ સીજ જોવામાં આવે છે. દાલતતો અમે ગરીબોની પાસે નામની પણ રહી નથી. ખસલત વિશે તો બેન હોસનઆરા તમે મેહમુદાથી સારીપકે વાકેફ છો. બે વરસ સુધી તમે તથા તેનું સાથે રહેવું હતું. સાચું બોલો, શરમ, મલાહજો, અદબ, કાયદો, નેકબખતી, હરેક કામનો સલાહો, અને હરેક તરેહનો હુબર—બખતુ, વાંચવું, સીવવું, ભરવું, રાંધવું એ સરવે વાતો મેહમુદામાં છે કે નહિ? કાંઈ એટલાં ઉપરથી નહિ, કે મેહમુદા મારી નરણુ યા શાગેરદ છે. નહિ—તે છોકરીને જોદાએ સરવે સીફતોથી ભરેલી પેદા કી-ધી છે. કેમ બેન હોસનઆરા, જો હું જોડું કેહેતો હોઉં તો તમે બોલો?” હોસનઆરાએ કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, વારું સાંદ પર કોઈ ધૂળ નાંખી શકે? મેહમુદા બેગમની જોડ જોદા રાખે મોટાં ઘરોમાં પણ નથી. વારું કોઈ મેહમુદા બેગમનાં તળીઆં જોડી પણતો હોએ!” અસગરી બોલી, “સરત

શીકલ, જેવી કે નાક, કાન, આંખ જેમ આદમીમાં હોય છે, તેમજ મેહમુદામાં પણ છે, તે પણ આદમીનું બચ્યું છે. જવાન થતાં એથી પણ વધારે ખીલી નીકળશે.” જમાલ આરા ખોલી, “અરે ઉસતાદનીજી, મેહમુદા બેગમને આદમીનું બચ્યું કહેછો! ખોદાના કસમ, પરીનું બચ્યું છે. મોટાં ઘરોમાં ‘ઉચી કુકાન ને શીકાં પકવાન,’ તેમ અમેતો કોઈને દેખાવડાં નથી જોયાં. અમે બંને બેનો હાજર છીએ. ખોદાના કસમ, બાજી લોંડીઓ અમારે કરતાં તો સારી છે. મેહમુદાતો આફતાબ અને માહાતાબજી છે. એવી ઝરતના આદમી ક્યાં દેખાય છે!” અસગરીએ કહ્યું, “બેન, ત્યારે ગરીબી સિવાય અમારામાં બીજી શું બૂગામ છે? જોકે નાહનું મોટું ને વાતો મોટી. પણ મરનાર અમી નક્કી ખાનગી બે ચાર પેહેડી તો નથી ગુજરી. અમે પણ તો તેઓનાજ ધરાણામાં છીએ.” બંને બેનો ખોલી ઉઠી, “ઉસતાદનીજી, તમે અમારાં સરતાજ છો, અમે અને તમે કાંઈ જીવંત નથી, એકજ લોહીના ને એકજ જાતના છીએ.” અસગરીએ કહ્યું, “ત્યારે દીન શાની છે? મારી દરખાસતને કબૂલ કરો.” હોસન આરાએ કહ્યું, “ડીક છે ઉસતાદનીજી, આને અમે એ વાત માજી આગળ કરીશું.” અસગરી ખોલી, “વાત નહિ, વાતો હું પણ કરી શકું છું. અરે અર દિલથી એમાં મદદ કરો, અને હવે એ વીત છેડી છે, તો એવું કરો કે તે પૂરી થાય.” બંને બેનોએ વાયદો કીધો, કે “ઉસતાદનીજી, જેમ તમારો વિચાર છે, તેમજ ખોદાનું સાહાયું છે તો થશે.”

પછે બંને બેનો અહીંઆંથી રવાના થઈ, ખીલે દિને અસગરી બેગમે સુલતાના બેગમને મળવા ગઈ. બસો રૂપિઆનો ઘણે ઉમદા એક શીઆલી રમાલ, જે સીયાલકોટથી લાવી હતી, તે સુલતાના બેગમને ભેટ કીધો. સુલતાના બેગમે કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, તમે મને ઘણી શરમીનદી કરાં છો. અમારે તમારી ખીદમત કરવી જોઈએ, નહિ કે ઉલટું તમારી પાસેથી લઈએ!” અસગરી ખોલી, “એ રમાલ મેં ખાસ તમારે વાસતે કરમાથ કરીને કરાવેલો છે, એ તમારે કબૂલ રાખવો. દોઢ વરસ થકું એવી ઉમેદથી મારી ગાંઠડીમાં બાંધી રાખ્યો હતો, કે દિલી પહોંચીને હું પોતે તમોને નમ્ર કરીશ.” સુલતાનાં બેગમ ખોલ્યાં, “હું એને એક નવાઘ દાખલ લેઉં છું. પણ ખોદાના કસમ, કે મને શરમ આવે છે. કોઈવાર તમે પણ કાંઈ મને કરમાથ કરો, કે મારો જીવ ખુશ થાય.” આટલો ટેકો મળતાંજ અસગરી હાંથ જોડીને ઉભી થઈ, અને પોતાની મતલબ કહી જણાવી. સુલતાના બેગમે કહ્યું, “સારું, ઉસતાદનીજી તમે ખેસોતો ખરાં.” અસગરી ખોલી, “હું પોતાની સુરાદ પામીને ખેસીશ.” સુલતાના બેગમે હાથ પકડીને અસગરીને ખેસાડી દીધી, અને કહ્યું, કે “દીકરા દીકરીઓનું કારજ સુશિક્ષક કામ છે. કુંભારને ત્યાંથી દમડીનું વાસણ લઈએ છીએતો, તે પણ કોઠી વગાડીને લઈએ છીએ, અને

આતો ઉમર તલકની કમાઈનો વેહેવારછે. સુજી સમજી, સજાહ મસજહત કરીને કરવું જોઈએ. તમે કહ્યું તે બાબે હવે હું એના બાપની તથા મારાં મોટાં બેનની તથા કુટુંબનાં બીજાં બે ચાર આદમીઓની સજાહ લેઉં, પછી જે થયે તે જોઈશું. વળી હજીનો અરજમંદ બાળકછે, તેના લગનની શું ઉતાવળછે ?” અસગરીએ કહ્યું, “ગળ કરતાં વધીને મેં એ સવાજ કીધોછે. જેમ મીસર શેહેરમાં કોઈ બુઝીઆ ઓરત સૂતરની આંડી લખને હજરત ઇસુફની ખરીદદાર થઈ હતી, તેવીજ રીતે મારી પાસે ગરીબી અને આજેજી સિવાએ કાંઈ આપવા લેવાનું નથી. ફક્ત તમારી મેહેરબાની જોઈએ છીએ.”

જોકે સુજતાના બેગમે માઢથીતો કાંઈ નહિ કહ્યું, પણ તેની ટપથી જણાવ્યું, કે એ વાત તેને અણગમતી નહિ લાગી. જતી વેળા અસગરી જમાજઆરા તથા હોસનઆરાને ચેતાવતી ગઈ, કે “હવે એની ઉસફેરણી તમારા હાથમાંછે.” અસગરીના જવા બાદ બંને બેનોએ મેહમુદાની હૃદયી બ્યારે વખાણ કીધી. સુજતાનાતો અરધી રાજી થઈ ગઈ, પણ શાહજમાની બેગમની પણ દિલદાર-જાંહાન નામની એક છોકરી હતી. શાહજમાનીનો એવો ઓરાદો હતો, કે અરજમંદ સાથે પોતાની છોકરીનું કારજ કરે, પણ એટલું ઠીક હતું, કે હજી સૂચી શાહજમાનીએ પોતાની બેન સાથે એ વિશે કરી વાત કીધી નહિ હતી. બ્યારે અસગરીએ મેહમુદાની માગણી વિશે વાતચિત કીધી, ત્યારે સુજતાના બેગમે શાહજમાનીને પૂછાવ્યું, કે “તમારી તજરમાં એ વાત કેવી લાગેછે ?” શાહજમાનીએ વાત સાંભળીને ઘણી ધબકાઈ, અને એવા વિચારમાં પડી, કે મેહમુદાની વાત દખ્ખઈ જાયેતો, દેલદારજાંહાનની વાત કરાવી નાખ્યું. તેથી તરતતો કહેવડાવ્યું, કે “હું વિચારીને જવાબ કહેવડાવીશ.” બીજે દિને પોતેજ આવી હાજર થયાં, અને બ્યારે વાત ચાલી, ત્યારે સુજતાનાને કહ્યું, “ક્યાં તમે ને ક્યાં મોલવી સાહેબ ! જમીન આસમાનની બરાબરી કેમ થાયે ! એ વાત અહીંઆં કોણ લાવ્યું ?” સુજતાનાએ જવાબ દીધો, “ઉસતાદનીજી લાવ્યાં.” શાહજમાનીએ કહ્યું, “હું પોતે ઉસતાદનીજી પાસે જઈશું.” એમ કહી હોસનઆરાને સાથે લઈ અસગરીની પાસે ગયાં, અને કહ્યું કે, “ઉસતાદનીજી, તમે એટલાં મોટાં અકબમંદ છતાં એટલું નહિ સમજ્યાં, કે સગાઈ નાતું બરાબરીઆની સાથે થાયેછે. બોલવીઆને ધરથી એટલા મોટે ટપકો પાછો ફર્યો, કે તેઓએ સોનાનો ઢાલીયો રીતમાં આપવા ના પાડયો. વાર, ત્યારે તમે મેહમુદાને શું આપશો ?” અસગરીએ કહ્યું, “બેગમ સાહેબ ! મેંતો છોકરીના વીવાહને મોટે એક વાત કહી હતી, કાંઈ છોકરીનાં મૂજ તોલનો પેગામ નથી કીધો. જો કે હમણા શેહેરની તમામ રસમો બગડી ગઈછે, પણ લેવા દેવાની પરકશ્વતો કેયે નથી સાંભળી. જે છોકરી આપશે, તે શું ઉચકી-નેજ આપશે ? હવે બરાબરી વિશે એજ કહેવાનું, કે આતો જાણીતુંછે, કે દો-

લતતો અમારી પાસે નથી. ચોલવીખાનને ચોથે હીરસે-પણ અહીંયાં નથી. પણ તમારેતો છોકરો પરણાવોએ, તમોને રીતબાતની શું ફિકરએ ? છોકરી આપવી હોયતો ધનસાત તે પણ વિચાર કરે, કે બાઈ છોકરીનો યુગ્મરો જોજો. અથવા કોઈ ગરીબ હોય, ને વહુના પદ્ધાને આપાર ઉધાર આપ બેસી રહ્યો હોય, ને તે તેની ફિકર કરેતો વાજનીએ. તમારેતો છોકરી લેવીએ, અને સરવે કાંઈ આદાનું આપેલું તમારે ત્યાં જાણુદએ. ફક્ત તમોને છોકરી જોઈએ, અને તે છોકરીતો તમારી જોએલીએ, તેની કોઈ બાબદ તમારેથી છૂટી નથી. અમારી જાત જે કાંઈ સારી માડીએ, તે પણ તમોને માલમએ.” શાહજમાની બોલી, “તો પણ બરાબરી જોધને વાત કીધામાં આવેએ.” અસગરીએ કહ્યું, “બેગમ સાહેબ, ખત્તા માફ કરવી. હમણાં બરાબરી નથી ! બરાબરીતો તે દહાડે હતી, જ્યારે અલી નક્કીખાને આએ ઘરમાં બેનને પરણાવી હતી ! આજે આ તેજ ઘર છોકરી લેવાને વાસતે પણ બરાબરીઉ નથી ! તો હમણાં શું આ ઘરમાં કપડું પડી ગયુંએ ? દોલત નથી એવો અહંકાર ખોદાને પસંદ નથી.”

અસગરીએ શાહજમાનીને એરીતો આડે હાથે લીધી, કે વાત કાંઈ બની નહિ, શાહજમાનીએ કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, તમેતો ગોરસો કરાએ.” અસગરીએ જવાબ દીધો, “બેગમ સાહેબ, મારી શું મફદૂએ, મનેતો ઉમેદ હતી, કે તમે એ વાતમાં મદદ કરશો; નહિ કે ખુદ તમેજી તોડી પાડશો.” શાહજમાનીએ કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, ખુદ માનો કે બહુ, બરાબરી આપણુંતો નથીજ.” અસગરીએ કહ્યું, “દોલતમાં અમે બરાબરીપાંતો નથી, પણ જાતુમાંતો બરાબરીનો દાવો રાખીએ છીએ. હુનરમાં ખોદાની મેહરખાનીથી તમે અમારીની બરાબરી નહિ ઉતરશો. શું મુજકાએ, કે એક વાતમાં તમારી તરફ કમી અને એક વાતમાં અમે એકાં. અમારી જેવી વહુ દુનિઆમાં દાવો લેધને શોધતાં ફરશોતો નથી મળવાની.” શાહજમાનીએ પૂછ્યું, “ઉસતાદનીજી, એકબાલમંદખાંતતા છોકરાનો ટપકો કેમ નથી મંગાવતાં ?” અસગરીએ કહ્યું, “મેં સાંભળ્યું હતું, કે તેઓની તમારે ઘેર વાત થઈ રહેલીએ, તેથી મેં તે વિશે કશો વિચાર કીધો નથી. વળી ટપકાઓની શું કમીએ, છોકરીઓને છોકરા ધણા અને છોકરાઓને છોકરી ધણી. મેંતો એવું ધાર્યું હતું, કે હુનર અને દોલતનો સંજોગએ. હુનર અમારોને લાએકએ, અને અમાર તેને સોંભાવનારએ. વાત ઠરી જાએતો ખંનને વાસતે ઠીકએ. પણ જો પસંદ નથી, તો તમે દિલદારેજાંહાત સાથે સગાઈ કરો.” શાહજમાનીએ કહ્યું, “દિલદાર બચ્યુંએ, અને મારો એરાદાએ, કે તેને પારખી જગોએ આપું. સગાઈમાં સગાઈ કરવી કંકાસ ભરેલું હોએએ.” શાહજમાનીતો એટલું કહી રૂપસદ થયાં, હોસનઆરા ત્યાંજ બેસી રહી. માસીએ કહ્યું, કે “બેટા ચાલો.” હોસનઆરા બોલી, “તમે સીધારો, હું ઉસતાદનીજીને ધણી મુદતે મળીશું, તે વાતો કરીને આવીશ.”

શાહજમાની ગઈ, પછી હોસનઆરા ખોલી, “ઉસતાદનીજી માજીતો રાજીએ. પણ એઓજ વાતને બગાડીએ. મોઢથી ના પાડીએ, તો ખોલવા દેઓ. પણ એઓની અંદરખાનેની મતલબ એજીએ, કે દિલદાર સાથે ફરી જીએ.” અસગરીએ કહ્યું, “હવે તકદીરની વાતએ. જ્યારે એઓ વચ્ચેએ, તો અમારું શું ચાલવાનું? લેકીન, બેન હોસનઆરા, મેંતો કાંઈ ખોટો વિચાર નહિ કીધો હતો. જોડીએજોડી મળતી જોઈ લીધી હતી. તમારું આટલું મોટું ધર, અને ખોદા રાખે એક છોકરો. જે કાંઈ માલમતાએ, તે સરવે તેનોએ. ત્યારે એવાં મોટાં કારખાનાને સંભાળવાને વાસતે મોટી અકબની પણ જરૂરએ, ને મોટો હોશબો પણ જોઈએ. મહમુદા ગરીબ ધરનીએ, તો શું થયું, ખોદારાખે હોશ અને સલાકો અમીરોના જેવોએ. તમારા ધરમાં અગર કોઈ વગર સલીકાની આવી, અને રીતના ઢગલા લાવી, તો શું કામનાં? તેને પોતાનું પહલું સાચવવું, સંભાળવુંજ મુશ્કેલ પડવાનું, તો તમારા ધરનો વહીવટ તે શું કરશે? મહમુદાતો ખોદા રાખે આખા મૂલકનો કારોબાર ચલાવી શકનારીએ. વળી બેન હોસનઆરા, આ વાત પણ પ્યાનમાં લેવી જોઈએ, કે સગાઈ નાતું શું મતલબથી કીધામાં આવેએ? દુનિયામાં જ્યાંસુધી બંની શકે, ત્યાંસુધી મેળ મેળાપને વધારવો જોઈએ. ધરમાંને ધરમાંજ સગાઈ નાતું કરી લીધુંતો તેમાં શું? તેતો સગાઈ છેજ. શાદી વીહવા કરીએ તો પારકી જગાએ, કે જેથી સગાઈ વધે.” હોસનઆરા ખોલી, “ઉસતાદનીજી, મેં અને બેને ઘણી ઘણી તરેહથી જાણને કરેલુંએ, અને હવે આ સરવે વાતો હું માને ફરીથી કહીશું, ઉમેદતો છે કે એજ વાત કરશે.”

અસગરીએ એવી રીતે સરવે પાટી પઢાવીને હોસનઆરાને રવાને કીધી. પેલી તરફ શાહજમાનીએ જાહને સુલતાનાને કહ્યું, “બેન, મેંતો ઉસતાદનીજીના મોઢાપર ખોદલું કહી દીધું, કે ‘તમારી અને એઓની બરાબરી નથી, આદમીએ સમજીને મોઢથી વાત કાઢાડવી જોઈએ,’ હવે આ વાતોની વચમાં એ આવી પડ્યું હતું, કે શાહજમાની પોતાને મોઢથી પોતાની છોકરીને વાસતે કહી નહિ શકતી હતી. શાહજમાનીના દિલમાંતો એ વાત હતી, પણ તે ધારી રહી હતી, કે મરદ મરદોમાં વાત થઈ જશે. મહમુદાની વાતમાં માત્ર ગરીબીપર ઈતરાજ હતી. આખરે શાહજમાનીનાં ગયા પછી સુલતાની બેગમે પોતાની બંને બેટીઓ સાથે મનસુખો કીધો, તો હોસનઆરાએ કહ્યું, “માજી, ખોદી વાતતો એએ, કે માસીમાએ દિલદારને વાસતે તજવીજ કરેએ,” સુલતાનાં ખોલી, “વાર અરજમંદનેતો હસતાં હસતાં હું પૂછી જોઉં.” જમાલઆરાએ બાહને ખોલાવીયો અને કહ્યું, “કેમ બાઈ, તમારી શાદી વીહવાની ચારવણી થાએએ, તમે પણ તો કાંઈ કહો. તમે દિલદારનેજાન સાથે રાજી છો?” માના મોઢાપરતો શરમને લીધે અરજમંદ કાંઈ ખોલ્યો

નહિ, પણ પોતાની ખેતોને ઇશારત કરીને નાખુશી જણાવી. તેનું ના કહેવું જમાલઆરા અને હોસનઆરાની મતજબને મળતું થયું. હોસનઆરાએ કહ્યું, “સરત, સીકત, હુન્નર, સલીકો, એ ગુણોતો મિહમુદાના તળીઆં જોઈ પછી કોઈ છોકરીમાં નથી, એનો જીભોતો હું લેઉં છું. હા! ચાહો કે સોનાનો ઢાલીયો મળે, પણ તેતો એ બિચારાં ગરીબો પાસે નથી.” સુજતાના બોલી, “ખેન, મુખ્યતો છોકરીને જોવાનું છે, ખોદાના કુજલથી આપણા ઘરમાં કોઈ ચીજની કમી નથી, આપણને ભારી રીત લઈને શું કરવું છે?” જમાલઆરા બોલી, “ત્યારે શાંતી ઠીલ છે? ખતામે ઇજદ કરો.” હોસનઆરાએ કહ્યું, “એકવાર ગરીબો છે, પણ ઉમતાદનીજી જબરાં ચાલાક આદમી છે, મોઢેથી નથી કહેતાં શું, પણ જરૂરને ટાંકણે જોગવાઈ કરતાં વધીને કરશે.” સુજતાનાએ કહ્યું, “ઠીક છે, તમારા બાવા આવેને તેઓની પણ સજાહ પૂછીએ.”

જ્યારે નાહના હકીમ સાહેબ આપ્યા, ત્યારે જમાલઆરા અને હોસનઆરાએ મિહમુદાનો મુકદમો એવી રીતે ઉંઘાડ્યો, કે જેમ અદાલતમાં વકીલ પોતાના કુળનો મુકદમો ઉઘાડે છે તેમ. ટૂંકામાં નાહના હકીમ સાહેબે પણ મિહમુદાની વાતને પસંદ કીધી. હવેતો બંન્નો ખેનો બેઘડક અસગરીની પાસે દોડી ગઈ. મોહમદ કામેલની માને આ ચારવણીની મુતજક ખબર નહિ હતી, તેથી તેણે પૂછ્યું, “અરે શું છે બેગમ સાહેબ, એટલાં કેમ દોડો છો? પાએજતો ઉચકીને ચાલો.” હોસનઆરાએ કહ્યું, “કાંઈ નહિ, ઉમતાદનીજી પાસે જઈએ છીએ.” અસગરીની પાસે જતાં જ હોસનઆરા બોલી, “લો ઉમતાદનીજી મુબારકબાદી, અમારું ઇનામ લાવો.” અસગરીએ કહ્યું, “ખોદા તમો સરવે સાહેબોને બી મોબારક કરે, ઇનામ આપવાનું મારું શું મોઢું બોલું છે, મારું ઇનામજ દો આ છે, અને રાત દહાડો હુંતો તમારી દોઆગોજ છું.” હોસનઆરાએ કહ્યું, “નહિ ઉમતાદનીજી, આજતો અમે અમારા મોઢાં જરૂર કરી મોકાં કરીશું.” અસગરી બોલી, “બેકા બેકામાં મોકાઈ ખાશો.” પછી દેઆનતને બોલાવી, અને પાંચ રૂપિયા કાહાડી તેના હાથમાં આપ્યા, અને કહ્યું, “ઘંટા વાળાની કુકાનેથી ઘણા સારાં કલાકંદ, અને દરીબેને નાકેથી ચણાની મીઠાઈ, તથા શાહતારાની ગલીમાંથી મોતીપાક, તથા ચાંદની ચોકમાંથી કોપરાંપાક, તથા નીલનાકરાથી ધીંગી તળેલી દાળ, અને ખાનમના બજારમાંથી સ્તરફેણી હમણાં જ બંધને લાવો.” એટલામાં બંન્નોને બીડાં ખતાવીને આપ્યાં. જરે મીઠાઈની ટોપલીઓ આવી પહોંચી તો અકબરી, અસગરી, હોસનઆરા અને જમાલઆરા એ સરવે જણીઓએ મળીને સારી પકે ખાધી, અને જે કાંઈ વધી તે નિશાળમાં મોકલી દીધી. એઓને જતી વેળાએ અસગરીએ કહ્યું, “હમણાંતલક મેં સાસુમાને ખબર નથી કીધી. હવે તેઓ સાથે વાત કરીને ચાહાવું ખોદાનું છે, તો પરમ દહાડે સપરમો દહાડો ને સારો રાજ છે, તે દિને ચાલુ રસમ મુજબ રીતભાત થશે.”

એ બંને જણીએ તો રૂપસદ થઈ. અસગરીએ લાગ જોઈ સંસુને જમ કહ્યું, “સાસુમા, કાંઈ મેહમુદાની પણ તમોને ફિકર છે ?”

સાસુ—શું ફિકર કરું ? કહીંથી એ વાત આવે ત્યારે કની ? હું એક જગા-એ ધારી બેઠેલી છેઉં, કે મોહમદ સાલેહની સાથ મેહમુદાના વીહવા કરી આપીશ.

અસગરી—ક્યાં મોહમદ સાલેહ ને ક્યાં મેહમુદા ! મોહમદ સાલેહબા-હની ઉમર જોલાહથી કાંઈ ઓછી નહિ હશે.

સાસુ—હા, મારે આકેલ છ મહિના મોહમદ સાલેહથી વડોછે. એકજ વરસમાં બન્નેનો જનમ થયેલોછે.

અસગરી—વારું ત્યારે એ શું થોડો ફિકર છે ?

સાસુ—એ ઉપરાંત તો કંથે લાગવગ નથી.

અસગરી—મેં એક વાત ધારીછે, અગર તમોને પસંદ હોયતો જીકર ચલાઉં.

સાસુ—તે શું ?

અસગરી—હકીમ ફતેહ અલ્લાખાનના છોકરા સાથે ?

સાસુ—વારું દીકરી ‘ઝૂપડાના રહેનાર, ને મેહલોનો ઓઆબ.’ ક્યાં હકીમજીનું ઘર ! આજે તેઓને ત્યાં એટલી દોલતછે, કે શહેરમાં તેઓની ખરોબરીઉં કોઇ નથી, અને ક્યાં આપણે ગરીબ, કે પાસે રહેવા જોગનું ઝૂપડું પણ દરસત નથી ! અહીંઆંની વાત તેઓની ખાતરમાં શું આવવાની ? કહીને ફાકટમાં પસેમાન થવાનુંછે.

અસગરી—તેઓ દોલતમંદછે, તો પોતાને મોટેછે. આપણે શું, ના કરે ઓદા, તેઓના ઓસીઆજા છીએ ? તેઓ પોતાના પલાવ, જરદામાં મસ-તછે, તો આપણે આપણી દાળ રોટીમાં મધન છીએ. જનમમાં આપણે કાંઈ તેઓથી ઉતરતાં નથી. આપણી મેહમુદામાં ઓદા રાખે હુજરછે, તેવો તેઓ-ના વડવાઓના નસીબમાં પણ નહિ હતો.

સાસુ—બેન, દોલતની આગળ હુજર હાથ જોડી ઉભો રહેછે. પેહલે સોનાનો ઢાલીયો કરાવી લેઉં, ત્યારપછી તેઓ સાથ વાત કરવા જઈ ! હર-ગેજ તમે એનો ખ્યાલ નો કરતાં. અરે જીઓ, ઓલવીખાનમાં શું ખામી હતી, કે ટપકો મોકલાવે તેઓએ પાછો મંગાવી લીધો ? બેન, ગરીબોનો અપ ગરીબોમાંજ થઈ શકેછે.

અસગરી—હજર દોલતની એક દોલતતો ખૂબચરતીછે. જૂંડી આંખ દૂર હોજો ! આપણી મેહમુદા કરતાં સારી પોતાના કમીલામાંથીતો સોંધી લાવે ?

સાસુ—બેન, તમે શું બચ્ચાંના જેવી વાતો કરો છોઓ ! બરાબરીઆની હાલતમાં ખૂબચરતીખી વળી પૂછાએ ? અને વળી એ વાત મોઢથી બોલવા જેવીછે, કે આમારી છોકરી ખૂબચરતછે ! હુંતો નથી સમજતી, કે ખૂબચરતી શું બલાછે ? મોટી મોટી ખૂબચરતોને જોઈછે, કે ખાસડાંની બરાબર તેઓ-ની કદર નથી, અને બદચરતો લાલોની લાલ બની બેઠીછે.

અસગરી—ખૂબજરતી પણ એવી ચીજ છે, કે આદમી તે ઉપર શીદ થાએ. મગર અક્સર સ્ત્રી જેમનીની જરત રૂપાળી હોએ છે, તે ખસલતની ખરાબ અને મીઠાઈની ધંધીલી હોએ છે. તેઓ પોતાના ચેહરા ઉપર ઇતરાએ છે, એથી કરી તેઓની ઘણ કેથે ગળવા નથી પામતી. તેઓનો મીઠાઈ તેઓની કીમત ઘટાડી નાએ છે. એની મીસાલ એવી છે, કે એક ઘોડા સારા રંગનો હાથે પગે મારો, વાળ ભમરા વગરનો, સાંધા બાંધાનો દરસત, પણ નહારી ચાલનો, કડકનો અને પછાડી જડનારો, સવારીમાં અડીને ઉત્તર જનારો હોયતો એવા નામુરાદ ઘોડાને ફક્ત બાહારના દેખાવ પરથી લઇને કોઈ શું કરે ? પણ જો અછા દેખાવ સાથે સારા કદમનો અને અસીજ હોયતો, તે એક ઉત્તમ ચીજ છે, જેમ આપણી મેહમુદ જરત તેમજ ખસલતમાં એક કરતાં એક ચઢતી છે તેમ.

સાસુ—આખરે કાંઈ આપણું પહોતો જોઈએ ? હમણું થોડાજ વખત ઉપર તમારી નિશાળની છોકરી એક નસીહત વાંચતી હતી કે ‘તું હાથીખાત સાથે દોસતી ના કર, અને જો કરે તો તારા ઘરનો દરવાજો હાથીને આવવા જવાને લાએકનો ઉંચો બનાવ.’ આપણુ ગરીબોની પાસે તેઓની સાત લાં એક આપવા સેવાનું ક્યાં છે ? નાહક બેઠાં બેસાડેલાં આપણી હાંશી કરાવવી શું જરૂર છે ? વળી કપૂલ કીધું, કે જાણે બગી ગધું, પણ છોકરી ત્યાં આંખમાં હલકી રહી, તો એક નુકસાંત ને ખીજી જગ હસી.

અસગરી—આખરે અથવા હલકાઈ કાંઈ રીતભાત પર વજગેલી નથી, માઠી બે અરના એખલાસ ઉપર છે. જમાલઆરા શું કેમ રીત લઇને ગઇ હતી ? તોપણ તે એક દિવસ પણ સાસરામાં સુખે રહી નહિ. દૂર ક્યાં જાએછ મારી બેતને પણ મારી ખરોખરજ મળ્યું હતું, તોપણ દરરોજ લડાઇ કેમ થાએ છે ? એતો સૌ સૌનો મીઠાઈ ને સૌ સૌની ચાલચલણ છે.

સાસુ—એતો મેં માન્યું, કે માઠી બે અરનો એખલાસ રીત પછાં પર નથી. પણ કુટુંબ કબીલાના લોકો મેહમુદ માર્યા વગર કેમ રહે ? અગર છોકરાએ પ્યાન નહિ આપ્યું તો શું ? સાસુ નણુંદો લાગ જોઇને તાણો માર્યા વગર રહે નહિ, જેથી આખરે માઠું તો લાગે. એકતો દીકરીવાળીનું સદા માથું નીચું હોય છે, તેમા રીતભાત થોડી એતો ગજવજ છે. નહિ બેત, એ વેલા માડવે ચઢતો નજર નથી આવતો.

અસગરી—કુટુંબદારોથી શું ખીવું, કુટુંબીઓ દરરોજ થોડાજ વખત પાસે બેસે છે. હા, સાસુ નણુંદોના રાત દહાડાના તાણા બેશક કુટુંબ ભરેલા હોય છે, પણ હોસનઆરા અને જમાલઆરાના તાણાનીતો ધાંસતી નથી, એઓતો મેહમુદના પગ ઘોઈ ઘોઇને પિયા કરવાની. એવું પણ શું અંધેર છે, કે શું વીહવા યવાની સાથે આંખોપર ડીકરાં મૂકી લેશે ? હોસન-

આરાને મેહમુદા સાથે કેવી મોહાવતી, તે તમારો જુઓ છેઓ, હવે રહી જમાલઆરા, તેના દિલની વાતો ખાસ જાણે. જાહેરમાં તો બધારે મળે, ત્યારે ઢળી ઢળી જાયે, અને આખરે હું પણ તો જીવતી બેઠી છું. મેહમુદાને માઠી રીતે રાખે, તો મને થું મોટું દેખાડે? વળી સો વાતની એક વાત તો હું એ જાણું છું, કે સાસુ નહીં હોય પણ હવે જોતી રહેશે. છોકરાને રીજો જાણે, કોઈની તાકાદ નથી કે મેહમુદાને આંખ ભરીને જોઈ લે.

સાસુ—ત્યારે તમારી મરજી શું છે? શરબતનાં પ્યાલાં પર નેકા પલ્લી આપું!

અસગરી—મારી કાંઈ એવી મતલબ નથી. વળી નાઆરીમાં શરબત પણ નહિ મળતું, તો શું છોકરા છોકરીના કારજો નથી થતાં? આપણું અપાવણું પણ દુનિઆ દેશની એક રસમ છે. જેટલું પાથરણું જુઓ, તેટલો પગ લંબાયો. મકદૂર માફ જો બની આવ્યું તો આપણું; નહિ બની આવ્યું તો નહિ આપણું. કુતલજી થઈને પછે ધરતું દિવાળું કાઢાડી બેસવું કાંઈ દાનાઈનું કામ નથી. મારી નિશાજમાં જે સજમાં નામની છોકરી સીમે, તેના બાપને હિંદુસ્થાનના બળવા પછી—કોઈ મડમનો જીવ બચાવ્યો હોય તેના બદલામાં—દસ હજાર રૂપિયાનું ઇનામ મળ્યું હતું. એ દસ હજાર રૂપિયા તેમણે એટલાં હતાં, કે ઉમર સૂરી આપરથી રહેતો. પણ એક છોકરા ને છોકરી પરણાવવામાં પતરાજીમાં આવીને સરકારથી મળેલા દસ હજાર પોલી બેઠા, અને સામા હજાર પાનસોનું કરજ કરી નાખ્યું. તે વખતે તો આજી તરેહથી વાહાવાહ થઈ, ને હમણાં ધરમાં એવીતો તંગી આવે, કે આધાને વાસતે હેરાન હેરાનજો લગનમાં મને પણ તેડું આવ્યું હતું. સર સામાન જોઈને મારાતો હાથ ઉડી ગયા. બલકે કદાચ સહમાની માએ મનમાં ગો-રસો પણ કીધો હશે, કાંકે મેં તો કહી દીધું હતું, કે ‘બેન બેટા, બેટીઓનું આપણું આંખાને સુખ, ને કલેજે થંડકે—ધી કયાં ગયું તો ખીચડીમાં, પણ ચોતાનાં હાંદલાંઓની ખેર માનવી પણ જરૂર છે.’ કહેવામાં તો મેં એટલું કહી દીધું, પણ પછી મને પસ્તાવો થયો, કે સહમાની બેન સમજી હશે, કે ઉચ્ચતાદનીજી ‘લેના એક ને દેના દો,’ નાહેક બાંજી મારે છે.

સાસુ—હા ખરું છે, પણ કમખખત દુનિઆમાં રહેવું છે, શું કરે ને કયાં જાયો. હોએ યા નહિ હોએ, પણ કરવું તો પડેજ, દુનિઆની રીત નહિ કરે, તો રથવા કાણ બને; અને લોકોના આંગણાં કેમ સંખાએ? મેં મોલવી અસહાક સાહેબનાં બાપણમાં સંભળ્યું હતું, કે ‘આગલા વખતમાં અરબ લોકો છોકરીઓને જનમતાંજ મારી નાંખતા હતા.’

અસગરી—સાસુ મા દૂર કયાં જાયો. આપણા દેશના રજપૂતો પણ એવાજ ગજબ કરતા હતા. હમણાં અંગરેજોની રાકતોથી બંધી થઈ છે. તે ઉપરાંત પણ કેટલીએકવાર સંભળાયું છે, કે ચોરી છૂપીથી ખૂન થયાં છે.

સાસુ—અક્રમ શું કરે, દેખાદેખી છંડાતી નથી.

અસગરી—ગરીબીમાં દેખાદેખી શાને જોઈએ ? દુનિઆમાં ગરીબ લોક ધણાં છે. અમીરી, ગરીબી સૌ પોતપોતાના કીસમતથી છે. સરવે એકસરખાં કેવી રીતે થઈ જાય ?

સાસુ—આહા ! બલાથી શાદી વેહવામાં જ્યાદા ખરચ કરવાનું અંગરૈજ સરકારી મનાઈ થઈ જાયેતો પંચાતી મટે.

અસગરી—વરતમાન પત્રોથીતો જણાયે છે, કે અંગરૈજ લોક એ બાપે કાંઈ બંદોબસ્ત કરનાર છે. આપણા શેહેરના સરવે વડાએને પણ એકવાર બોલાવ્યા હતા, અને સાંભળ્યામાં આવ્યું છે, કે ખરચની એક હદ બાંધી છે, ને પદલાંની રકમ મુકરર થયેલી છે, પણ એ કામ આપણા લોકોએ કરવાનું છે. સરવેએ એકડા કરીને જેટલા ખરચ વડાઈને છે તે બંધ કરવો.

સાસુ—વડાઈના ખરચ વિશે જે તમે કહ્યું, તો જોને બાદાએ આપ્યું હોય, ને ખરચે તે કાંઈ જ્યાદે નથી. હા, જોને પદ્દે કોડી પણ નથી, તેને તો સરવે જ્યાદે છે.

અસગરી—એમ ના કહો. શાદી વેહવામાં જરૂર જોગો જે ખરચ છે, તેતો, કમજ છે. વડાઈની વાતોમાં ધણા રૂપિઆ ઉડી જાયે છે. આપણા ખાનદાનમાં તો નાચ, તમાશા, ઢોલ, વાજુ, આતશબાજી, નિશાન, નગારાં કાંઈ હોતું નથી, પણ જોએને ત્યાં થાયે છે, તો એમાં સેંકડો હજારોપર પાણી ફેરે છે.

સાસુ—એતો જોએને ત્યાં નાચ તમાશો થતો હોય તેઓ જાણે, પણ વાઈ, આપણે ત્યાં શું વડાઈનો ખરચ છે ?

અસગરી—કાંએ નહિ ? દીવો, તીરથ, આદરણી, વરણી, ફુલેસરી, ફૂલ-કુકું, ચોથી અને વારોવારના ધણા ભારી ભારી કપડાં, જડાવ સાથનાં ધરેણાં એ સૌ વડાઈનું છે.

સાસુ—ત્યારે બાલણું એમજ કેમ નથી કહેતાં, કે મુખ્ય લગન પોતેજ વડાઈ છે !

અસગરી હસવા લાગી, અને કહ્યું કે “ ખુદ વીહવા તો વડાઈ નથી, પણ તેને લગતું જે થાયે છે, તેતો ખરેખર ધકેલા છે. ”

સાસુ—વાઈ, રસમ તો રસમ, પણ તમે તો કપડાં અને ધરેણાંને પણ પતરાજીનું કહો છો ?

અસગરી—સાદાં કપડાં અને ખાલિસ ધરેણું તો કામની ચીજ છે, મગર ભારી ભારી વાગો તમિજ કહો કે શું કામ લાગે છે ? ખુદ મારાજ વાગા પડીને ઝડે છે. ધરમાં પેહેરવાને તો કમખખત દિલ કચવાયે છે. કપી કપાર સાદી વિવાહમાં પેહેરી ગયાં, કે ઈદ, બકરી ઈદને દહાડે જરાવાર કાહડયાં. બાકી બારો મહિના ગાંસડીમાં બાંધી રાખેલાં છે. આવતે દહાડે ધૂપમાં ના-

ખવાની મફતમાં જેમતછે, અને જો વેચવા ગયાં, તો માલની કીમત નથી મળતી, બલકે કસબની કીમત જેટલી પણ નથી ઉપજતી. વળી એવોજ હાલ જરાવદાર જણસોનોછે. માલથી કફાએતઅદ્દાની દીકરીના લગન તમે સાંભળયાં હશે. બસ તેવાંજ લગન મને પસંદછે.

સાસુ—કીયા માલવી કફાયતઅદ્દા?

અસગરી—છોકરીઓની નિશાજોના વડા.

સાસુ—તેતો ધાર્યામા આ શેહેરના રહેનાર નથી.

અસગરી—હા—નહિ, આગરાની તરફના રહેનારછે. ખીખી બચ્ચાને પોતાની પાસે ખોલાવી રાખેલછે. દીકરીની માગણી આ શેહેરમાં કીધી હતી. ખીખીની મરજી એવી હતી, કે પોતાને શેહેર જઈને દીકરીનાં લગન કરે, અને અહીંઆંથી જન આવે. પણ માલવી સાહેબે ખીખીને સમજાવી પઠાવીને અહીંઆંજ રાજી કીધી. એક દહાડો બે ચાર ઓળખાણુ પીછાણુ-વાળાંઓને ખોલાવી મંગાવ્યાં. મેહમાનો જ્યારે ઘરમાં આવી પહોંચ્યા, ત્યારે સાંભળ્યું કે, છોકરીનાં લગનછે! થોડા વખત પછી વેહેવાઈ છોકરાને લઈને આવી પહોંચ્યા. કાએદા પ્રમાણે નેકાહ પઠાવી દીધા. અદ્દા અદ્દા ને ખેરસદા! રીતભાત શેકડે શેકડી આપી. નેકાહ થયા પછી માલવી સાહેબે શેકડા પાંચસો રૂપિઆ લાવી દીકરી જમાઈ આગળ મૂક્યા, ને ખોલ્યા, કે “બુઝ ભાઈ, મારી કમાઈમાં તમારી તકદીરનું એટલુંજ હતું. અગર હું આહાતેતો એટલામાંથી ખાણું પીણું પણ કરતે, અને દુનિઆની રીત મુજબ એક બે ભારી વાગા પણ કરી આપતે; પણ મેં વિચાર્યું તો એજ દરસત લાગ્યું કે શેકડા રૂપિઆ તમોને આપવા બેહતરછે, હવે તમે આહો તે રીતે એને કામમાં લાવો.”

સાસુ—હા. પરદેશમાં એ માલવી સાહેબ જેમ આહે તેમ કરે. કહેનાર સાંભળનાર કોણ હતું.

અસગરી—કેમ? કહેનાર સાંભળનાર ધરવાળી ખીખી શું નહિ હતી? વળી પરદેશપર શું મૂકરરછે, હીમ્મત જોઈએ. કરનાર હાપતો શેહેરમાં પણ કરી નાખે. ખોલનારાઓને બકવા દીધા, આપણને આપણા કામ સાથે કામ.

સાસુ—ત્યારે શું તમે મેહમુદાના એવી રીતના ઉંઘના, જુકતા નેકાહ કરવા ઠરાવ્યાછે?

અસગરી—બેશક, હુંતો લોકોના કેહવા સાંભળવાની કાંઈ પરવા નથી કરતી. મારુંજ જો આણે, તો મેહમુદાના નેકાહ કફાએતઅદ્દાની બેરીનો જોડા થાએ. તેઓએ તો બે ચાર મેહમાનોને પણ ખોલાવ્યા હતા, પણ મારી નજીક તો એટલાની પણ જરૂર નથી.

સાસુ—નહિરે ખેન, જોદાને વાસતે એવો ગજબ તો ના કરશે. આ-
ખા ભવમાં મારી તો એજ એક દીકરી પરણવાની છે. હવે શું હું કપરમાંથી
કોઈના વીહવા વાજન કરવાને ફરી આવવાની છું ?

અસુગરી—નહિ—એવો તો મારો પણ ધરાદો નથી, પણ અજબતાં
આએ વાત ખચીત મેં પોતાના દિલમાં ધારી રાખી છે, કે એક પૈસો કરને
નહિ લેવો, કે નહિ કોઈ સરસામાન ગીરવી ચૂકવો. જે કાંઈ કપડાં ચપડાં એના
નામથી રાખેલાં છે તે, અને જે કાંઈ એના કીસમતથી છેતી વખતે મળી જાએ
તેટલાંથી બચે.

સાસુ—સુખદાનઅદાહ—એમ હોયતો પછે શું જોઈએ. પણ સામી
તરફ વાળાં પણ હાંમી ભરે તારે કે ?

અસુગરી—પણ જો તેઓની રાજી થઈ જાએ તો ?

સાસુ—તેઓનું રાજી થવું શું હસી મસખરી છે. જોદા રાખે એકપૂરો
છોકરો. નહિ જાણતાં, કે તેઓના દિલમાં શું શું હોંશ હશે. તેઓ તો બરા-
બરી આનું ઘર જોઈને વાત કરશે, ને સરવે અરમાન પૂરા પાડશે.

અસુગરી—જ્યારથી હું સીયાલકોટથી આવી છું, ત્યારથી એજ વાત જી
તદખીર કરું છું. ત્યાં તો મોઝા નકી થઈ ચૂકું છે. હમણાં જમાલઆશ
અને હોસનઆરા દોડતી દોડતી આવી હતી, તેઓ કહી ગઈ, કે એ વાત
નાહના હકીમ સાહેબે પણ પસંદ કરી છે. શાહજમાની બેગમ પોતાની દીક-
રીને વાસતે ઘણીએક તદખીરો કરી, પણ જોદાના ફજલથી કોઈ કાઠગત
નહિ લાગી. હવે ઢીઝ નહિ કરવી જોઈએ. પરમનોન્દિવસ પણ સારો છે,
ત્યાંથી મીઠાઈ આવી જાએ, એટલે વાત પકી થઈ જાએ, પછી બગનનું
જોઈ લઈશું.

સાસુતો એ સાંભળીને અજબ થઈ ગઈ, અને ખોલી, કે “વાતતો ઘણી
સારી છે, અને આપણી લાએકી કરતાં વધારે છે, પણ તેઓને લાએકનો સા-
માન આપણાથી બનવો મુશ્કેલ છે.”

અસુગરી—હરેક સખબને ઉમો કરનાર જોદા છે, અને તેજ તેનો અસ-
ખાબ પહેંચાડનાર છે. જ્યારે મેહસુદાનું નસીબ આવાં ઉંચાં ઘરમાં લડ્યું છે,
ત્યારે જોદા પોતાની કુદરતથી તેના વખતપર કાંઈ સામાન પણ કરી આપશે.

સાસુ—તમારા સસરાને આવવા દો, તો મીઠાઈને વાસતે તેઓથી
પૂછી લઉં.

મેહસુદાનાં ભગનની તર્જયારી.

થોડા વખતમાં મોલવી સાહેબ આવ્યા, અને માંગણીનો અહેવાલ સાં-
ભળી ઘણા ખુશી થઇ ગયા, અને કહ્યું, કે “વગર ટીલે પરમ દિને મીઠાઈ
આવે.” તેમજ અસગરીએ હોસનઆરને કહેવડાવ્યું. મુકરર કીધેલે દહાડે
પાંચ મણ મીઠાઈ, અને ૧૦૦ રૂપિયા રોકડા આવ્યા. આ તરફથી સવા
મણ મીઠાઈ અને સવાસો રૂપિયા ગયા. બંને તરફથી ભલીભલાઈ થઇ
ગઇ. માંગણી થઇ રહ્યા પછી નાહતા હકીમ સાહેબે ભગનની તાંતલ કરવા
માંડી, અને મોલવી સાહેબને કહેવડાવ્યું, કે “મુદત થઇ મારે ધરાદો હજ
કરવાને જવાનેછે, ફક્ત આટલીજ વાતની ઓટીછે, જીંદગીનો ભરસો નથી,
વાસતે હું ચાહુંછું કે ‘રજબ’ મહિનામાં ભગન થઇ જાએ.” મોલવી સાહેબે
અસગરીને પૂછ્યું. અસગરીએ કહ્યું, “હમણાં તો એમ જવાંબ દેવાડો
જોઇએ, કે અમે ગોઠવણમાં છીએ, ને જ્યાંજ્યાંથી બની આવે ત્યાં તલક તદ-
બીર કરીએ. સેજસાજ સામાન ને આપવા જોગછે, તે જો એ અરસામાં
એકઠો થઇ જાએ, તો અમારે પણ એ ફરજ આપરે અદા કરવીછે, જેમ
જલદી થાએ તેમ મેહતર.” એના જવાબમાં હકીમ સાહેબે પાછું કહેવડાવ્યું,
કે “મેં કાંઇ રીતબાત અને સામાનની ઉમેદથી તમારે ત્યાં સગાઈ નથી કી-
ધી, મને તો છોકરી જોઇએ. તમારે સામાનની ચીંતા કાંઈ કરવી નહિ.”
અહીંઆંથી જવાબ મોકલ્યો, કે “ઘણું મેહતર, અમારે પણ રજબ મહિ-
નામાં ભગન કરવાં કમ્પૂજે. રજબની ૨૭ મી તારીખ મુકરર થઇ, અને
બંને તરફ સરસામાનની તૈયારીઓ થવા લાગી.

સામાનની તૈયારી થતાં મોલવી સાહેબને ફિકર પડી. કદી વિચારતા, કે
હજરીમલ પાસે કરને નાણું લેઈ, અને કદી ધારતા હતા, કે ધી બજાર વેચી
નાખ્યું, યા ગીરવી ચૂકું. અસગરીએ મોલવી સાહેબને ચીંતાવુર જોઇને
પૂછ્યું, કે “આપે શું તદબીર કીધીછે?” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “શું બ-
તાવું? સાદીના દિવસ તો માથાપર ચાલ્યા આવેછે, અને રૂપિયાની તદબીર
તો કેયેથી બનતી નથી. હજરીમલ પાસેથી મેં રૂપિયા માંગ્યા હતા, તે પણ
બાહાના કાઢાડેછે. ધી બજારને વેચવાનો ધરાદો કીધો હતો, તેના કાંઈ ખરી-
દદાર નહિ નીકળતો.” અસગરીએ કહ્યું, “હરગેજ થઈ તમેએ કરને કાઢા-
ડવું નહિ, તેમજ જગીર વેચવી નહિ. કરજ કરતાં જૂંડી ચીજ કાઈ ખીજ
નથી, અને જગીર ખપાવવી કાંઈ મુશ્કેલ નથી, પણ તે મેળવવી ઘણું કઠણ
કામછે.” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “કરજતો લેઈ નહિ, અને જગીરને વેચું
નહિ, ત્યારે શું હું કીમિઆગરછું યા ગેબી હાથ જાણુંછું! રૂપિયા ક્યાંથી
આવે?” અસગરીએ કહ્યું, “પહેલાં ધરતો હિસાબ જોઇ લેવા જોઇએ.

કપડાં તો કાંઈએક આગઉથી તૈયાર કીધેલાં છે. ફક્ત થોડાંએક પરચુરણની જરૂર પડશે, તે મારા વાગામાં કેટલાંએક ધણા ભારી છે, તેમાંથી ઓછાં કરતાં એટલું પુરચણ નીકળી આવશે, કે મેહમુદાના વાગાને બસ થશે. વાચણો મોજીદ છે, કાંઈ વેચાતાં લેવાં નથી. ફર ફાળીયર અને દિવાનખાનાનો સામાન એ સરવે હું પોતાનો આવીશ. નકામે પડ્યો પડ્યો ખરાબ થાએ છે, અને મને કાંઈ કામનો પણ નથી. વળી તમારી પાસે પણ કાંઈ નગદ રૂપિયા તો હોયજ ?” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “માત્ર ૫૦૦) રૂપિયા છે.” અસગરીએ કહ્યું, “બસ ઘણા છે. બપોરે હું સીવાલકોટ જવા લાગી, ત્યારે નિશાળની રકમના ૪૦૦ રૂપિયા હતા, તે અમાનત રાખેલા છે. મારી પછી ૨૦૦) રૂપિયા થયા, તેમાં અરધી મારી વડી બેનનો હક છે, અને ૧૦૦) રૂપિયા મેહમુદાનો. એ છેલ્લી રકમ ઉમેરતાં મકતબની રકમ પાંચસોની થઈ જશે. મેહમુદાના નાહતા બાઈને મેં કાગજ લખ્યું છે, અને ત્રણસો રૂપિયા મંગાવ્યા છે. બસો રૂપિયા જેઠ બાઈએ મોકલવાને લખ્યું છે. એવી રીતે દોઢ હજાર રૂપિયા નગદ હાલ તરત મોજીદ છે. હજારનાં કડાં જે હોસનઆરાના વીહવામાં મને મળ્યાં હતાં, તે મને કાંમતા નથી. મારે ધરદો હતો, કે મેહમુદાને પેહેરામણી કરીશ, પણ પાછળથી વિચાર કરતાં એજ ધરના કડાં તેજ ધરમાં જવાં દરિયત નથી દિયતાં, હું તેને વેચી નાખીશ. તમાશાખાનમની મારફતે બાજારમાં મોકલ્યાં હતાં, તો પનામલ ૧૩૦૦ રૂપિયા આવવા માગતો હતો. મેહમુદાના નસીબથી અગર કોઈ ગરજવંત મળી આવ્યું, તો ઈનસાલાતાલા પંદરસો વચ્ચલ થશે, અને વળી એક એ તદખીર મારા મગજમાં આવે છે, કે તમે એ જેઠબાઈને લાવવાને બાહાને બાહોર જવું, અને સરદાર સાહેબ આગળ રજાની વાતમાં એ શાદીની વાત જણાવવી. સરદાર ધણો રૈહમ દિલનો છે. ઉમેદ છે, કે ખચીત કાંઈ મદદ કરશે. આગલા વખતથી હિંદુસ્થાની સરકાર એવે ટાંકણે પોતાના નીમખહલાલ નોકરોને મદદ કરતા આવેલા છે.”

ટૂંકામાં—અસગરીએ સસરાને બાહોર મોકલ્યા. મોલવી સાહેબ સરદારની સલામને ગયા, તો સરદારે પૂછ્યું, “મોલવી સાહેબ, તમે કેમ તસદી લીધી છે ?” મોલવી સાહેબે અરજ કીધી, કે “બંદેશદીનાં લગણ છે, એટલા મોટે હાજર થયો છું, કે મોહમદ આકેબને એક મહિનાની રજાની મહેરબાની કરવી, અને એમનો અરજ કરી નથી શકતો, કે તમે નામદારતા ખાનદાનમાંથી કોઈ સામેલ થાએ, પણ અગર દિવાન સાહેબ જેઓ દિલ્લીમાં છે, તેઓ તમે સરકારની તરફથી મીજલસને જેબ દેતો લોકોમાં મારી આવડેનો વધારો થશે.” સરદારે મોહામદ આકેબને રજા આપવા કબૂલ કીધું, અને મોલવી સાહેબને આવવા જવાનો ખરચ આપ્યો, તથા દિવાન સાહેબને હુકમ

મોકલ્યો, કે “મારી તરફથી મોલવી સાહેબની મજલસમાં સામેલ થવું, અને ૫૦૦) રૂપિયા શેષ કરવી.” અસગરીની સમાહથી બેઠાં બેઠાં એ પાનસો રૂપિયા મફતમાં આવી ગયા. આ તરફ પેલાં જડાવના કડાં તમાશાપ્રાન-મળી મારફતે નવાબ હાતમજમાની બેગમને ત્યાં ગયાં. જે જોતાંજ તે ખુશ થઈ ગઈ, અને આંખ ઝીંચીને ૨ તોરા દર ૧૦૦૦ હજારનાં હવાષે કીધા. હવે તો રૂપિયાની હરેક તરફથી રૂબરૂ થઈ ગઈ. અસગરીની ગોઠવણથી સરસમાં સરસ કપડાંનો વાગો તૈયાર થયો, અને ચોવડી જલ્દી બની. સામાનની તૈયારી એથી તો થઈ, કે મોલવી સાહેબની કોઈ પેઢીમાં નહિ થએલી, અને વેહેવાઈવાળાં પણ તે સરસામાન જોઈને દંગ થઈ ગયાં. જે જે સામાન હતો, તે બારી અને મોટી કીમતનો હતો, અને જે જે ચીજો હતી તે નવી હતી. બે વાગા કપડાંનો તો છોકરાની તરફવાળાંથી આવ્યા. તેમાંનો એક રીતને વાસતે કરકરી તાસનો, અને ખીજો ચોથીનો કારચોખીનો, અને ધરેણું જેહજ તથા ચઢવાનું મળીને તો અતિધણું હતું. નાકમાં નથ તથા ખીલ. માથે ઠીકો, જુલમર, અને ખીના. કાનોમાં જડાવની ઝુને સાદા પાટીઆની બાલી. છપકાની બાલી, કાન જહાલર, મગરમોર-કીઓ, એરીઓ, કરણકૂલ, અને જુમઓ. ગળામાં તુસીપાટીયાં, હાંસડી, ચંપાકળી, કંઠી, તોરા, ધુકધુકી, ચંદનહાર, સાંકળી. બાજુએ જોશન, નવરતાંન, બુજબંધ, વાંક. હાથોમાં કડાં, નવધરણી, બાંગડી, સાંકળાં, પાટલી. આંગળાંઓમાં વીંટી, છઠ્ઠાની જોડી. પગમાં પોશાં, તોરા, ચૂડીઓ, સાંકળાં, જાંજર, છઠ્ઠાં, અને કારચોખી જલરદાર તથા ઠીલીદાર, સૌ મળીને પચાસ જોડી કપડાં, બસો વાસણ, અને તેજ પરમાણુ મુજબનો ઉપરનો સામાન હતો.

ટૂંકામાં—જોડી ધૂમધામથી સાદી થઈ ગઈ. મિહમુદા સાસરે ગઈ. તેને સાસરીઆમાં “કમરઆસતાંની બેગમ” નો ખેતાબ મળ્યો. હકીમ ફતેહઅલ્લાખાન મોટા ચુસત ને પરહેજગાર ખોદાતરસ આદમી હતા. મુદતો થયાં હજનો ધરાદો કરી રાખ્યો હતો, પણ માત્ર અરજમંદખાનના લગણને માટે જોડી હતા. હવે લગણ થયા બાદ કેટલાએક દિવસ સૂંચી વહુના ચેન ચાળા જોતા રહ્યા. પણ અહીંઆં જોવાની શું જરૂર હતી ! મિહમુદા તો અસગરી બાઈની સંધારપર ચહડી મૂકેલી હતી. કોઈ રીતની તેમાં કસર કે કસરંબાકી રહેલી નહિ હતી. હકીમ સાહેબે જોયું પણ તેને અજમાયી તો વહુને હુબરમંદ, અફઝમંદ, સલ્કવાળી જોઈ. એકતો અસલથીજ પરજુશુ મીઠું અને વળી તે ઉપર ખાંડ બભરાવેલી ! તેમ પેહેલાંતો મિહમુદા પોતાની જાતેજ સારી, અને તે પર અસગરીની કેળવણી, અને અસગરીની સલાહ, ત્યારે હવે પૂછવું શું ! એથી હકીમ સાહેબને ખુબ એકીન થયું, કે કમરઆસતાંની સારી બેસ રીતે ધરને સંબાળી લેશે. હવે હકીમ સાહેબે અચખુચ

જોર જડકથી અરબસુતાન તરફની તૈયારી કરવા માંડી. તેઓને એકતો હજારની નકાસત હતી, તેમાં હજાર પછી ત્યાંજ રહેવાનો એરાદો કરી લીધો. રોકડ ને કાંઈ હતું તે પોતાની સાથે લીધું. મકાનો, ડુકાનો, ખેડકો, મારકીટ, જાગીરો, ચેલાલીઓ સરવે કાંઈ ઓકરાના નામ પર કરી આપ્યું. સગાં વહાલાં લોકોએ રીત મુજબ તેમને વાર્ષિક, સમજાવ્યા, પણ હકીમ સાહેબને તો ખોદાની દોહાઈ હતી, કોઈનું સંભળ્યું નહિ. ખોદાનું નામ લઈ ઊભા થયા, અને દુનિઆબરની જાગીર, ઉપજ દીકરા વડુને આપી ગયા. જોકે મેહમુદ પરણી ગઈ હતી, તોપણ અસગરીનો અદબ મનાહજો આગલ કરતાં પણ બચાવે કરતી હતી. જરા જરા વાતમાં અસગરીની સલાહ લેતી. હવે અલખતે અસગરીને પોતાની અફત અજમાવાની તક મળી. મોટું કારખાનું, અને મોટું કામ તેને એવું તો અછી રીતે ચલાવ્યું, કે અરજમંદખાનને (ખોદા જૂઠું નહિ ખોલાવે) તે વખતનો પાદશાહ વજીર બનાવી દીધો. કોઈ સરદાર એની મુકાબલે દિલ્લીમાં કે આસપાસ નહિ હતો. એ દ્રષ્ટાંત ક્યાં સ્ત્રી લખીએ ? આટલું લખી ચૂક્યો, પણ (અગર સાચૂ પૂછાતો) હજી મનમાનું છટાંક પણ નથી લખાયું. હમણાં સ્ત્રીતો અસગરી ગરીબીમાં હતી. “નાગી નહાતી શું ને નીચોવતી શું” પણ હવે ખોદા રાખે દોહાત, અને અપદખાથી નસીબદાર થઈ. વહીવટનો કાજુ, અંદોખસતની તક મનમાનતી મળી. એ હાલતમાં જે જે કામ એ ઓરતે કીધાં, તે અલખતે કયામત સ્ત્રી જમાનામાં યાદગાર રહેવાનાં—મગર અફસોસછે કે તે લખવાની ફરસુદ મીધી. તોપણ અગર નસીહત માતનાર, તથા વાત સંભળનાર, અને સમજનાર હોય તો આ જેટલું લખાયું છે, તે કાંઈ થોડું નથી. હરેક રીતની વાત, અને હરેક રીતની તરખી અત એમાં મોજુદ છે. કહેવામાં કીરસો અને વારતાછે, પણ ખાતેનીમાં નસીહત અને શીખામણછે.

અસગરી અને તેના બચાવો.

હવે આ ચોપડીને પૂરી કીધા અગાઉ એક વાત વધુ લખવી જરૂર છે. તે એ કે અસગરી ઘણી નાની વયમાંથીજ મા બની હતી. પણ હજી સ્ત્રી એની ઓછાઈની કશી જાણ ઉપર કેયે લખાઈ નથી. અસગરીને બચાવો તો ઘણાં થયાં, પણ ખોદાની કુદરતથી ચોડાંજ જીવતાં રહ્યાં. ફક્ત એક ઓકરો મોહમદ અકમલ, જે છેવટે મેહમુદાની એકપૂરી ઓકરી મસબુદ સાથે પરણ્યો હતો, તે જીવતો રહ્યો. એ ઓકરો કેટલાંએક બચાવો ઉપર પેદા થયો. એની આગમચ મોહમદ આદેબ એક ઓકરો, અને બગુલ નામની

એક છોકરી મરણ પામેલાં હતાં. બચાવોને પાળવામાં સંભાળતો અતિથણી લેવાઈ હતી. સરદી ગરમીની સંભાળ, તથા ખાધા પીધાનો વખત સુકરર કીધેલો, અને સરવે વાતનો બાંધેલો અંદાજો રાખેલો હતો. ઇલાંતજી અબરદારી રાખેલી, કે અંજણી અને રદી સ્ત્રીજ કદીએ બચાવો મોઢામાં નહિ નાંખે. ઘાંત નીકળવાના શરૂ થયા, એટલે પારાઓને નસતર ઘીમાં આવ્યાં, કે કુટતા પારાઓની ઇજા બચાવોને નહિ હોય. ચાર વરસનાં થયાં, કે સીતલાના બચાવની મતલબથી ગઉસીતલા મૂકાયા. દૂકામાં, જ્યાંસુધી આદમીની અકલ કામ કરી શકે, તેટલાં તલક સરવે રીતનો બંદોબસ્ત કીધામાં આવતો હતો, પણ તકદીરની આગળ કોઈની તદબીર નથી ચાલી શકતી. મોહોમદ આદેલ ચાર વરસનો થઈ મરણ પામ્યો. તેને મરડો થયો, જાડો બંધ કરવાની દવા આપી, પણ તેમાં બોખાર આવી, અને સનેપાત થઈ ગયો, જેથી આ રમતું હસતું છોકરું તાપથી જતું રહ્યું. હજુતો તેનો જન્મ તાજો હતો, કે તેટલાં બુલ સાત વરસની થઈને બીમાર પડી. કોઈ એવી બાળને જાડો છૂટ્યો, કે તે જાન લેખને બંધ થયો. દુનિઆં-બસુની દવાઈ થઈ, પણ મોત દવાને ક્યાં માનેછે? એકજ હકૂતામાં છોકરી જાણાઈને ચાલી ગઈ. બુલનાં મોતથી અસગરીને જખરો ઝટકો લાગ્યો. એકતો છોકરી હતી, અને જાણે મરવાની હોય, તેથીજ મા ઉપર એટલીતો કુરબાન હતી, કે એક પળ પણ તેથી જુદી નહિ થતી હતી. મા નીમાજ પઢતી, તો તેની નીમાજની જગોએ ખેસી રહેતી. સાથે સૂતી, સાથે ઉઠતી. માની દવાઈ તક આમતી, અને એ નાહતી ઉમરમાંથીજ બસ પઢવા ઉપર ધ્યાન હતું. દસમાં સેપારાનો તરજુમો શરૂ કીધેલો હતો. જ્યારે મોહોમદ આદેલ મરણ પામ્યો, ત્યારે ઓરતોએ અસગરીના દિલમાં ખતરો નાખ્યો શરૂ કીધો હતો. કોઈ કહેતી, કે “ધરબનો ખલલછે, માટે મેહરઅલીશાહનો એલાજ કરો.” કોઈ કહેતી, “દૂધપર નજર લાગીછે, માટે ચોટામાં ઉતાર મૂકાવો.” કોઈ કહેતી, “મસાણું દુઃખછે, માટે રમજાનશાહ પાસે ફિયા કરાવો.” કોઈ કહેતી, કે “ઘેર સાઈ નથી, માટે મીરઅલી પાસે ઉજાવો.” કોઈ કહેતી, “મુસાફરીમાં આવ્યાં ગયાંછો, તેમાં કોઈ ડાકણ વળગીછે, માટે કેંચી-જામા પીરની દરજાએ ચાલો.” એવી રીતે માદળીઆં, તાવીજ, અમલ, ટાણુ, ડુટકા, ઇત્યાદિ દુનિઆ જાહાનના લોકો બતાવતાં હતાં, પણ ધનછે અસગરીને, કે અમી રીતે એક પછે એક બે બચાવો મરણ પામ્યાં, તોપણ જોદાપર સખર ધરી રહી. જે કોઈએ કાંઈ કહ્યું, તો તેને એજ જવાબ દીધો, કે “જોદાની મરજ હશે, તો એમ પણ તે ફજલ કરશે.”

બુલને મરવાની ખબર જ્યારે દુરઅદેશખાન સાહેબને થઈ, ત્યારે તેઓ ઘણા ખેચેન થયા, અને તે બેકરાનીમાં દીકરીની ઉપર નીચે જણાવ્યા મુજબનું કાગળ લખ્યું.

કુરુક્ષેત્રના મોકલેલાં કાજજની નકલ.

“મારી ફલવંતી અસગરી ખાનમને દોઆ બાદ, માલમ થાય કે હમણું દિલ્હીના કાગજથી મને બતુલને યુજરવાની ખબર મળી. હું એ વાત ના નથી પાડતો, ઈ મને કુ:ખ નથી લાગ્યું, પણ મારી અકલ એટલી નથી ગમ, કે નાદાન આદમીઓની પકે હું નાસ્યારી કરું. મને ઘણી ચીંતા તમારી છે. અજબ નથી, કે તમને એ જખમ ઘણો ભારી લાગ્યો હોય, પણ હરેક વાતમાં ઇનસાને અફલની સલાહ લેવી જોઈએ. આપણને અફલ એટલા વાસ્તે બખશી છે, કે કુ:ખ હોય યા ખુશી હોય, તોપણ આપણે આપણી અફલની તેમાં મદદ લેવી. દુનિઆની હાલત પર વિચાર કરવો ઘણો જરૂરનો છે, અને તે વિચાર કરવો નકામો નથી. જમીન, આસમાન, પાહાડ, જંગલ, દરિયા, ઇનસાન, હેવાન, ઝાડ, ઇત્યાદિ બાબો તરેહની ચીજો દુનિઆમાં છે, બધકે દુનિઆ એક ઘણું જખર કારખાનું છે. કોઈ સુકરર કાએદાથી દિવસમાં સરજનું ઉગવું, અને રાતનું થવું, તેમજ સાંદ તથા તારાઓનું ચમકવું, કદી ગરમી કે કદી શરદીનું થવું, અને વરસાદ તથા પાણીની અસરથી ભાત ભાતના રંગારંગ ફળ ફૂલોનું ઉગવું, એ દરેક એક ચીજ ગોર કરનારને વિચારવા સારું વરસો સ્થળ પૂરતી છે. ખુદ આદમીનો પોતાનો જ હાલ ગોર કરવાને કાંઈ કમતી નથી. કેવી રીતે આદમી પેદા થાય છે, અને કેવી રીતે પરવરશી પામે છે? શી રીતથી માટું થાય છે; તથા બચપણ, જવાની, અને બુઢાપાની હાલતો કેવી રીતે યુજરે છે? અને જીવટે દુનિઆથી સફર કેવી રીતે કરી જાય છે? એ સરવે ઘણી ઉમદા અને મુશ્કેલ મતલબ છે. એ સરવે કારખાનું કોઈ નેક વિચારથી જાદાએ જારી કરી રાખ્યું છે, અને જખાસથી તે આહાશે, ત્યાં તલક એવીજ રીતે ચાલુ રહેશે.

“આ દુનિઆં ફકત સાત કે આઠ હજાર વરસ થયાં ચાલુ થઈ છે, અને હવે એની ઉમર થોડીજ બાકી રહેલી છે, યાને કયાંમત ઘણી નજદીક આવેલી છે, ને જલદીથી દુનિઆને ફતા થવું છે. દુનીયાંની ગણતરી ઉપરથી સાબિત થયું છે, કે એક કલાકમાં નજદીક સાડાત્રણ હજાર આદમી દુનિઆમાં મરે છે, ઇવાને દરએક પળમાં એકેક મોતની ગણતરી થાય છે, અને તેમજ પેદા પણ થતાં હશે. એ ઉપરથી હિસાબ કરો, કે ફકત એક મહિનામાં કેટલા જાખ આદમી દુનિઆમાં મરે છે, અને પેદા થાય છે? વળી વિચારો, કે સાત હજાર વરસથી એવીજ રીત ચાલતી આવી છે તો, હમણા સુધી બેશુમાર આદમીઓ દુનિઆમાંથી ઉડી ગયા છે. ત્યારે જુઓ, મોત એ એક જરૂરની અને સાધારણ વાત છે. મોટા મોટા જખરદસ્ત પાદશાહ, મોટા મોટા હકીમો, મોટા મોટા કાબિલો, તે ઇલાસથી કે મોટા મોટા પેગમબરો, જોએ સુર-

દાને જીવાડી શકતા હતા, તેઓ પોતે પણ માતથી બચી શક્યા નથી ! દુનિ-
આમાં જેઓ પેદા થયાછે, તેઓને વાસતે ખાદ્યનો આસ હુકમછે, કે 'તેણે
એક દિવસ મરવું.' એમજ છે, ત્યારે અગર એ હુકમ કોઈ દિને આપણી
ઉપર, કે આપણા કોઈ નજદીકના પ્યારાં ઉપર ઉતરે, તો તે માટે આપણને
કોઈ રીતની ફરિયાદ કે ગીલો કરવાનું કારણ નથી. એ બાબત કાંઈ સંદેહી
નથી. એ ઉપર ખૂબ ધ્યાન આપો, અને જ્યારે તમોને માતની હઠીકતા
સમજ પડી જશે, ત્યારે બદસોછે, કે તમે પણ મારીપકે સમજશો કે, 'કોઈના
મરવા ઉપર દુઃખ ધરવું હાંસન વગરનું, અને બેફાયદું છે.'

“હરેક કોઈના મરવા ઉપર દુઃખનું ઉપજવું, તે તેના સંબંધ સાથે
તાલકો રાખેછે. જેમકે આપણે સાંભળીએ, કે ચીનના મૂલકનો પાદશાહ મરણ
પામ્યો, તો તેની કશી અસર આપણી ઉપર થનાર નથી, કેમકે આપણને તેની
સાથ કશો સંબંધ નથી. તેમજ જો મોહોદ્વામાં કોઈ પારકું આદમી મરણ
પામે, અને જેની સાથ આપણને કોઈ રીતનો બાંધેસતો નહિ હોય, તો આ-
પણને તેથી થોડુંજ દુઃખ ઉપજવાનું. ખરેખર આપણને દુઃખતો તે શખસનાં
કારવાથી ઉપજેછે, કે જેની સાથ આપણને સંબંધ હોય, અને જેણે સં-
બંધ બપાદે હોય, તેજ સુખ્ય દુઃખ પણ બપાદે ઉપજેછે. અગર મમાઈની
કે બત્રીજની, માસીની કે વહુની, કે કૂંઈની બાણજી મુઠ તો દુઃખ લાગવું
નથી. કેમકે તે દૂરની સગાઈ અને દૂરનો સંબંધછે. બધકે સગાઈ નાતાં
ઉપર પણ કાંઈ મદાર નથી. મોહોબત મેળાપવાળાંનાં માતથી પણ દુઃખ
હોયછે. હવે, સમજવું જોઈએ, કે દુનિઆમાં આપણને બપાદે સંબંધ કોણ-
ની સાથેછે ? જોકે એ માટેનો કોઈ કાયદો મુકર નથી. નજદીકની સગાઈ
હોય, અને તેઓ સાથ સદાની લડાઈ કે સદાનો બગાડ ચાલુ હોયતો, એજ
મથું પારકા દાખલછે. પણ કોઈ પારકું, કે જેની સાથ સગાઈ કે નજદીકી
નહિ હોય, ને મોહોબત મેળાપ ધણી હોય, તો તે સગાંઓ કરતાં વધારેછે.
આથી સમજશે, કે હરેક શખસ પોતાની હાલતની મુવારફ આસ તાલકો
રાખેછે, અને એ સરવે દુનિઆઈ તાલકો પોતપોતાના ફાયદા અને મતમબની
હોયછે. અગર આપણું મથું આપણા ફાયદામાં ખલલ નાખનાર હોય, તો
આપણે ખચીત ધણીએ, કે તે આપણાથી દૂર થાયતો સારું. અગર કોઈ
પારકું આદમી આપણને કામ આવવું હોયતો ખરેખર તે આપણને પોતા-
નાની મીસાલે પ્યારું લાગે. ફાયદાને માટે જે સંબંધ ઉભો થાયછે, તે ફાયદો
જરૂર નથી, કે રૂપિઆ પૈસાનોજ હોય જોઈએ. જોકે ધણુંકરી એવી 'ક્રીસ-
મના સંબંધ હોયછે ખરા, તોપણ કેટલીએકવાર ઉમેદ અને આશાથી સંબંધ
પેદા થાયછે. ધણીએક લોકો આપણા આસનાવછે, જેઓ આપણને કાંઈ
આપણાં કે ફોંઆડતાં નથી, તોપણ આપણને આસા રહેછે, કે જો કોઈવાર

આપણને કોઈ વાતની જરૂર પડી તો એવો કામ આવશે. સખંધને પેદા થવાના અનેક રસતા હોયછે. હું આ તકરારને ધણી બંખાવી ચકુહું, અને એને જોટલી પણ બંખાવીએ તેટલી ધટતીછે, પણ આ કાગળમાં મારી સુખ્ય મતભલ્ય ફક્ત ફરજંદના સખંધ વિષે જણાવવાનીછે, અને અમર જોગવાઈ મળશે તો, જોદાની મદદથી સખંધ અને તાલુકા વિષે એક કેતાબ બખીને તમા ઉપર માકલી આપીશ.

“ફરજંદના જે સખંધછે, તે જાણીતો અને સાધારણછે. કોઈ મા બાપ, કે કોઈ જાનવર વટીક એવા સખંધથી ખાલી નથી. એ ઉપરથી જણાએછે, કે ફક્ત ફાયદા અને મતભલ્યને માટે એનું ઉત્પન થવું નથી, બલકે આલમને પેદા કરનાર જોદા જે મોટો દાતાછે, તે એવું આહેછે, કે ખચીત કરી માખાપને પોતાનાં ફરજંદો ઉપર મોહાખત હોય. ફરજંદો કંઈ મૂદત સ્ત્રી પરવરશીનાં હાજતમંદ હોએછે, તેવી વેળાએ તે ફરજંદોની પરવરશી મારીપએ થાએ, એટલા માટે માખાપને ફરજંદોની માયા લગાડીછે, કે તેઓ એ માયાની અસરથી બચ્યાંને પાજે તથા મોટાં કરે, તે ધહાંસ્ત્રી કે મોટાં થઈને ખુદ દુનિઆમાં રહી સમાઈ શકે. એ ઉપરથીજ માખાપ ફરજંદોની પરવરશીને વાસતે તેઓની આકરી કરવાને બંધાએલાંછે. ફરજંદોને પાળી ઉછેરવું, એટલે સખંધતો ખાસ જોદાની તરફથી માખાપોને દીવેલોછે, બાકી દુનિઆમાંના આ બખેડા, જેવા કે ફરજંદોની ધનતેજરી કરવી, જો નહિ હોયતો દવાઈ કે ઈલાજ કરવો, તાલીજ બાંધવાં, દોઆ કરાવવી, છુમંત કરાવવું, ઈત્યાદિ. અમર બચ્યાં થયાં હોય, તો એવી ફિકર રાખવી, કે છોકરા આવે, છોકરીઓ નહિ હોય ! ઇઆ જે હોય તે જીવતાં રહે, પણ એતો મરવે ધનસાનનો પોતાનો લોભછે. એટલીજ વાત જાણવી રહીછે, કે ફરજંદોની ખાહેશ, જે આદમી જોદાની મરજી કરતાં જ્યાં પોતાનાં દિલમાં ધારેછે, તેનું કારણ શુંછે ? ખરું જોતાં કારણ તો પોતાની મતભલ્ય અને પોતાના ફાએદાને માટે હોયછે, અને તે ફાએદા કેટલીએક કીસમનાં હોયછે, જેમકે,

(૧) કેટલાંએકો એવું સમજેછે, કે ફરજંદથી પાછળ નામ રહે.

(૨) કેટલાંએકોને એવો ખ્યાલ રહેછે, કે ફરજંદો બુદાપામાં અમારા મદદગાર થાએ.

(૩) કેટલાંએક એવું સમજેછે, કે અમારી દોલત અને માલ મિલકત અમારી પછી તેઓ ધે.

હવે એ ઉપર કહેલી ખાહેશના અમાલપર વિચાર કરો, કે તે કેટલો મોટો અને ખેહુંદોછે.

(૧) “નામ રહે” એટલે શું ? લોકો એમ જાણે કે એ ફલાણાનો દીકરો અને ફલાણાનો નખીરોછે ! પેહેલાંતો જ્યાં આપણે પોતેજ દુનિઆમાં નહિ

રહ્યા, ત્યારે જ્યે કોઈએ આપણને જાણ્યાંતો થું, ને નહિ જાણ્યાંતો થું? તે ઉપરાંત વિચાર કરે, કે ક્યાંજીએ એવું નામ રહેછે? કોઈ આદમીને તેના બાપ દાદાઓના નામ પૂછો, કદાચ બપાવા જીવેતો સરવૈકોઈ કહી શકશે, પણ એથી વધારે ખુદ ફરજ હોતે માલમ નહિ, કે અમારા બપાવાના બાપ અને તેના બાપ કોણ હતાં! જ્યારે પોતાની આલાદજ અંજાણી, તો ખીજાં લોકોને એ-ઓનાં મુડદાઓનાં હાડકાં ઉખાડવાની થું જરૂર હોય? એમ કરતાં નામ રહ્યુંતો એક યા બે પેઠી વધારે જીવી, પછીતો ઝેરસલા, અને એક યા બે પેઠી નામ ચાલવું, એ પણ ફક્ત વેદમ ભરેલી વાતછે. દસ વરસ થયાં હું અહીંમાં પાહાડ ઉપર છું, હજારે આદમી મને પીછાણેછે, અને હજારેને હું આજ-ખુંછું, પણ નથી તેઓ મારા બાપને જાણતા, કે નથી હું તેઓના બાપોથી વાકેફ! તેમજ બાપનું નામ બતાવવા, યા પૂછવાની કોઈવાર જરૂર પણ પડી નથી.

(૨) ફરજદની ઉમિદવારીનું ખીજું કારણ એટલા માટે હોયછે કે “જુઠાપા-માં તે મદદગાર થાએ” લેકીન એ ખ્યાલ પણ તદન હવાઈછે. એ વાતનો થું ભરસો છે કે ફરજદ મોટાં થાય, ત્યાં તલક આપણે જીવતાં રહીશું? યા આપણા જુઠાપા તલક તેઓ જીવતાં રહેશે? અગર એમ કરતાં જીંદગીનો સંજોગ બન્યો, તોપણ ફરજદનું મદદગાર થવું, માત્ર ઓઠે ખ્યાલછે. આ વખતેમાં આપણે એવાં ફરજદ ઘણા કમતી પામીએ છીએ, કે જેઓ માબાપનો અદબ બજાવતાં હોય, ઇઆ જેઓને માબાપની ખીદમત ગુજારીતો ખ્યાલ હોય. અદબ અને ખીદમત ચાકરીતો બાજુએ રહી. હમણાંતો ઘણાખરાં ફરજદોથી સામી માબાપને વેદતા અને દુઃખ પહેચેછે. જે લોકો ફરજદની હોંશ કરેછે, તેઓ પ્રથમથી છેવટ જીવી એઓના હાથોથી દુઃખ પામેછે. જુઓ, પેહેલાંતો જ્યાંજી નાહનાંછે, ત્યાંજી તેઓને પાજ-વાં એક મુસીબતછે. આજેતો આંખ દુખી, કાલે સમજી થઇ, કદી દાંત ફટકા, કદી સીતળા નીકળયા. એમ કરતે ઓઠા ઓઠા કરતાં મોટાં થયાં, તો તેઓના આધાની, કપડાંની ફિકર. આ વખતેમાં આદમી ગમેતેવી હાલતમાં હોય, નોકરી હોય ઇઆ નહિ, પાસે પૈસા હોય કે નહિ, તોપણ જ્યાંથી બને ત્યાંથી એઓને આપવું તો જરૂર જોઈએ. મા બાપને ફાકા પડેતો પડે, સોદા સામાન નહિ હોય, તોપણ એઓને દમડીના રોજ ચણા જોઈએ. ઇદ હોય, જશન હોય, મેજો હોય, તેહેવાર હોયતો બાવો બાઇ નવાં કપડાં ને મીઠાઇ ખાવા ચાર પૈસા! એટલે જીવી પણ નિભાવી ચલાવે. હવે, માબાપ સાહે, કે છોકરો ધંધો શીએ, તથા પઠે લખે, પણ છોકરો એવો પાજ, કે પઠવાના નામથી કોસો જીવી નાહાસે. જ્યાં તલક નિશાળના ચાર છોકરાઓ બાંધીને લઇ જાય નહિ, ત્યાં તલક જવું કસમછે! ત્યાં ગયા પછી ઉમતાદની આંખ ચોરાવી ક્યાંતો ક્યાં વઢી જાય. કેવે તળાવ ઉપર ઉભી રહી ગીલી-

દાંડા રમે. કદી બબ્બરોમાં ખૂબ ચારતો ફરે, અને જરા મોટા થયો, કે મા
ખાખી શાંમે તણુવા લાગે. હર્યાઓની સોહબત, બદમાઓની સંગત,
નહિ નાચ રંગની પરહેજ, કે નહિ બુરી સોહબતોથી દૂર. એવી ચલણોથી
ખાખાઓને એવ બગાડતો રહે, અને એવી રીતે કેટલાએક શાખ, બદમા-
ચ, ચોર, જુગારી, છાકટ, છત્તાદિ થઈ જાયેછે. ખીજી તરફથી જોઈએતો
ફરજંદ પરણાવવાને લાપકનાં થયાં, અને તમામ મોહેર ટુંડી માર્કું, પણ
કેમથી જોડું બંધાયેલું નથી. કાચ કરનારી પગો તોડી તોડીને થાકી, લાગ-
વળાં હારીને ખેડાં, કુટાખના લોકો એકમેકને કહી ચૂક્યાં, પણ કોઈ હામ નથી
ભીડતું, જીવ બારે ચીંતામાં પડયો. મા ખિચારી અહિંથી ત્યાં આજેજી
કરતી ફરેછે. કેયે ઉભી ફાલ નખાવી જીવેછે, કેયે યુડીઆના વિવાહ કરાવી
જીવેછે, પાંચ વખત દોઆ જરીછે, કે એલાહી ગેબથી કોઈને માકલ. જોદા
જોદા કરતાં સગાઇ નીચબત થરી, તો એવી જગોએ કે હહાં ખિચારી માની
પાસે ચાંદીનો તાર વટીક નહિ, ને વેહેવાઇ વાળાં જીહુલતી ખાલી માગે!
હવે સમજો, કે કોઈ રીતે પોતાને વચ્ચીને લગણુ કીધાં. ‘પંખીનો જીવ
મથો ને ખાનારાંઓને મજાહ નહિ લાગી.’ તેમ રીતતો જામેજામે ગઈ,
તોપણુ વેવાણુ કહેછે ‘અમાગણીએ શું આપ્યું? એવી ન છતમાં દીકરી
જણવાની શું જરૂર હતી!’ —કોઇ સીજ વેવાણુની ખાતરમાં નહિ આવે.
વાતેવાત તાણા. એણીમેર જમાઇજી પધાર્યા, તો તેમના દેમાગની શું વાત!
જ્યાં સૂધી સસારા પાસે જોડા સીધા નહિ કરાવે, ત્યાં સૂધી હાથ પણ નહિ ધોષ!
હજીરતો ચોથી થઇ નથી, તેટલે મીયાં ખીખીમાં જીતીપેજર થવા લાગે.
છોકરીની છોકરી આપી, અને લડાઇની લડાઇ વેચાતી લીધી! તે ફકત એ-
ટલીજ નહિ, કે એક દહાડાની, બસ આખી ઉમર સૂધી મુસીબતનો ચરઆ
ચાલ્યોજાયે. આગળ ચાલતાં ખેડીને ફરજંદ થવા શુર થયાં. તેની મા વગર
પેંશાની લોનડી, અને વગર પગારની દાવા બની. એકતો ઉમર તન્નક પોતાના
બચ્ચાં પાળવાની જેહમત જીલતી રહેલી, ને જોદા જોદા કરતાં બે વરસે જરા
હવે આરામ મળયો, ત્યારે દીકરીનાં દીકરાં પોતરાં સંભાળવાં પડયાં!

“કદાચ જો વહુ આવી તો ફેસાદની ગાંઠ, લડાઇની પોટ. શામુને તો
ખાચડાંની બરાખર નથી સમજતી. નહુ દોનો દમ નાકમાં લાવી મૂકતી,
નહિ જોડો મલાહજો, નહિ સસારાનો અદબ! ખોરત એવી, કે મરદોની
પાધડી ઉતારી ધે. જોદા પનાહમાં રાખે, નાલાએક છોકરાંઓથી. છોકરા,
જોએ, કે બાએડીએતો આ આફત ઉઠાવી રાખીછે, ત્યારે તે આ નાપાક
બાએડીની હીમાએતે નીકળે. આખરે ખિચારાં મા ખાપ ધર છોડી જીહાં
લાડાના ધરમાં જઈ રહે. આવો નતીજો આ વખતની એલાદથી મા ખા-
પને મળેછે. એલાદથી મુખ પામેછે, એવા ઘણા થોડાજ લોકો હોયછે.

ત્યારે આપણુ લોકો પોતાની બેવકુશીથી ઓઝાદની શા વાસતે ઇનતેઝરી રા-
ખે ? અરૂં જોઈએ તો ગોવા આકૃત અને મુસીબતને હાથે કરીને બોલાવે છે !

(૩) હવે કુરુઅંદની ઉમેદવારીનો ત્રીજો અને બાકીનો આ બેઆલ રહ્યો,
કે “ અમારી દોલત અને માલમિલકતનો અમારી પછી કોઈ વારસ હોય ” —
પણ એ બેઆલ પણ ખોટો, નકામો અને બેવકુશી ભરેલો છે. જ્યારે આદમી
પોતેજ દુનિઆથી ઉઠી ગયું, તો તેની દોલત અગર તેના દીકરાઓએ લીધી
તો શું, અને અગર માલ નાવારસ મુકરર થઈ સરકારમાં ગયો તો શું ? એ
દોલત છેવટે પોતાને તો કાંઈ કામમાં આવનારી નથી. દોલતના પ્રમાણ મુ-
જબ જો ઓઝાદની રાહમાં આપણે હાથે કરી ખરચ કરી જઈએ, યા આપણી
પછી આપણા નામથી ઓઝાદની રાહમાં ખરચાએ તો તેટલુંજ આપણને કાર-
ગત લાગવાનું. જો આપણે પોતાની દોલતને પોતે નહિ ખરચી, અને એવું
જરૂરી કામ કુરુઅંદને ભરસે છોડી ગયા, તો આપણા સરખાં હેમક કોઈ
ખીજાં નથી. જે કુરુઅંદે મા બાપનું એકઠું કીધેલું વગર મેહેનતે પામે છે,
તેઓને તે ખરચવામાં કશી આંચકી રહેતી નથી. રૂપિઆની કદર તેજ આ-
દમી બુજે છે, કે જે પોતે પોતાની બાજુનાં કૌમતથી અને પસીનો ઉતારીને
તેંદા કીધેલો હોય. વગર મેહેનતે જે દોલત મળે છે, તેનો હાલ એજ હોય છે,
કે ‘ માલે મોકૂત દેલ ખીરે હેમ. ’ અલખતે તેવી મળેલી દોલતને કુરુઅંદે નાચ,
રંગ, સેલ અને તમાશામાં ખૂબ ઉડાવશે, અને આહો કે બાપના નામથી
બાજુરાના રૂઝાપર ફાટીઓ વટીક બણાવે, તો તેટલું પણ ક્યાંથી લાવે ! શું
એજ મુજબના દુનિઆમાં સેંકડો, હજારો નથી ? કે લોકોએ કંજુસી અને
નેસીઆતી કરી ઉમરબર એકઠું કીધું, ને કુરુઅંદેએ તે પામતાંજ દુધાપણથી
ઉડાવી, બાપના આખા બવનું મેળવેલું સહેજ દિવસમાં ફના કરી નાખ્યું,
‘ ઓઝા ઓઝા ! કોણે મેળવ્યું ને કોણે ખરચી ખાધું !!! ’

“ આ બયાનથી સમજ પડી હશે, કે કુરુઅંદે સાથ આપણે, જે આટલો
બધો સખંધ આપણા દિલથી વધારી મૂકયો છે, તે આપણાજ હકમાં ધણો નુક-
સાત કરનાર છે. આપણને ઓઝાદ સાથ એટલોજ તાલકો રાખવાનો હુકમ છે,
કે જ્યાંજ્યાં તેઓ આપણી મદદના મોહતાજ છે, ત્યાંજ્યાં તેઓને પરવરશ કર-
વાં, અને એ પરવરશ કરતાં દિલમાં એમ નહિ ધારવું, કે કુરુઅંદે મોટાં
થઈને એ પરવરશીના બદલામાં અમારી ચાકરી ખીદમત કરશે; એવી ઉમેદ
રાખવી જબરી નાદાની છે. બલકે એ બાબદમાં એમ સમજવું જોઈએ, કે
ઓઝા જે આપણો માલિક છે, તેણે તેઓને પાળવાની ચાકરી આપણને સોંપે-
લી છે, અને આપણે કુરુઅંદને પાળવામાં ફક્ત ઓઝાનો હુકમ બજાવીએ છીએ.
એમ જણો, કે આ બાગ ઓઝાનો છે, અને આપણે તેની તરફથી એ બાગના
માળી છીએ. અગર કોઈ બાગનો માલિક કોઈ ઝાડને કતમ કરવા, અથવા

કાપી નાખવાનો હુકમ કરે, તો માળીને એમ કહેવાનો શું હક છે, કે 'મિ' આ આડને ઘણી મહેનતથી ઉછેરેલું છે, તેને કેમ કાપી યા કલમ કરી નખાવો છો ?' દુનિઆનો તમામ તાલુકો ફક્ત એટલા વાસતે છે, કે આદમી એકપીઠને ફાંયદો પહોંચાડે. આપણને ચંદ્રેશજીને માટે કોઈ કારણથી આ દુનિઆમાં મોકલ્યાં છે, અને અહીં આં આપણને કોઈના બાપ, કોઈના બેટા, કોઈના ભાઈ બનાવી દીધાં છે. તે એટલા માટે, કે લોકો આપણી અને આપણે લોકોની મદદ લાગીએ, તથા સલાહ અને સાજકારીમાં આપણી જીવંતી, જે મુશ્કર કરી આપેલી છે, તે પૂરી કરાયે. દુનિઆં કાંઈ આપણું ધર નથી. આપણને તો બીજી જગ્યાએ જાઈને રહેવું છે, જ્યાં નથી કોઈ આપણું, કે નથી આપણે કોઈનાં. આપણે અગર કોઈના બાપ છીએ, તો ફક્ત તે થોડા દિવસને વાસતે, અને કોઈના બેટા છીએ, તો તે પણ થોડા દિવસને વાસતે.

“એ ઉપરથી સમજશે, કે આપણે કોઈને મરતાં જોઈએ, તો તેમાં અફસોસ કરવો જોઈતો નથી. અફસોસ તો ત્યારેજ કરવો જોઈએ, કે જ્યારે આપણે અહીં આં અખત્ર ખેડાં રહેવાના હોઈએ, પણ આપણને તો ખુદ પોતાને તેજ સફર જવું છે. નથી ખબર, કે કઈ પળે મોલાવવું થશે, ને ક્યારે જવું પડશે ? વળી સૌથી મુશ્કેલતો એ છે, કે મરવું ફક્ત એમજ નથી, કે બદનમાંથી જીવ નીકળી ગયો એટલે થઈ ચૂક્યું. નહિ નહિ, ગોયા જીવ એક મકાનમાંથી નીકળી બીજાં મકાનમાં ગયો. ત્યાં ગયા પછી વાતેવાતનો હિસાબ આપવો પડવાનો છે. જ્યાંનાને જુઠાઈ, ગીબત, કસમ તથા બદ અને બેઠૂદા બકવાને વાસતે જવાબદારી કરવી પડવાની. આંજો બદનજરની સજા પામવાની. કાનોને કોઈની બદી અને ગીબત સાંભળવાના બદલામાં ચીમટી દીધામાં આવવાની. હાથને કોઈ ઉપર જબરદસ્તી કીધી હોય, તથા પરાયો માલ ચોરીઓ હોય, તેમાં કાપવામાં આવવાનો. પગ જે આડે મારગે ચાલીયો હશે, તો શેકંજમાં ખોરી કચરી નાખવામાં આવવાનો. એ કોઈ ભારે બચકાર વખત ગુજરશે. જોદાજ પોતાના ફજલથી ખેર પાર કરે તો થઈ શકે. જેઓને ઉપર કહેલા બનાવોથી બચાવ હોય, અને તે જે કોઈના મરવા પર ગમ કરે, ઈયા કોઈના પેદા થવા ઉપર ખુશી થાયતો વાજખી કહેવાએ. પણ દુનિઆમાં એવો કોણ છે, કે જે પોતાના આકેબતથી ખેંચીકર થઈ ચૂક્યો હોય ?

“બેટી અસગરી ! તમે પોતાની ખબર રાખો, અને તે છતાંને માટેની તૈયારી કરો. જ્યાં કરણી સિવાય બીજું કાંઈ કામ આવનાર નથી. અને દોઆ કરો, કે આલમનો સાહેબ પોતાના દોસત પેગમબરના તોફાનથી આપણુ સર્વેનું છેવટ ખેર સાચે કરે.

લા૦ ગોનિહગાર,

દુરઅંદેશખાનની દોઆ પહોંચે.”

